BIBLIOTEKA VJEVERICA

Ivana Brlić-Mažuranić

JAŠA DALMATIN

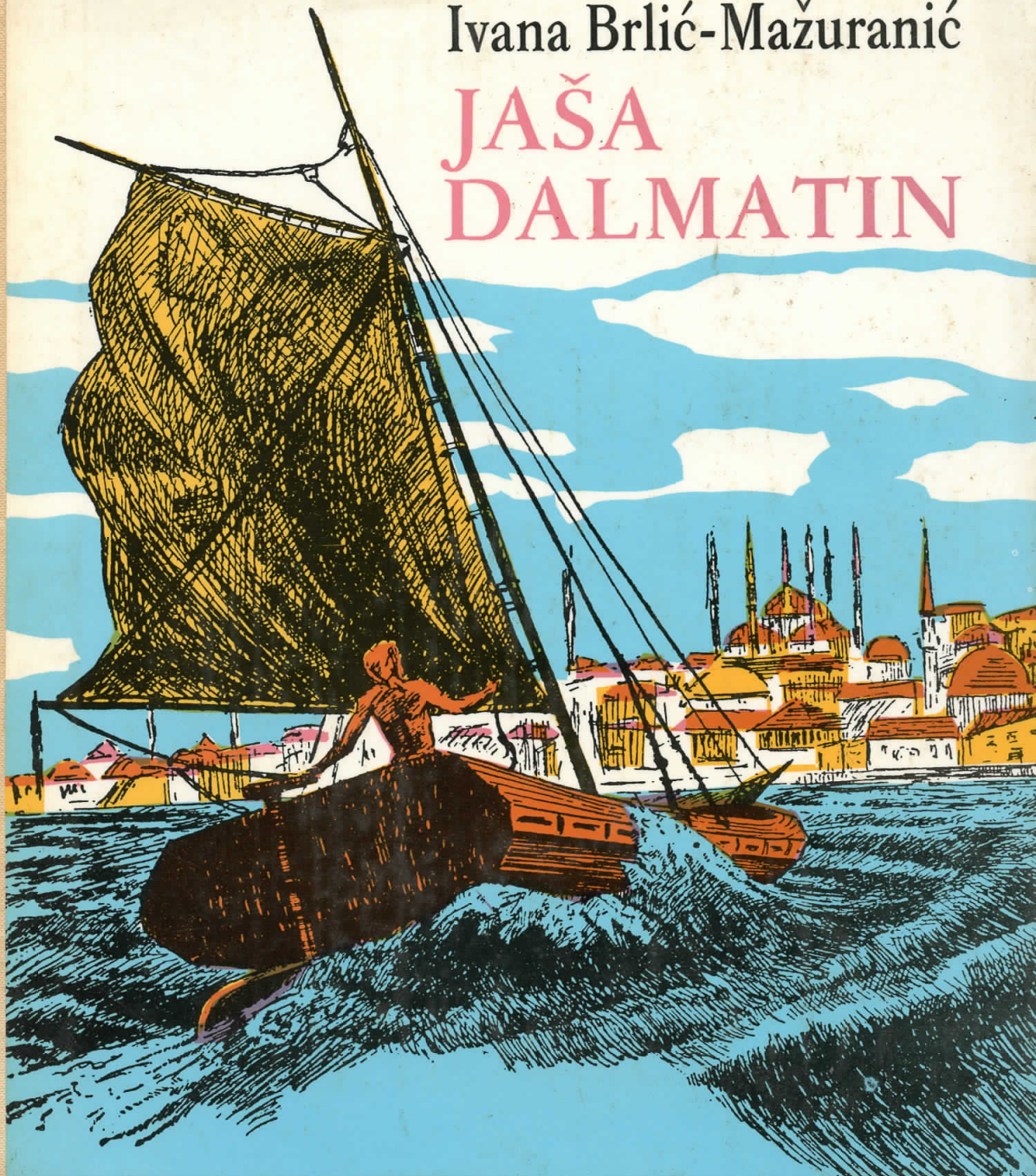

6367

Dragoj Lani za
sjećanje na prvu sv.
pričest pozdrav
teta Sera i stric Nato.

Zagreb, 20.05.1990 g.

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ

JAŠA DALMATIN
POTKRALJ GUDŽERATA

BIBLIOTEKA VJEVERICA

Ivana Brlić-Mažuranić
JAŠA DALMATIN POTKRALJ GUDŽERATA

Djelo je prvi put objavljeno 1937. godine u Zagrebu

Ilustracije iz prvog izdanja
VLADIMIR MAŽURANIĆ MLAĐI

Priredio
DUBRAVKO HORVATIĆ

Urednik
VERA BARIĆ

Recenzenti
DUBRAVKO HORVATIĆ
TITO BILOPAVLOVIĆ

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ

JAŠA DALMATIN
POTKRALJ GUDŽERATA

Prvo izdanje u ovoj biblioteci

IZDAVAČKA
RADNA ORGANIZACIJA
mladost
ZAGREB 1989

I. SUŽANJ U CARIGRADU

U Carigradu živio je nazad nekoliko vjekova (god. 1470) mladić, zapravo još dječak, snažan, zdrav i osobito okretan. Njegov gospodar i njegovi druzi nazivali ga Jaša Dalmatin. Jaša je, uz mnoge druge mladiće s obala Jadrana, dopao u tursko sužanjstvo kad su Turci, iza jedne od svojih pobjeda, haračili uza svoju granicu sve do dalmatinske obale. Dovežen kao sužanj u Carigrad, živio je dakako Jaša u oskudici i u bijedi, no njegova krepka duša bila je puna nade i puna želje da se podigne na dostojniji život. Odijelo je na Jaši bilo jadno i odrpano; bose su mu noge, a svijetli pramovi bez reda padaju do ramena. Sve mu je to podavalo pravi lik siromaška, no njegovo vitko i uspravno tijelo i crne, neobično velike i sjajne oči pokazivale su kolika odlučnost i kolika vatra leži u tom dječaku.

Jaša je živio u domu gospodara-trgovca koji ga bijaše kupio. Živio je u jadnom, a golemom predgrađu carigradskom, gdje se u najvećem metežu i u najvećoj prljavosti sabirala tolika smjesa naroda, tolika množina sirotinje, tolika vreva malih trgovaca, prodavača, a i varalica, da bi svakoga dječaka Jašinog doba ovakova okolina, a u tako tužnim prilikama, mogla učiniti ili kukavicom ili zločincem. No Jaša je u ovom nečistom okolišu nosio u svojoj duši neizbrisivi čisti temelj: nosio je uspomenu na bijele sunčane prudove i na kršne blještave dalmatinske obale. Osim toga zasjela je duboko u njegovu dušu stroga i neumoljiva bogumilska vjera koju je ovdje u sužanjstvu među nevjernicima morao tajiti, no koja mu je svojim kratkim sažetim molitvama uvijek davala snage u nevolji, a upute u teškoćama sužanjskog života.

Uvijek bodar, uvijek spreman da se uhvati svakog posla, obavljao je Jaša u domu svoga gospodara razne kućne poslove vješto, hitro i okretno. A kako je uz to znao da svojom čas zvučnom, čas bolnom dalmatinskom pjesmom razveseli i raznježi ukućane i gospodara, to se ovome i nije žurilo da mladog roba dalje proda.

Kadgod bi Jaša, svršivši kućne poslove, uhvatio slobodnog vremena, boravio je on na carigradskom pristaništu brodova i hodao uz obalu te goleme svjetske luke. Silni se jedrenjaci sjatili ovdje, nebrojene manje brodice, vitke hitroplovke i lađice svake vrsti vrzle se, krstarile, uzmicale, razmicale, te udarale veslima i kormanima. Nikada, ni za punog zatišja, nije se more moglo smiriti u ovom bezbroju trgovačkih, vojnih, a i raskošnih gavanskih brodova koji su po svojim vezama katkada morali da uđu u ovo središte pomorske trgovine. Jašine oči pomno su pratile sve pokrete brodova, i promatrajući tako danomice onu množinu konopa i uzica na jedrima i jarbolima, oštrio je Jaša svoj um. Htio je on da prodre u svaku zagonetku i da je odgonetne sam bez poduke. Vlastitim razmišljanjem rješavao je smisao i zadaću tih bezbrojnih konopaca. Jaša je od najmanjih nogu ljubio brodove, smatrao ih, dok je još bio dječarac, nekim živim bićima. Na rodnoj obali Dalmacije pokušavao bi da priprostim ribarskim čamcem obađe i oplovi opasnije stijene ili pličine. A velike jedrenjake koji bi se na pučini ukazivali, ili od vremena do vremena uz njegov rodni žal pristajali, promatrao je željnim očima. Sada je pak raznolikost, obilje i živahnost carigradske luke bila za njega neopisivo privlačljiva. Znao bi često, preskakujući iz čuna u čun, doći posve blizu većim jedrenjacima, te bi se onda doticao njihove oble, katranisane trupine i nastojao da odgonetne njen ustroj. Sve polako tražio je Jaša da se upozna s mornarima, kako bi mu dali da vidi nutrinu njihove brodice, raspored ukrcane robe, poveze jedara, mornarske ležaje i svu onu priprostu a tako snažnu udezbu tadanjega pomorskog života. Neuredna, neugledna i nečista učinila bi se takova nutrina broda svakome dječaku odgojenom u udobnom životu. Za Jašu je naprotiv ovakovo promatranje uredbe jedrenjaka bilo divotno. Njemu je

svaka brodica donosila dah one, za njega nepoznate daljine, iz koje je doplovila i put koje će opet da zaplovi, čim dobar vjetar zahvati njena bijela razapeta jedra.

Tako se Jaša upoznao s mornarima nekoga portugalskog broda. Mnogo je portugalskih trgovačkih, a i bojnih brodova dolazilo u ono doba u carigradsku luku. Portugalski kralj Alfonzo V. Afrikanac i sultan Mehmed II. bili su, unatoč prirodnim razrožnostima, ipak povezani mnogim zajedničkim probicima. Najviše je ova dva vladara vezivala s jedne strane borba Osmanlijskog carstva protiv Egipta, a s druge strane želja Portugala da sebi osigura nesmetan trgovački put do bogatstva Indije.

Jaša je u večernje sate dolazio na portugalsku brodicu na kojoj je među ostalim mornarima bio i Viško, Dalmatin kao i Jaša. Živo i slikovito pričao je Viško o divotama, o raskošima, o blagu i bogatstvu Indije. Dok se na večernjem smirenom valovlju tiho zibala crno obojena brodica, dotle su oba Dalmatina, u ovoj dalekoj luci gdje su se vrzle želje i glasovi tolikih naroda, razgovarali svojim rodnim jezikom.

Viško koji bijaše iskusan, zreo mornar znao je da krasno priča, a Jaša, mlad i pun snage, slušao je žedno što Viško priča o čudesima Indije. Kad bi se Jaša kasno u noć vraćao kući nakon takovih razgovora, bio je sav okupljen onim što bijaše čuo. — Zar tamo gdje je toliko obilje, zar tamo ne bi bilo mjesta i života za Jašu Dalmatina? — pitao se uzbuđeno mladić. Pa kad bi onda uz dva, tri druga sužnja legao na stare vreće pod niskim krovićem ukraj konjske staje, zamislio bi se Jaša toliko, da bi zaboravljao na kako jadnom ležaju ovdje leži i kako su daleko od njega i od njegova života sve one divote o kojima sanjari. Zanesena mašta donosila mu je nebrojene prizore raskošnih palača, gledao je samoga sebe u bogatim haljama, a prije svega dočaravao je sebi teške bojne okršaje i bojnu slavu koja mu donosi sve veće uspjehe.

Kako li je siromašak mladi sužanj mogao ma i sanjati ovako smione, nemoguće sne? Eto kako: sina i unuka dinarskih boraca, odgoje-

nog uz pjesme slijepog guslara, mamila je prije svega bojna slava. Pa jer je Jaša bio naučio da bez straha misli na muke, na napore i na pogibli bojnoga života, zato je on u svojim maštanjima baš preko ovoga opasnog mosta gradio putove k zamišljenim uspjesima. No Jašina je ćud bila sretno sastavljena. Uz ovako bujnu maštu bio je on ipak pun razbora i svjesna prosuđivanja. Znao je da s ovakovim pustim maštanjem nikada s ovoga jadnog ležaja neće saći.

— Viško! — reče on jedne večeri mornaru. — Hajde da se okušamo!

— A u čemu ?

— Nije li u vas na Visu bilo, kao i u nas, gađanja strelicom? Strijelci redom prilaze i, stupivši na novi prostrti gunjac, gađaju u cilj, pa koji od njih bude najbolji u gađanju, njegov je gunjac.

— Šališ se! — nasmija se Viško, pa se umjesto odgovora sagne i dohvati komadić okruglog drveta, koji je pred njim na palubi ležao. Baci ga oštrim zamahom, uskliknuvši:

— Pazi crnoga! — Komad drveta poleti zviždeći zrakom i pogodi jedinoga crnoga galeba koji se u velikoj skupini svih galebova zibao na valovima, pedeset koračaja od brodice.

— Tako ti se, moj Jaša, kod nas na Visu gađa rukom i lukom. Nema gunjaca koliko bi ih trebalo za najbolje strijelce na Visu.

Zatim Viško ispriča Jaši kako se kod njih u gradu od godine do godine bira po šest počasnih strijelaca, koji u slučaju navale imadu da stanu na šest najvažnijih mjesta za obranu. A toliko su vješti ti strijelci da neki od njih na svečane dane izvode opasnu igru. Na užetu, napetom među dva jarbola, hoda strijelac viški, a na dalekoj obali obješena je karika. Hodajući po užetu stane strijelac načas, odapne svoj luk, a strelica sigurno skine obješenu kariku.

Jaša sada još i više prione moliti da ga Viško uputi u strijeljanju. I konačno obrekne Viško da će ili nabaviti ili za nuždu izdjeljati lukove i strelice. — A nije baš ni lako niti bezopasno pribaviti sužnju luk i strelicu.

Komad drveta poleti zviždeći zrakom i pogodi jedinoga crnoga galeba . . .

Nekoliko dana nakon toga sašao je Jaša rano pred zoru dolje na obalu. Nosio je vjedricu da zagrabi mora za kućnu porabu. Bio je još mrak, jutarnja magla ležala je nad morem. Samo su jarboli virili kao

vitki tornjevi iz bijelog pokrova magle. Tišina je bila potpuna. Mornari su spavali u brodicama. Samo gdjekoji mornar-stražar na palubi protezao je svoje prozeble udove. Vazda se tajnovitim činio Jaši taj jutarnji muk, i on je stao načas da od navike pobroji jarbole u ovom odsječku luke. U to odjedared začuje kako u ovoj tišini resko i zdvojno kliče neki staračkí glas. Prema Jaši trčao je obalom stari Osmanlija, trgovac Jusuf.

Trčao je, jaukao, mahao rukama i sve trčeći pokazivao prstom spram ulaza luke. Tamo se, kroz maglu, vidjela crna, ovelika brodica na jedan jarbol. Njihala se ona, nevezana, tik uz obalu, okretala se čas ovamo, čas onamo, i svaki je čas prijetila opasnost da udari o kamenje obale!

— O, o! Pogane li čeljadi! Ostavili obojica brodicu, dušmani moji krvavi! — siktao je i pištao starac.

Bila je ono njegova brodica, razvezala se noću, a kako oba čuvara bijahu otišli da se provesele u gradu, to je brodica odlutala tokom noći sve do izlaza luke.

— Allah mi pomogao! — klicao je uvijek novim očajem stari Jusuf.

— I onoj dvojici kad se vrate, amen! — našali se Jaša.

Jusuf nastavi da trči i da krikom bûdi i saziva mornare s ostalih brodica da mu dovedu njegov brod. Trčao je koliko mu staračke sile davale; trčao je onim posebnim osmanlijskim načinom, držeći kod trčanja gornje tijelo što uspravnije i bacajući noge prama naprijed, a ne natraške, kako se to inače kod trčanja čini.

— Pomozi, tko je prijatelj! — vrištao Jusuf da uzbuni luku. No stari trgovac bio je poznat zbog svoje škrtosti, pa su sada mornari s podsmijehom s mnogih brodica promatrali daleki jedrenjak, i počeli bez žurbe da se tek dogovaraju tko će poći i da li će tko poći po njega. A brodica se tamo, u daljini, njihala bezglavo i nesuvislo. Njihala se to radosnije što joj je više prijetilo da udari o onaj najveći obalni kamen. Onda bi opet slučajno i posve neočekivano učinila dobar obrat da se odmah opet povrati na najopasnije mjesto.

— Ostavili je ljudi, pa radi onako kako bi radila glava da je ostavi mozak — šalili se ljudi i spremali se polako, sve draškajući starog škrca, u pomoć brodici.

U to opazi očajni Jusuf, koji je badava požurivao zlurade mornare, kako se od obale otisnuo čamac.

— Ne vrišti toliko — vikne iz čamca Jaša Dalmatin. — Dovest ću ti je!

Sad se Jusuf još više uskriještio. — Ne vjerujte mu, ljudi! Zlotvor bezočni! Gdje će zelenko dovesti ovoliku brodicu?!

— Dovest ću ti je, starče — opet viknu Jaša. — Doći će ti na dlan kao pitoma golubica!

— Dovedi, dovedi, golube! — okrenu iznenada Jusuf. — Dovedi! Golubova se najeo! — Ali nećeš dovesti, nitkove! Razbit ćeš je, huljo prosjačka! A gle! Pazite ljudi, kako oštro vozi! Vozi! Vozi! Zvjezdani sine! — trabunjao je tako i ovo i ono od teške brige stari škrtac, skakutao kao vrabac ovamo i onamo i hvatao se rukama za glavu.

A Jaša upre o vesla. Za kratak čas bio je čamac uz brodicu. Oštro oko starog Jusufa ipak je teško razaznavalo na ovu daljinu što se tamo zbiva. Vidjelo se samo kako je Jaša pristao uz brodicu i kako se penje uz njenu trupinu. Brodica se još uvijek njihala nesuvislo, bez smisla, bez cilja. Sam samcat uspeo se mladi sužanj uz bok lađe i prebacio se na palubu.

Čudan ga osjećaj obuze. Tu je on, Jaša Dalmatin, sam na brodici, i prema tome njezin gospodar. Tu su jedra u punoj snazi, koja treba samo da razapne, a tamo eno istok koji je u taj tren počeo da se oblijeva zlatom zore. Istok! Istok! Sva čudesa, sva tajnovita blaga, sve raskoši i sve divote Indije leže tamo, u pravcu onih zlatnih oblačaka, i samo da uhvatiš vjetar koji je u taj čas s kopna dunuo — i samo da okreneš kormilom — pa te eto, Jaša, eto te, dosad sužnju Jaša, gdje ploviš . . .ploviš! Ti, slobodan! Ti, gospodar svoj, gospodar ove brodice! Pa da pokušate vas dvoje, ti i brodica, sreću junačku!

Samo kratak čas zanio se Jaša svojim snovima, samo je tren bio u sumnji što mu je činiti. Onda zdrav razbor odredi smjer i Jaši i Jusu-

fovoj brodici. Hitro i snažno, kao da hoće prekinuti nît vlastitim žudnjama, stane Jaša, sam samcat da razapinje i namješta jedra na jedrenjaku. Prvi puta u životu laćao se on ovog posla na ovako velikoj brodici. Uhvatila ga neka čudna, a slatka strepnja, kad je po prvi puta i na vlastitu odgovornost počeo da dohvaća, razrješuje i priteže tolike isprekidane konope koje je tako često izdaleka promatrao i proučavao. Sa zebnjom, sa žudnjom i s grozničavim očekivanjem motrio je i tok vjetra i divno napinjanje jedra, a onda, poskočivši na krmu,

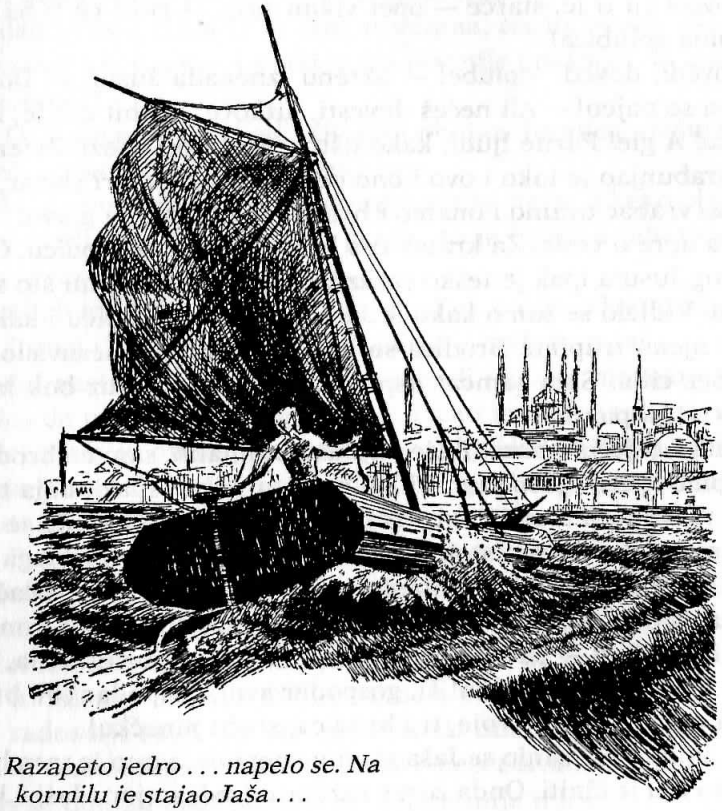

I gle! Razapeto jedro . . . napelo se. Na kormilu je stajao Jaša . . .

čvrstom rukom ustali kormilo koje je do ovog časa bez ljudske ruke bilo tek mrtav, neznačajan komad drveta. U isti tren brodica uhvati stalnost, pa onda pravac. Jakost, volja i razbor čovjeka-sužnja čarobnom su moći nadahnuli brodicu! Ona je sada disala njegovim dahom, kucala je njegovom snagom i polazila putem njegovih želja.

Nije Jaša mislio u taj tren ni na Jusufa, ni na svoje sužanjstvo, ni na jade, ni na čežnje svoje. Sve misli, sve sile, svi živci njegovi bili su u taj tren sasvim posvećeni poslu kojega se bijaše vlastitom voljom latio. »Jesam li uhvatio smisao kormilu i jedru? Jesam li brodici dao onaj pravac, kojim će najviše iskoristiti snagu vjetra? Hoću li na dobro izvesti djelo koje sam možda prenaglo preuzeo?« Ovako je određeno i sažeto tekla Jašina misao dok je, napet kao tetiva, čekao.

I gle! Razapeto jedro samo na čas bijaše zatreptalo kao da se otima svojoj zadaći, ali odmah zatim uhvati sa strane puni jutarnji vjetar. Napelo se kao jedra jabuka, a brodica, kao da sjaji novim životom, uspravna, ustaljena i nepokolebljiva zaplovila je sigurnim pravcem ravno naprama starom Jusufu. Na kormilu je stajao Jaša, a sunce, koje bijaše upravo granulo, napunilo je svojim svjetlom razapeto jedro u koje je mladi sužanj upirao svoj gosparski pogled. Stari Jusuf, nakon teškog uzbuđenja, pao je sada u grčeviti, radosni smijeh. Širio je ruke u susret brodici i kliktao je od smijeha. Sagibao se od nestrpljivosti, čučnuo svaki čas da pljesne rukama po koljenima i uzvikivao: — Zvjezdani sine! Sunce te pozlatilo!

Tako je Jusuf raširenih ruku dočekao svoju brodicu.

II. PERPERI

Dinje i lubenice, poslagane u dvije omašne visoke hrpe, zapremale su veliki dio nepravilnog trga. Svojim jakim, slatkim mirisom i svojim bojama te su dvije hrpe (jedna svijetlozelena s nekoliko jarkocrvenih prerezanih lubenica, a druga žuta kao carski dukat) nadvladale cijeli okoliš da se zapravo nije mogla osjetiti sva rugoba toga malog, neravnog trga koji se spuštao nešto nizbrdice. Kućarice, kojima si lako mogao dohvatiti otrcani daščani krov, spremišta, u koja si kroz napuknute daske mogao pružiti ruku, ograde, kojekako skalupljene od čađavih stupova i dasaka, što bijahu preostali iza brojnih požara u tom predgrađu — takova je okolina stvarala ovaj trg. U jednom uglu blještave boje dinja i lubenica, a u drugome neugledni sivi čopor od kojih tridesetak magaraca i mazgi pod praznim samarima.

Goniči i baštovani bijahu toga dana donijeli plodove svojih bostana i nudili ih u tolikoj množini da je cjenkanje i prepiranje baštovana i pretrglija bilo zaglušno.

Ovaj ne da, a onaj uzima. Nasilno hvata pretrglija svoju žrtvu za ruku i pljeska svojim dlanom o njegov, ali baštovan ne pristaje, i otuda natezanje, graja.

A mudra magarad, navikla na ovu vrevu, sagnula je glave i mirno izabire slamčice što leže u prašini među krupnim kvrgama kamenog pločnika.

Mali petogodišnji Alija stajao je pred jednom od drvenjara na prevaljenom sanduku. Svojom zamusanom ručicom zahvaćao je iz bakrene zdjele krupne sjemenke misirače i sipao ih polako u izdubljen trešnjev panj koji je stajao na ovisokom stupu. Mali se Alija nadvirivao da vidi kako sjemenke padaju na dno.

— Dosta je! — reče Jaša. Brižno odmaknu ruku djeteta s ruba panja, te stane laganim jelovim batom oprezno udarati po sjemenkama da im ne razbije jezgru, poslasticu turskih obroka. Dotle dijete izvadilo iz njedara malen omot uvezan u krpu, a u njemu nekoliko zrnaca, crnih i laganih kao ugalj.

— Što je ovo? — upita iznenađeno Jaša svog gospodara Selima koji bijaše izišao iz dućana.

— Ne znam! Uzeo sam dolje na obali nekom Etiopljaninu iz torbe.

— Raste li to ovako? — promatrao Jaša zrnca.

— Kaže čovjek da je to paljeno na žeravici.

— A što im je to? — upita Jaša.

— Šta ja znam! — kratkorjeko će Selim.

Jaša istrese iz panjića sjemenke misirače, a dijete, radoznalo nad crnim zrncima, baci ih u panj. Za čas pod udarcima bata zapucketa šuplje i zvonko. Jak, ugodan miris pržene kave podiže se iz panja.

— Dina mi, čudo kako to miriše! — reče Selim. — Opojan i prijatan miris kave prevari Osmanliju. Dohvati iz panja one mrke prašine i metne u usta. Neslano, bez slasti, bez sadržine melja se po ustima! Ljutito pljucne Selim.

— Pogane li stvari! Baci to!

— Dobro je za onu etiopsku divljačinu! — nasmije se Jaša. Izbaci na put crnu prašinu, te pomno izbriše panjić koji je uporno mirisao. — Skoro naiđe novi čopor magaraca. Utabaše, razgaziše i raznesoše na svojim kopitima prvu »crnu kafu« koja bijaše zalutala u Carigrad.

Selim uniđe opet u svoj dućan i sjede na rogožinu. Odatle je sa zadovoljstvom promatrao svog sinčića Aliju gdje otpuhuje žutu tanašnu pljevu sjemenki sa svojih ručica. — Turci nadasve cijene odraslost, pa i za dječjih godina uzgajaju u svojih sinova ozbiljnost kao muževno svojstvo. — Jaša je bio odlučan i vedar u svom ponašanju, a ipak suzdržljiv i škrt na riječima. Kad bi govorio, njegov je glas bio izglađen i mekan, a oči su mu uvijek ravno gledale u oči onoga s kim

je govorio. Sve ove odlike željkovao je Selim za svoga sina, pa ga je zato rado ostavljao pod Jašinom paskom.

Nikada, za dvije godine svog boravka kod Selima, nije Jaša napomenuo ni riječi o svom rodu, o rodnoj kući ili o svome porodu. Je li to bio prirođeni oprez? Ili bol? Ili ponos? Svakako je mladi sužanj na dno svoje duše zauvijek pokopao tajnu svoga doma. No Selim bijaše opazio, da Jaša jednako znade suspreći i bol i radost. Vidio je da mladić mirno prima pohvalu i nagradu, kao što znade s mirom podnijeti kazne, neminovne u životu roba. Pa je iskusni Selim iz svega Jašinog držanja zaključio, da je Jaša starog plemena i dobrog koljena.

Dinje i lubenice bile su prekupljene. Kupio ih Grk po imenu Kale, onaj koji je najglasnije zvektao bakrenim sitnišem. Sada je trebalo prenijeti obje hrpe s trga u Grkovo dvorište. Kale domahnu preko trga Jaši, a Jaša kimne glavom. Jaša podigne malog Aliju, te njega i punu zdjelu očišćenih sjemenki pruži s trga preko tezge Selimu. Zatvarao se dućan noću samo daščanim kapkom — sada je kapak bio odignut i poduprt motkom.

— Zove me Grk — reče Jaša.

— Idi! — odvrati Selim i prihvati dijete. Selimu nije bilo krivo da Jaša zaradi koji bakriš. Ako od svoje zarade kupi somun za dva perpera ili alve za perper, toliko će manje u kući pojesti. A s druge strane: pročuje li se da je Jaša valjan radnik, i cijena će mu porasti.

Jaša se brzo pogodio s Grkom. Za četiri perpera prenijet će mu u dvorište obje hrpe. Koliki je ovo napor? Koliko vremena treba za to? Svejedno! Za Jašu je bilo važno tek jedno: da dobije bakriš i da sutra kupi Višku olova za strelice.

Jaša uhvati košare. Radio je hitro i okretno, a urezivao kod svakog koša oznaku u ljeskovu šibu. Hrpa na trgu bivala je sve manja, a hrpe u Grkovu dvorištu rasle su pravilne, naprama vrhu sve šiljastije.

No kada je stari Jusuf nešto kasnije prolazio uz dvorište Grka, naišao je na dva hrvača. Jaša bijaše oborio na pločnik dugokrakoga odrpanog Armenca kojemu se u padu četiri perpera prosula iz šake.

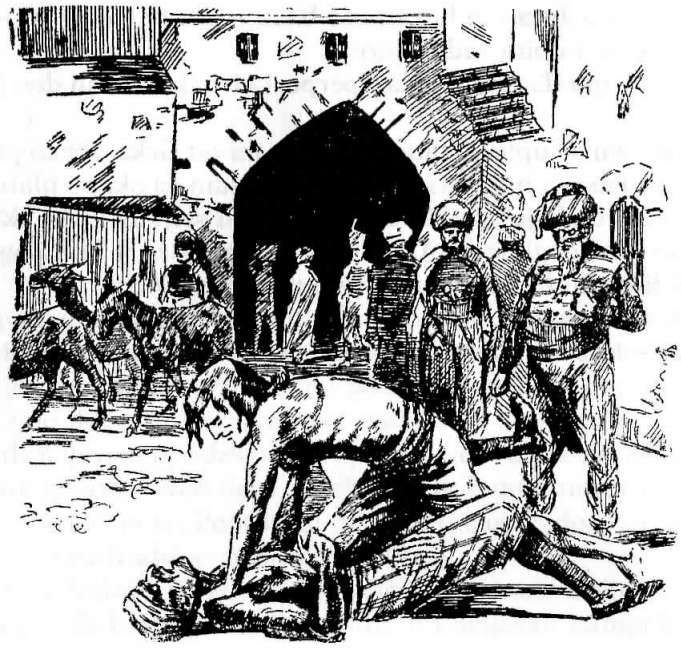

Jaša bijaše oborio na pločnik dugokrakoga odrpanog Armenca . . .

Klečeći jednako na svom protivniku, pokupi Jaša perpere, dok je pritisnuti Armenac ležao mrk i bijesna pogleda.

— Evo! To je tvoje! — reče Jaša i dobaci mu perper od milostinje. Armenac dohvati novac. Ali u to se Jaša, koji bijaše ustao, zagleda zamišljeno u njega. A onda mu dobaci i ona ostala tri perpera.

— Evo ti i ovo! Ali da nisi više dolazio gdje ja radim.

U vrevi i zaposlenosti trga, nitko do starog Jusufa nije pazio na borbu obaju mladića. Jusuf je pak motrio sa smijehom kako je Jaša oborio Armenca i platio mu perper.

Ali kada je Jaša Armencu dobacio još i ona tri perpera, začudi se Jusuf. Bijaše Jusuf dao Jaši samo dvije kape suhih smokava za spas svoje brodice, a Jaša eto bez nužde baca cijela tri perpera! — Starac pođe za Jašom i upita radoznalo:

— Neka si mu dao onaj jedan perper! Ali zašto si mu dao još i ona tri?

— Svuda mi se upleće, bitanga! Sada mi od Grka ubrao prevarom svu zaradu. Pusti li me odsada na miru, nisam ga skupo platio!

— Gle! Račundžija si ti! Nećeš propasti u svijetu — usklikne stari, zadivljeno tresući glavom. Ali se odmah ugrize za jezik i pogleda naprama Selimovu dućanu, nije li ga Selim čuo.

— Baš sam stara budala — prekori sam sebe stari Jusuf, gegajući se niz trg. — Hvalim glasno onu robu koju će drugi na pazar iznijeti.

III. VIŠKO I PEDRO

— A koliko ih je bilo?

— Bog te pita! Ti znaš da ja nisam od jučer, ali se meni, vjere mi, zamutio mozak kada su se stali iskrcavati. Galija za galijom, čun za čunom, jedno kićenije i šarenije nego drugo. A istom kad stadoše da izlaze! To svila, to srma, to zlato, to srebro! Ma ne znam ni da ti pričam što je sve bilo oko vezira i po poslanicima! Meni, moj Viško, da su samo one dvije bijele deve i sve ono što je na njima!

— Pa da s devama pođeš uzduž i poprijeko tvoga Portugala! Lijepe bi señorite gledale tvoje deve, a tebi bi žak punile novcem! . . . E, to bi baš bio posao za te, Pedro! Ali nisu mamelučke deve za tebe, moj sinko, već za padišaha — nasmija se Viško.

Sjedili su Pedro i Viško, u besposlici blagdana, visoko na jednom od carigradskih brežuljaka. Za leđima im orijaško kamenje razorenih bedema, a pred njima valovit grad, sjajan, bijel i blještav, zagrljen plavim morem. Grad je ležao sa svojim vitkim minaretima i s teškim gradskim vratima od kojih su dvanaestera dizala svoje kamene lukove. Jedna jedina, najstarija, drvena i orijaška vrata odizala se svojom tamnom bojom od one nepregledne množine kamena. Pod ovim je vratima poginuo, zagrnut u svoju carsku bagrenicu, posljednji vladar Bizanta, Konstantin XI.

Vjetar, vruć i nesnosan, zamahivao je iza kamenja, kamo se bijahu zaklonili Viško i Pedro. Grbave i bujne masline i rogači sa svojim blještavim glatkim lišćem rasli su uz čemprese u divljem neredu po razvalinama bedema. Vjetar je zviždao kroz njihove grane i hvatao se u taj zeleni guštik.

Sjedili su Pedro i Viško . . . visoko na jednom od carigradskih brežuljaka . . .

— Ali sada ti meni pravo reci, zašto su oni došli? — nastavi Pedro.

— Zar mameluci? Imadu zašto! Znaš li ti kakva je moć u toga starog Mehmeda? Nema ni dvadeset godina što je zauzeo Carigrad, evo ti još razvaljenih zidina, jedva ih zelen obrasla! A odonda je Mehmed, brate moj, osvojio dvanaest carevina i podložio sebi dvjesta gradova!

— E, pa da! — domisli se Pedro. — Onda kô misli sultan mamelučki u Kairu: »Sad bi bio na meni red«, pa voli da pošalje poslanstvo i darove kako bi se umilio.

— Tako je, moj Pedro! Ali svejedno. Danas, sutra Mehmed ili njegovi sinovi bit će gospodari mamelučke zemlje.

Vjetar opet udari vrućim valom i dignu oblake prašine.

— Da hoće bar da donese kišu! Znaš li, Viško, da nema gotovo ništa vode u kapalnicama? Vodonoše su poskupili u ovoj prokletoj zemlji! Skuplji je ovdje žmuljić vode, nego kod nas bocun vina od Kastilje.

— Da, zlo je s vodom — reče Viško. — Baš i ovo poslanstvo mamelučko, čujem, da stradava radi toga. Poboljela se sva sila njihovih ljudi od nevaljale carigradske vode.

Razgovarali njih dvojica portugalskim jezikom, ili točnije, onom mornarskom mješavinom koja se kroz duge vjekove stvarala i stvorila na Sredozemnom moru. Romanske riječi prevladavahu u tom zasebnom, nepravilnom, a krepkom i neposrednom jeziku.

— A što nam je do njih, do mamelučkih lopova — mahnu Pedro. — Nije nam baš do njih.

— I nije! Ali meni došao neki moj zemljak što je s njima stigao iz Egipta. I on je mameluk. Našao se ovdje u neprilici. Prekosutra poslanstvo ide pred padišaha, a taj moj zemljak ima da sredi povorku konja, deva i mazgi koje će prenijeti darove iz palače poslanstva pred sultanov dvor. Ele, poboljela mu se polovica goniča i konjušara.

— Da nećeš ti poći u zamjenu?

— Neću, brate! Nisam ja priličan za to! To treba sve da su momci stoj pa gledaj! Neka padišah vidi kakovi su mameluci!

Kada bijaše ovo izrekao, zamisli se Viško. U taj čas mu došla misao da svome zemljaku preporuči Jašu, kako bi zamijenio kojega od goniča. Stasit, odlučan i bistar — bit će Jaša kao stvoren za tu službu. Kad obuče kićenu odoru mamelučkoga konjušara — nikad krasnijeg

mameluka! A konačno, što su i mameluci drugo nego sužnjevi, kao i Jaša? Tko zna, možda Jaša tamo nađe sreću. — Tako umovao Viško koji bijaše svoga mladog druga vrlo zavolio. Ništa on ne reče Pedru o ovim svojim mislima. Portugalac je Portugalac! Nemoj da mu iznosiš domaće poslove. — Još časak posjedili, gledali dolje prema Saraju. Saraj! Veliki sklop raskošnih palača sultana Mehmeda II, okružen i isprepleten najčudesnijim vrtovima, a ozidan dvostrukim redom teških bedema pod kojima more bije! Tamo, u popločenom prostranom dvorištu, uz palaču poslanstva, šarenio se čitav tabor. Na ovu daljinu vidjeli su Viško i Pedro samo šarene šatore, zapazili na čas blistanje bakrenih kotlova i komešanje deva, konja i posluge. Dim i prašina na mahove pokrivali sliku. Mamelučka posluga spremala se na podnevni odmor.

Istoga dana pred večer našli se Jaša i Viško na prostranoj, neravnoj ledini, okruženoj kamenom i razvalinama. Nastajale su takove ledine na bezbrojnim gariштima po predgrađima Carigrada. Viško i Jaša sastajali se ovdje na strijeljanje.

— Danas ima za te nešto bolje — dočeka Viško mladića.

— A što može biti bolje od strijeljanja? — nasmija se Jaša. — Nije on poznavao većeg užitka od gađanja strelicom. Izvanrednom vještinom znao je već da skine cilj koji bi mu Viško odredio.

Sad Viško ispriča kako je zamislio da ga umetne među mameluke.

Koliko se Jaša u prvi čas prenerazio, toliko se brzo odlučio. Pristane — i odmah u glavi mladića zakruže misli i osnove — izvedive ili neizvedive?

Pošli njih dvojica, a uz njih i zemljak Viškov — gonič mamelučki — do Selima. Uz pogođenu dobru nagradu obeća Selim svog sužnja za određeni dan. A što ne bi zemljak Viškov dao jedan srebrnjak da se izvuče iz neprilike? Njemu će se na ovom mamelučkom posjetu Carigradu prilijepiti uz dlanove dosta srebrnjaka!

Dvije noći, pune uzbuđenih razmišljanja, prođe Jaša pod svojim drvenim krovcem. A Selim, sjedeći na starim minderlucima, prebirao te večeri svoje brojanice od izlizanog jantara i mislio:

»Sve mi se čini da će sad biti pravi čas da ga prodam. Tko ne proda svoje grožđe dok je svijet željan grožđa, taj će slab pazar učiniti.«

IV. POSLANSTVO MAMELUKA

U urečeno vrijeme našao se Viško s Jašom pred širokim mramornim lukom koji je vodio kroz prve bedeme Saraja. Željezna vrata bila su još zatvorena.

Za sve svoje bolesne ljude, njih petnaest na broju, bijaše mamelučki vođa goniča (a zemljak Viškov) našao zamjenike — i svi su oni sada tu čekali da se vrata otvore. Najviše bilo među njima Turaka, no našla se i dva Grka i nekoliko Armenaca. Sve zorni momci, izabrani po obličju i ljepoti. No Jaša Dalmatin najviši stasom, a najbolji po držanju.

Kad se vrata otvoriše, i kad Viško s nekoliko riječi predade Jašu svom zemljaku, zagleda se Jaša najprije vođi u oči.

»Neće biti loš — ali ne smijem da se šalim s njime!«, zaključi Jaša.

Krenuše u hrpi na lijevo od vratiju, među visoke bedeme kroz drvored. Zatim, unišavši kroz druga manja vrata, zakrenuše desno među redove grmlja što je cvalo žutim cvijećem. Pa iza ugla zida otvore im se još i treća vrata, i nađoše se u presvođenom mramornom prolazu. Jaša je od navike budno pazio kud hoda i kako put vodi — jer treba uvijek znati kuda si unišao da znaš od svakuda izaći. No zbunio se već na trećim vratima.

— Odavle nikako, ako te ne izvedu — pomisli u sebi.

Iza bedema čulo se sada gdje bruji tabor od priprava za povorku.

Neobična i šarena vreva zahvati ih kad se vrata dvorišta otvoriše. Kroz hrpe zaposlenih slugu i konjušara, obišavši nekoliko šatora i nekoliko ognjišta s kotlovima, uvede vođa Jašu u svoj šator.

Potrajalo dosta dugo. Onda iziđe Jaša odjeven u mamelučku odoru. Tamne, široke hlače, dugačka plava košulja, kabanica prostrana, ali kraća od košulje. Na nogama mekana, žuta obuća što se na prstima ušiljila, a na glavi kalpak mamelučkoga konjušara. Odora bila priprosta, no sašivena od mekane vunene tkanine, kako doliči sluzi dobra gospodara.

Tiho i ne pitajući, ostavio je ipak Jaša pod svim ovim odijelom svoju istrošenu rubinu u kojoj bijaše u tabor došao bos i gologlav. Jedina ona mogla je da mu grije dušu i da mu srcu daje snage u ovom tuđinskom sjaju. Budno je pazio Jaša na odredbe vođe. Povorka se brzo i bez zapreka vrstala. Naprijed konji, za njima deve, pa onda mazge. Uza svaku živinu na lijevoj strani konjušar. Jaši Dalmatinu pripadne konj arapin, svijetli dorat. Uzde koje je Jaša prihvatio, bile urešene srebrom, a okićene resama od srme. Nemiran dorat zagrebe tihano nogom, a Jaši bljesne u oči jedna od srebrnih pločica kojima dorat bijaše potkovan.

— Ne čudi se, sinko — reče neki stari Arapin, rob u Saraju, i nasmiješi se. — Vrijedi da ga se srebrom kuje! Nije padišah dosad imao boljega! Potrepta stari Arapin konja, a ovaj, ogledavši se najprije na Jašu, okrenu glavu Arapinu i takne mu ruku svojim baršunastim nozdrvama. Kao da su konj i Arapin u taj čas zaboravili gdje se nalaze. Nagnuvši se konju treptao ga je stari podjedno po vratu, a uz to govorio u pô glasa onim posebnim, jednoličnim naglaskom kojim se čitaju vjerski obredi:

— Je li, sine, u zapisu ti piše da je prababa tvoja unijela proroka u Meku . . .

— Je li, sine, kad si na brdima Nedjeda svijet ugledao, povili su te svilenim povojem oko glave i oko ušiju da ti uši stoje uspravno kao zlatne školjke . . .

— Je li, sine, tebi je gospodarica tvoja kuhala meso ovnujsko za večernji obrok i hranila te kašom od datula za podnevne vrućine . . .

Jaši Dalmatinu pripade konj arapin . . .

Jedva čujno rzao je svijetli dorat, a oči mu, vlažne, jasne i velike, nešto traže . . .

Darovi, koje u pletenim zlatnim košarama, koje u svilenim vezenim torbama, pa u amforama od alabastera ili u srebrnim sanduci-

ma — svi ti darovi bili su izneseni iz palače poslanstva, smješteni i privezani svilenim trakama na sedla prekrivena dragocjenim sagovima. Velike dragocjenosti krile su se u svim ovim posudama i omotima. No glavna pažnja i najveća pomnja bila je posvećena amforama. One su sadržavale ono radi čega su se ratovi vodili, radi čega su, uglavnom, pomorci žrtvovali svoje živote u potrazi za lakšim i kraćim putovima do Indije! Amfore su bile napunjene indijskim mirodijama — tim bolesnim snom vladara, gavana i pustolova-trgovaca.

Povorka krenu pod upravom vođa, a praćena s lijeva i desna oružanim mamelucima. Izađoše ispod kamenog luka i krenuše, vijugajući među palačama Saraja, do dvora sultanova.

Tu se povorka svrsta u dvorištu, sve jedan do drugoga — upravo pred širokim mramornim stepenicama. Gore na vrhu stepenica, pod pozlaćenim svodom koji je odozgor pokriven jasno plavim bakrenim pločama, čekali su dostojanstvenici i poslanici mamelučki.

Sluge pritrčaše — k svakom sedlu po dva sluge — poskidaše darove i unesoše preko stepenica u dvor. Za njima uljeze poslanstvo. Pa onda i opet pritrčaše konjušari sultanovi, a Jaša i ostali goniči predadoše svoje konje, deve i mazge koje bjehu kao dar dovedene u carske staje Mehmeda II. Za poslugu mamelučku bio je posao dovršen. Teška neka sjeta pala na Jašinu dušu.

— Gle kako poklanjaju jedan drugome svijetloga dorata! A pitaju li ga! . . . A hoće li i mene pitati? — Snuždio se — stegnulo mu se srce.

Ništa dalje nisu vidjeli ni Jaša ni ostala posluga. Unutra, kud uljezoše poslanici, bilo je nešto što je naličilo svetištu. Više nego li na ikojem dvoru, biralo se ovdje pomno tko može da uniđe u to svetište. Tamo pod bakrenom kupolom koja je svojom raskošnom, svijetlomodrom bojom blistala na suncu, tamo je bilo prijestolje Mehmeda II Bujuka, Vladara Obiju Kopna, kako su ga nazivali. Star, odviše ugojen, tjelesno iznemogao, bio je Mehmed sveudilj duševno neumoljiv i uporan, ali uz to razborit, uvijek gospodar svojih požuda i prema tome svojih djelanja. Najoštriji ispadi njegovi, najokrutnije njegove odluke — sve je bilo zrelo i promišljeno u ovog osvajača Carig-

Povorka krenu pod upravom vođa . . .

rada, koji je svojim značajnim zavinutim nosom naličio i u starosti na moćnu pticu grabilicu. Sada pak znao je iskusni padišah da će i kao starac ostati moćan, ovije li svoj prijesto pravom mjerom nepristupnosti.

Vođa povede goniče natrag u tabor uz palaču poslanstva. Podijele im hranu. Žamor opet zabruji — pjesma se tu i tamo započinjala — turska ili arapska, puna tuge i čežnje.

Jaša, skinuvši odijelo mamelučko, reče vođi:

— Žuri mi se da me otpustiš!

— Možeš ostati — reče vođa. — Bit će veselica za momčad.

— Treba da idem — opet će Jaša. Srce mu bilo od nečega neveselo, a strašna ga žeđ mučila. Štedilo se vodom, jer i carski vodovodi, inače uvijek puni, počeli izdavati. Tako im bijahu dali nedostatno vode, a momčadi sva sila.

Vođa otpusti Jašu, slegnuvši ramenima.

Jaša pođe iz tabora najprije pod dugački svod, te izađe na prostor pod bedemima gdje se žutilo cvijeće na dugom redu grmova. Natopljeno vodom koja je otjecala pod zemlju stajalo je grmlje u udubini, obloženoj crnim mramorom.

»Odnekuda ova voda dolazi!«, pomisli Jaša. Žedan i neveseo, osjećao se nekuda nevoljko i mutno. Pođe da potraži izvor. Zato ne zakrenu lijevo, otkud bijahu došli, nego pođe do kraja grmlja, a onda oko jednog ugla unutarnjeg bedema.

Negdje se čula voda. Pođe Jaša dalje, ali se nađe u bedemima bez izlaza. Potraži desno i lijevo, okrene oko još jednog ugla. I gle, tamo je zaista iz zida, po kamenoj cijevi, izlazila čista, pitka voda. Nisko, gusto drveće, u čudnovatim oblicima uzgojeno, redalo se nedaleko zida.

Bilo je kasno poslije podne. Sunce još dobrano visoko na nebu, a hladovina bi godila.

Jaša utaži žeđu. Onda, okrijepljen, zaželi da bar malo dublje zaviri u ovo čudo od carskih nasada koje sigurno nikad više neće ugledati. »A zatim«, pomisli, »bit će dobro da požurim otale!« Nije ni za koga, a najmanje za sužnja tuđinca, dobro da hoda večerom po bedemima oko dvora Mehmedova. Glava roba pada i za manje grijehe u dvoru sultanovu!

No jedva Jaša prošao trideset koraka, uvidi da je zalutao. Uglovi bedema zalazili jedni u druge, zidovi mijenjali smjer — i domala Jaša nije znao koji su vanjski, a koji unutarnji zidovi. Izvor se više nije čuo. Jašu uhvati tjeskoba.

Stane u hladovinu među drveće uza zid. Obazre se na sunce i stane nagađati kojim smjerom da pođe.

Vojnički odmjereni korak začuje se iza ugla bedema. Dva askera-stražara prolazila.

Jaša ostane u svom zaklonu. Nevoljkost, bol i neki britki stid sve su jače pritiskivali dušu Jašinu. Zašto treba da se ovako krijem ovdje? Zašto sam ti ovako jadan? Zašto sam ničiji? Misli mu se, bogzna zašto, vratile na svijetlog dorata. Umne žive oči konja, njegov tihi rzaj i mekani dodir njegovih nozdrva — zar nema i u svijetlom doratu duše?

I opet se čuli koraci. Još dva askera prođoše, a onda za čas opet dva. Ophodnja je obilazila oko Saraja — sve dva po dva stražara, a u razmaku od pedeset koračaja.

Nepomičan i tih, čekao je Jaša. Osjećao je da sada sve manje smije izaći, kad se nije odmah prvoj dvojici javio.

A onda sve utihne. Straže bijahu prošle — njihovi se koraci gubili među debelim zidinama na mekom pijesku.

Žurno i odlučno izađe Jaša iz svog skloništa i, ne oklijevajući, pođe smjerom otkud straže bijahu došle.

»Oni valjda dođoše iz tabora ili od ulaza«, računao je Jaša. Ali doskora uvidi da se prevario. Zašao je, zabludio je, izgubio se u bedemima sultanova Saraja!

Nastajali uvijek novi zavoji, sve više se granalo zelenilo. Bedemi se načas razilazili i ostavljali širok, ledinom pokriven prostor, a načas se suzivali, te samo pusti zid s desna i lijeva! Večer je davno pala.

Iz daljine začuje se težak udarac gvozdenih vratiju. A domala opet jedan. Onda redom, više njih. Vrata sarajska zatvarala se za noć i uklopila Jašu među bedeme.

Tamo daleko, na krajnjem šiljku sarajskih bedema, opazi Jaša visoku kulu. Dizala se nalik na sablast u crvenom polumraku carigradskom. Jaša se dosjeti da mu je Selim često iz daljine pokazivao ovu kulu. Selim, premda dobar Jaši, ipak je s ponosom i s nekom zluradošću pričao svom sužnju kako su s one kule prije nekoliko godina bacili u Bospor nesretnika koji se drznuo zaći u svetište sultanova doma.

Opasnost je bila neuklonjiva. Ali pod dojmom ove opasnosti probudila se sva Jašina ćutila koja bijahu dosad sapeta čudnom tugom, donesenom s mamelučke povorke.

Budan, odlučan i spreman, riješio se Jaša: »Što Bog dade! Dosta sam nevolja prošao, možda ću i ovu. A neću li je proći, e pa hvala Bogu!«

Tiho je mladi bogumil pokročio dalje, da nađe izlaza ili bar da vidi i nauči sve ono, što se samo uz pogibelj života može da nauči.

V. AIDA I MIRJAM

U odajama najmlađe kćeri sultanove — Aide — bilo je za čitavoga ovog dana neobično tiho.

Kao da je neka dječja zlovolja prigušila sav smijeh i sve sitne besposlice koje su inače ispunjavale život Aide i njenih družica.

Mala Mirjam — najmlađa drugarica Aidina — bila je ovog dana nekud tiha i zamišljena, pa je od toga sve klonulo. Bez male Mirjam nema u igrama bujnog života, bez nje u pjesmama nema prave obijesti, a u šalama nema bez nje onoga sitnog, zvučnog smijeha, koji prelazi kao svijetla zraka na sakupljene djevojčice. Ostale družice Aidine, pa i sama Aida, kao da osjećaju danas dosadu dugoga ljetnog dana. Po posluzi, po robovima, po dadiljama i još po svim onim zagonetnim putovima, po kojima i sitne i krupne vijesti prodiru kroz zidove harema, bijahu djevojčice doznale o poslanstvu mameluka.

No u toj vijesti sigurno nije bilo ništa što bi moglo u Aide i u njenih starijih drugarica pobuditi žudnju, da vide nešto od vanjskog svijeta, ili zlovolju što im je to nedostiživo. Svijet je za njih već sada tekao u dvije struje, od kojih je njihova — haremska struja — bila po njihovu shvaćanju daleko šira i obilatija, neizmjerna u svojim doživljajima i zapletima. Ona druga — mnogo manja struja — koja je van harema tekla, davala je, po njihovu mnijenju, ovamo samo surove, posve nejasne, neizglađene priče, dogodovštine i slike koje bi se bez ikakve štete mogle i drugačije rasporediti. Tek ovdje, u raspravama, u maštanjima i u trvenjima harema dobivala je ova nesuvisla i surova tvar svoju povezanost i svoj cilj. Ovdje — u odajama ovoga, kao i svakog harema — tekao je svaki dan svojim velikim, zasebnim tokom

i prekaljivao je sve u svoje kalupe. Život nije bio nigdje bujniji i uvjereniji o svojoj važnosti, nego ovdje gdje je bio snabdjeven s toliko raskoši, a ipak nije smio da izađe iz svojih granica.

Danas je Aida bila naprosto neraspoložena, jer Mirjam nije nikako pravo ulazila u igre.

Poslijepodne je. U najvećoj odaji lete šarene lopte. Punjene dragocjenom, azijskom vunom, opletene svilom u jarkim bojama, lete one sa svih strana odaje. U uglovima stoje djevojčice, njih pet. Na pljesak Aidinih ruku poletjele bi lopte u isti tren iz ugla u ugao. No i tu kao da je zasjela današnja kobna zlovolja. Lopte danas niti su letjele, niti su se križale, niti su se hvatale kako treba. Usklici igre poletjeli bi doduše propisno u isti čas s loptom. No činilo se danas da reski naglasak turskog jezika, koji se svom težinom spušta na posljednji slog, obara i lopte! Mnoštvo loptâ ležalo je već po sagovima, kao jato šarenih, umornih ptica. Uvijek nove lopte dohvatale su djevojčice iz košara, što su ih držale male robinje.

— Ah! ovo nije igra! — klikne Aida. — Ostavimo to!

Raspala se igra. Aida prođe odajom, zlovoljnim kretom odigne sâg s vratiju što su vodila u pokrajnu prostoriju.

Niske, rezbarene klupice — nebrojeni dušeci; svjetiljke vise s kamenoga, blistavog stropa.

Dječjim prkosom spusti se Aida na dušeke.

— Neka rade, što hoće — reče ona, a dadilja Hafiza, začuđena nad zlovoljom svoje petnaestogodišnje miljenice potraži lijeka.

— Hoćeš li, miljenice, da ti nešto pričam?

— Ah! — odmahnu Aida. Šutjela je, dok je Hafiza brižno zaglađivala bore na svilenim rukavima djevojčice.

— Hoću — reče konačno mala sultanija — ali pričaj onako kako razumijem. Svaki dan mi govoriš nove riječi, pa mi je dosadilo da se mučim.

— Nemoj tako, čedo moje! Treba da naučiš!

— Treba da naučim! Treba da naučim! Pa zar ne znam? — razdraženo će djevojčica.

Hafiza se nasmiješi i pruži svojoj gojenici staro maursko glazbalo.

Sve ovo razgovarale one turskim jezikom. No dadilja Hafiza, lijepa pomno njegovana Sirijka, birana je za Aidu iz Aleppa; dovedena je iz onog kraja Sirije, gdje se govori najslađe i najmilozvučnije arapsko narječje. Aida je trebala da od najmanjih nogu nauči sveti jezik. I zaista bila ga je naučila.

— Treba da naučim! — usklikne djevojčica opet. — Daj mi lutnju!

Hafiza se nasmiješi i pruži svojoj gojenici staro maursko glazbalo što je uz dušeke oslonjeno bilo. Cijeli oblik glazbala, ispupčen i iskockan srebrnim prugama, sa svojim savinutim vratom, naličio je na kornjaču.

— Oud! al oud — reče Hafiza da pouči Aidu. Tako se, naime, u arapskom jeziku naziva kornjača a radi sličnosti s kornjačom nazivaju i lutnju »al oud«.

Prkosno odmahnu Aida na pouku Hafize, a onda stane tiho da prebire po strunama. Zatim zapjeva u po glasa. Pjesma je bila arapska. Glatko i skladno točili se grleni zvuci ovoga neobičnog jezika. Uvijek nove stope, uvijek novi zapleti. Srok se splitao na počecima i krajevima svake stavke s početkom druge stavke. Pjesma je bila dugačka — zamorno dugačka; no mala sultanija pjevala je, pjevala — tiho i predano. Zlovolja je prolazila, žice su sve toplije brujile, a Hafiza je sretnim smiješkom gledala u svoju gojenicu.

— Zar ne znam? — upita Aida, vedro završivši pjesmicu. Lice joj je sada sjajilo ponosom i zadovoljstvom. Nakon dugoga dosadnog dana, provela je konačno pola sata, a da je zaboravila sebe u naporu ove pjesme.

I Hafiza je sjajila. Nježno poljubi rub rukava Aidinog.

— Znaš, sunašce moje, kako da ne znaš!

A onda se zamisli dadilja. — Ali to je još daleko od kraja! Koliko ima riječi, milo moje, u našem jeziku! Nitko ne može da ih nauči sve; nitko nego muški. I to samo ako mu je Allah veliko čudo namijenio.

— A kakovo čudo, Hafizo? — željno upita Aida. Po tihom glasu i tajanstvenom pogledu svoje lijepe dadilje, naslutila je Aida da će Hafiza pričati nešto iz svoje domaje. Puna bajki, a uvijek skromno namirisana jedva zamjetnim mirisom ružinog ulja, bila je Hafiza kao neka divna, tajanstvena spremnica priča i čudesa.

— Nađe li se čovjek pravedan pred Allahom — poče Hafiza tiho — pa ako taj čovjek zaspi pod vedrim nebom, onda noću sađe Allah nad njega. Svojim prstom takne se Allah srca onoga čovjeka i čovjek se razboli teškom bolešću. Unesu ga bez svijesti u njegov šator, te on

dugo i strašno boluje. A onda, jednoga dana, dođe silna oluja, grmljavina i gromovi. Toga dana se onaj čovjek prene od svoje bolesti. Njegova su uda zdravija i krepča nego ikojega drugog čovjeka, njegova je pamet jača i bistrija nego u prvih mudraca. A pod uzglavljem svojim nalazi ovaj čovjek knjigu Allahovu. Ono je onda svet čovjek, a iz knjige Allahove nauči on svih stotinu tisuća arapskih riječi i govori njima lako i slitno.

Hafiza je završila. Aida je ležala i gledala zamišljeno u kamene lukove nad svojom glavom. Tek kad je dadilja spomenula grmljavinu, prihvatila ju je Aida za ruku i nije je više puštala.

Još časak. Onda uzdahnu mala sultanija kao da se prenula na pravi život.

— Hajde me počešljaj nanovo, Hafizo! — bilo joj prvo.

— —

U velikoj odaji gurava je Fatima prikupljala još dvije tri lopte. Duboko u zidu, tik do rešetke, stisnula se Mirjam.

— Što je tebi danas? — upita Fatima, te pristupi sitnim staračkim korakom djetetu.

Mirjam šuti.

— Govori! — nestrpljivo će Fatima.

— Ništa, Fatimo! Eto . . . eto vidiš . . . ptičica mi se pobolila! — Fatima se obazre. U krleci mala je crvena ptičica sa zelenim podvoljkom veselo kljucala pijesak pod nožicama.

— Lažeš, Mirjam! Zdrava je ptičica! Lažeš! Dođi ovamo. — Stara se Turkinja spusti na sâg i privuče djevojčicu k sebi.

— Što je Mirjam?

Dijete nije znalo ni da pronađe, ni da izreče svoju bol. Dugo se tako lomila mala, modrooka Mirjam.

— Kažu — progovori napokon — da su došli poslanici iz daleka.

— Pa što je tebi do toga? — začudi se starica.

— Oh! Fatimo! Fatimo! — brizne sada dijete u plač. — Fatimo! — i padne nice na sag. — Ja bih željela da vidim gdje sam se rodila.

Mnogo je bilo i ovo. Teško je djevojčica pronašla jezgru svoje tuge. Živjela ona već šest godina uz Aidu, a prvi puta danas uhvatila je čežnja za zavičajem — mutna i nejasna kao njene dječje uspomene.

Dovedena iz dubine Bosne, Mirjam je bila kćerka bosanskoga bega. Rodbinske veze vezivale su Hasan-bega sa sultanom Mehmedom. Hasan-beg je poginuo pod svojom kulom u nenadanom, kratkom napadaju pobunjenog naroda godine 1465, a mati Mirjame — kneževska kćerka — nestala je u zabuni, paležu i strahotama toga kobnog dana.

Mala Mirjam čudom se spasila. Kad je u kuli Hasan-begovoj započela krvava borba i zveket oružja, izmakla je mala petogodišnja djevojčica u bezumnoj stravi niz stepenice kule, pa onda niz obronak brda. I ostade, nijema i drščući, šćućurena u grmlju nad Vrbasom, kao ptičica što za bure padne iz gnijezda. Tamo je u sumrak nađe čovjek bos, a odjeven u dugu smeđu mantiju. Obilazio on oko opustjele kule, oko garišta pojate i oko tora, iz kojega buntovnici bijahu otjerali u gore ovce i blago. Čovjek u smeđoj halji bio je fra Anđelko. Tih i bez straha obilazio je on u ove teške godine po nesretnoj Bosni. Pothvatio se on opasne zadaće koju je jedino čovjek svećenik mogao da poduzme. Posredovao je fra Anđelko između razbijenoga, ali uvijek buntovnog naroda Bosne koji se bijaše sklonio u planine i između pobjednika Turaka.

Fra Anđelko, našavši ostavljenu djevojčicu, povede je još iste noći kroz šume i privlake u svoj samostan na dnu sutjeske, i sakrije je tamo.

Dva mjeseca nakon toga osvanu sultan Mehmed glavom opet u Bosni da uguši ustanak koji se bez prestanka ponovno dizao. No ovaj puta sultan, ušavši u Bosnu, nađe zemlju bez pučanstva, domove bez ukućana, a polja bez hrane. Narod bijaše listom odbjegao u planine.

Mudri osvajač prolazio pokrajinom i snovao, kako da se lati posla u ovoj zemlji koja se tako uporno otimala novom gospodaru. Konačno Mehmed stane da traži skromne veze koje bi mogle da ga povežu s pukom.

Tako budne i fra Anđelko pozvan pred sultana koji je ležao s taborom na polju Milodražu.

Stupivši fra Anđelko pred sultana, skromno, ali jasno i bez okolišanja, opisa bijede, muke i stradanja naroda koji se prebija po planinama i klancima, čuvajući svoju vjeru i bar ono slobode što mu je gora daje. Mehmed — mudar i iskusan — pokaza se ganutim. Svakako odluči, što od samilosti, što od nužde, da dade narodu u Bosni znak svoje carske milosti i zaštite. Trebalo je da se, ma i po ovu cijenu, prizove narod da se vrati u svoje domove, jer pusta sela, prazne pojate i gola strništa lje ne prehraniše tursku vojsku!

Na polju Milodražu, pod vedrim nebom, a pred samim fra Anđelkom i pred svojim doglavnicima, kaziva sultan Mehmed u pero svome ćati Ahdnamu. To je povelja kojom se kršćanskom puku Bosne i franjevcima daje i zajamčuje lična sloboda vjeroispovijesti.

Kad ćato bijaše, po riječima sultana, ispisao Ahdnamu, pristupi prvi carev doglavnik do fra Anđelka i iz ruku sluge prihvati svilen zeleni plašt, ukrašen bezbrojnim zvijezdama sviju veličina. Na leđima nosio je plašt izvezen privjesak u obliku polukruga, a zlatni ukrasi i cvjetovi obrubljivali su mu širok donji rub. Doglavnik ogrnu fra Anđelka tim raskošnim plaštem, a ovaj — spreman i upozoren na ovu carevu milost — primi dar skromno i dostojno.

Sada je redovnik trebao da preuzme iz ruku sultanovih Ahdnamu. Fra Anđelku sinula je ona kao prvi sunčani trak u strašnoj muci Bosne.

Visok i koštunjav, otegnuta i oštra lica, a jasnih i umnih očiju, stupi fra Anđelko bliže na poziv sultanov. Vodio je za ruku malog franjevca, u svemu lakat visokog. Tvrda redovnička halja još je više isticala ljupkost dječjeg lišca, a plave ostrižene kose, tek što su počele rasti, kovrčale se kao na ustuk oko zatiljka uz malu fratarsku kukuljicu. Dijete se smiješilo svojim plavim očima kao da je svjesno čudnovatog prizora koji se odigrava.

— Hoću da te preteknem, svijetli care! Prije nego li ti obdariš narod i mene svojom milošću, hoću ja da obdarim tebe. Evo, care, moga dara!

Te fra Anđelko povede malog franjevca do sultana i metne dječju ručicu u carevu ruku.

A dijete, pogledavši caru u lice i ugledavši sultanovu odoru, odmah se spomenu svoga oca, njegova obličja i haljine, te se s puno pouzdanja osloni laktima caru o koljeno i uhvati ga za zlatne toke o pojasu. Zapanjen, pola u šali, a pola gotov da plane gnjevom, reče Mehmed:

— Što li će mi ovo, ludi ujače?

— Tvoje je! Spasio sam dijete tvoga roda i koljena — te fra Anđelko objasni caru kako je spasio kćerku Hasan-paše. Tako je mala Mirjam, uz samog cara Mehmeda, došla u Carigrad prije šest godina.

Polako je u uspomeni djeteta sve ovo danas uskrisivalo. Zašto baš danas? Je li te uspomene probudila vijest da su došli poslanici iz daleke zemlje? Ili je naprosto Mirjam u taj dan dozrela da počne patiti sve patnje ljudskoga srca?

— Pa ti, dijete, i ne znaš kako je tamo gdje si se rodila — reče Fatima.

— Znam, znam! — zavapi mala. — Bila je stara drvena kula. Stajala je na brijegu, a do nje velik orah. Jedna je suha grana štrljila k prozoru. Dolje pod kulom potok, a preko potoka šume. — Mirjam se ovdje nenadano ustavi. Digne lice, zaplakano, užareno, spram Fatime: — Znaš li ti, Fatimo, što su šume?

A Fatima odvrne pogled od pogleda djetetova i zagleda se u rešetke na prozorčiću. Vani kameniti bedemi, a iza njih još jedni. A dalje znadu i Fatima i Mirjam, što je: palače, mramorni lukovi, tesani kamen, goleme mošeje. Saraj. A onda još dalje drvene čatrlje, jedno more drvenih čatrlja! i vreva, i buka i bijeda. Carigrad. Pa onda još dalje: valovita kamena okolina, dokle oko seže. Negdje vrtovi, negdje vode, negdje pustoš.

A dijete, pogledavši caru u lice — — osloni mu se o koljeno.

Ali šume! Gdje su šume?! Što li je djetetu palo na pamet?! — Fatima je šutjela. Uskrisile su pred staricom duboke kavkaske gudure i šume, gdje sunce pada samo na čistinama, a otpalo lišće u visokim naslagama šuška pod nogama.

Starica je oborila glavu. Tko će znati kuda je i nju zanijela uspomena u ovaj neobični dan? Spustila je svoju ruku na glavu djeteta koje je i opet ležalo licem na sâgu.

Tako je sultan Mehmed iz svoga prostranog carstva prikupljao dostojanstvenike, poslugu, sužnjeve, a i rodbinu svoju u svoj dvor. Njegova je moć bila na visini, a temeljila se u mnogome baš na ovim tijesnim vezama s osvojenim krajevima. Okupljeni sa svih strana carstva, osjećali su dvorani, sužnjevi i sluge moć i milost njegovu, i činilo se da u državi nema ništa silnijega od volje sultana Mehmeda.

No u srcu svakog sužnja i u srcu svake dadilje ležala je daleko trajnija i dublja moć: ljubav k svomu malom zavičaju i ljubav k materinjem jeziku. Ona je ovog popodneva nenadano, sitnom pobudom djeteta raznijela iz odaja Aidinih sve misli i sve žudnje u daljinu. Duše njene okoline bile su odsutne, i zato je Aida bila danas sama i ostavljena. Ove su se žudnje kao nevidljive tanke pukotine urezivale u tlo Osmanlijskog carstva. Sezale su u taj čas od Saraja pa do Bosne, od Saraja pa do Perzije, od Saraja pa do kavkaskih šuma, a pokrivale su još bogzna na koliko strana svojom opasnom mrežom ovu golemu, tek stvorenu, istočnu državu.

U večer, sparnu i zvjezdanu, povede Hafiza djecu u vrt. Mirjam, opet prpošna, nasmijana i umiljata kao uvijek, nije više znala da je danas plakala, niti je slutila da je proživjela dan koji zauvijek ostavlja pečat na duši: dan svoje prve svjesne tuge.

Ipak je, dok su djevojčice kao bujica grnule s malim poslužavkama niz stepenice, Mirjam jedan časak stala dolje, pod trijemom dvorišta. Tamo je uz jedan stup sjedila na svom običajnom mjestu slijepa Irina, djevojka-gatalica, dovedena prije mnogo godina s obala Marice. Jedina Mirjam mogla je da razgovara s djevojkom u njenom materinjem jeziku, zato je sljepica tiho i radosno svaki puta dočekala malu. Već odavna vodila je gatalica računa o rodnoj zvijezdi Mirjame, o dobroj kobi i o zapisima njenim. U kutiji, što ju je držala na krilu, premetala je sada sljepica zrna žutog boba i, dignuvši slijepe oči k trijemu, dijelila je i prebrajala prstima čarobne hrpice.

— Danas je tvoj zapisni dan — reče Mirjami — pazi, čedo moje, da gdjegod ne natrapaš, da što ružno ne usniješ, il da ti se štogod ne ukaže.

— Ah! — odmahnu Mirjam i poleti za drugaricama u bašču.

Galija, u svemu tri koračaja dugačka, a savršeno izdjelana iz jednoga jedinog komada crne orahovine, njihala se na visokoj postavi. Bila je to njihaljka — dar iz kavkaskih pokrajina. Na prednjem dijelu bila je ljuljačka svedena u oblik velike ptice, koja je raširila krila, a vrat dizala visoko da ga onda zavine k grudima. Po zidovima bašče bile su zataknute baklje koje su osvjetljivale vrt, pa je svjetlo baklji titralo u crvenim očima goleme ptice na ljuljački. No večeras se burna dječja družba zatrčala mimo ljuljačku, pa širom vrta među grmlje.

— Hafizo! Hafizo! Svjetiljke nam daj!

Mirjam neki dan izmislila novo »sakrivanje«. Djevojčice, svaka sa svjetiljkom u ruci, rastrkale se po putovima vrta. Na svakoj svjetiljci udešen je pomičan zaslon. Otkrivajući i pokrivajući svjetlo, zavaravale bi djevojčice uz poklike onu koja traži.

Cika i dovikivanje napuni u tili čas vrt. Kao krijesnice iskrsavala su i nestajala svjetla, sad tu, sad tamo, među tamnim grmovima, a tek na časove munula bi koja laka, crvena prevjesa ili koji cvjetni rukavci u osvjetljenju baklji.

Mirjam se provukla kroz grmlje do zaraštenog, oniskog proreza u zidu. Zid bašče bio je ujedno i unutarnji bedem Saraja. Uska vratašca od gvozdenih šipki, zabravljena, nikad neotvarana, bila su na dnu proreza. Ponosna na ovako dobro skrovište, okrenu se Mirjam licem k vratašcima da zakloni svoje svjetlo od drugarica. Svjetlo je padalo kroz vratašca na tratinu što se ovdje širila među vanjskim i unutarnjim bedemom. Mirjam, sigurna da je neće naći, igrala se, hvatajući svjetlom krupne maslačke. Kad bi ih pogodio trak svjetiljke, zasjali bi i zatitrali žuti maslačci kao zvijezde po tratini.

VI. MEĐU BEDEMIMA SARAJA

Jaša je oprezno hodao tražeći izlaza. Mogla je ophodnja opet naići. U jedan tren trgne se on od nenadanog udarca bubnja nad svojom glavom. Na unutarnjem bedemu udarao je bubnjar znak za počinak. Mirozov je prošao, gradska vrata Saraja bila su zatvorena — sad se daje znak »na počin!«.

Mrak se bio potpuno spustio, zvijezde se pojavile.

Jaša se stisnu uz bedem s kojega se orio bubanj. Jedna zvijezda, dižući se na nebosklonu, zadrhta sad upravo prema šiljku čempresove grane nasuprot Jaši. Jaša, stojeći nepomično uza zid, morao je da sačeka odlazak bubnjara.

Za to vrijeme pratio je on dizanje zvijezde uz grane čempresa. Po njenom dizanju može da izračuna kako dugo traje večernji znak bubnjem.

Zvijezda se dizala, bubanj, koji je mogao da znači smrtnu koračnicu Jaši, orio je — a Jaša, zadubljen u svoje motrenje, zaboravio je pogibelj u kojoj stoji. Bubanj stane — zvijezda se bila popela tek do prvoga malog ogranka.

— Prekratko je. A i mjesto bubnjara nije dobro izabrano — prosudi Jaša večernji znak Saraja.

Sve utihlo, a on pođe dalje među bedemima. U to se začuje pocikivanje dječjeg smijeha i dozivanje ženskih glasova. Zadivljen stane Jaša. Radost, ljubopitnost, neka neodoljiva želja za osobitošću i osjećaj opasnosti ovog časa, uhvate ga od ovoga neočekivanog zvuka glasova.

Znao je mladić da se igra glavom. — »No uz manju cijenu teško ću ikada ovako što ugledati!«

Bez oklijevanja pođe do drveta što je raslo uz unutarnje bedeme, te zahvati da se penje.

U to opazi na nekoliko koračaja zagonetno titranje svjetla na tratini. Nejednakim tracima klizalo je svjetlo amo-tamo po travi. Jaša, promotrivši časak, ostavi drvo, te uhvativši se rukom za zid, priđe polako k mjestu odakle je svjetlo padalo. Nagnu se i pruži glavu spram gvozdenih šipki malenih vratašca.

— Bože! — izlanu Jaša nehotice u po glasa.

Bio se svojim licem posve prikučio licu djevojčice, koja je stajala s one strane vratiju.

Mirjam, privikla oprezu harema, uhvati se ručicom za usta i priguši krik. Ustukne časak — glavom joj jurne misao, kako joj je slijepica prorekla danas prikazu. Da nije ovo Azrail, što zlatnom jabukom mami dušu iz čovjeka? — Ili — jao — da nije sam šejtan? Gotovo ukočena stajala je još čas. »Ne, šejtan nije! Da je on, ne bi Boga zazivao, pa još u kaurskom jeziku!« Drhtala je Mirjam još uvijek, no sad je izvjesno znala: nije šejtan.

— Jesi li ti rekao »Bože«? — upita ona tiho, gledajući svojim modrim, uplašenim, a u isti čas nasmješljivim očima Jašu. Kako li je ovo sve zabavno, a kako strašno u isti čas! Sve biće male Mirjam bilo je uzbuđeno.

— Jesam! — odvrati Jaša.

— A jesi li ti iz Bosne?

— Nisam!

— A zašto nisi?

Jaša slegne ramenima. Što je mogao da odgovori na ovo? Mirjam je stajala onkraj rešetke, nagnuvši radoznalo glavicu. Njezin sitni, nježni lik sa svijetlomodrim povezom na glavi, njeni tanašni rukavci i uska zlatna ivica oko vrata na košulji — sve se ovo učinilo Jaši, uz drhtavo plamsanje svjetiljke, posve nevjerojatnim.

— Ali ti ne smiješ ovuda hodati. Ubit će te! — šapne Mirjam i lice joj se uozbilji.

— A znaš li ti kuda bih mogao izaći?

— Oj, znam! — požuri spravno Mirjam, mada nije ništa o tome znala. Ali odmah stane da se ogleda kroz rešetku amo i tamo, a onda mahnu ručicom bilo kuda, napram vanjskom bedemu.

— Eno tamo, preskoči zid!

Jaša se nasmiješi. Zid je bio za tri čovjeka visok, a s one strane padao je okomito na strme klisure — u dubini pak more.

»Žensko dijete! Šta ona znade!« — i Jaša osjeti uz ovu pomisao nešto milo i mekano u svom srcu.

— Mirjam! gdje si, Mirjam! — Hafiza i Fatima vodile su djecu na počinak.

— Moram ići. Zbogom! — kimnu Mirjam.

— Bog, djevojčice — odvrati Jaša. — Mirjam zakrije svjetiljku i da će poći, ali se još jednom okrenu k njemu. Nagne glavicu k rešetki.

— Čuvaj se! — šapnu umiljato. — Dobro se čuvaj! — I nestane je u grmu. Još časak, pa se čule lagane papučice gdje hitro prebiru po pijesku.

Jaša je ostao čas kao omamljen čudnim napitkom, a osjećao se je ujedno lagan, tako lagan, da pred njim sada više nije bilo pogibelji, niti je više bilo oklijevanja u njegovim odlukama. A lik male Mirjam spustio se kao posve sitno zrno bisera na dno srca Jašina i zapremio tamo neopazice svoje stalno mjesto. To mjesto nije bilo veliko, jer je Jašino srce bilo prepuno drugih stremljenja — no bilo je zauvijek njezino.

»Slijedit ću lijevom rukom neprestano zid . . . Tako moram, zavijao bedem koliko mu drago, s ove ili one strane doći do izlaza. A tamo — vidjet će se!«

Čini se da je mjera sudbine Jašine za ovaj dan bila ispunjena.

Jedva pedesetak koračaja bijaše prošao, i evo na svjetlu tanašnog mjeseca, što se bijaše podigao, zablista pred njim bistra voda, orubljena crnim mramorom, a u njoj grmlje obasuto žutim cvijetom. Još

nekoliko koračaja, eto i dugački kameni svod, a na dnu prolaza široka, zatvorena vrata što vode u tabor mameluka. Teška drvena vrata, izdjelana u velike grane, da straže vide ovamo i onamo.

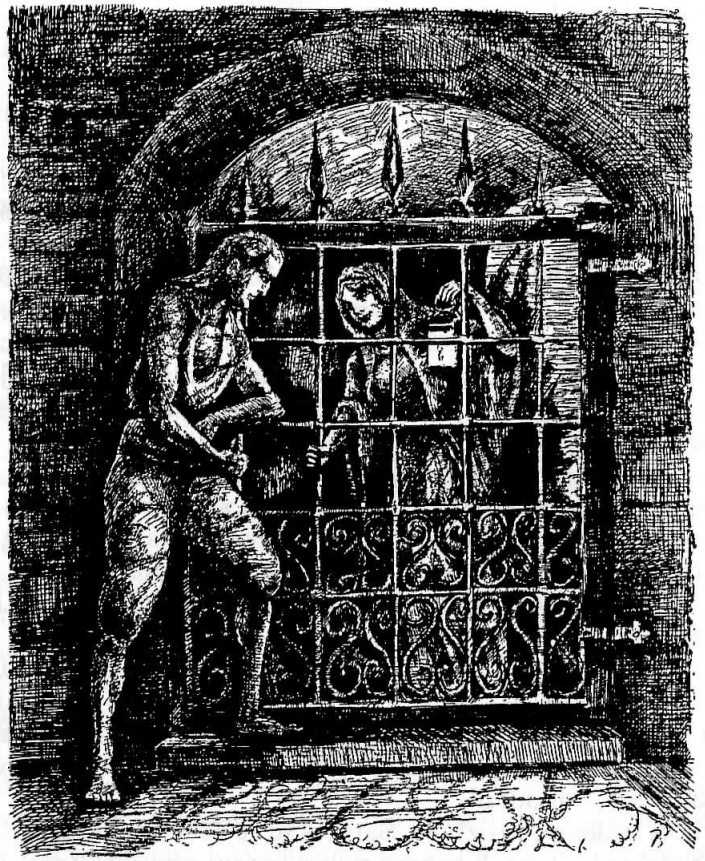

— Bože! — izlanu Jaša . . . — Bio se svojim licem posve prikučio licu djevojčice.

»Ovdje ću sačekati!«

Prvi počinak ovoga dana. Izmoren legne Jaša na goli kamen. No znao je da se danas ne spava. Dan još dugo nije htio da svane. Noć kao da je bez kraja. Iz šatora izlazio bi po gdjekoji mameluk da prigleda konjima. Prolazili tik do vratiju, a Jaša bi se svaki puta pritisnuo što čvršće uz kamen.

Konačno opazi on gdje na svjetlu prvog praskozorja izlazi iz svog šatora vođa.

— Sad, što mi je suđeno! — pomisli iznemogao Jaša. Prekrsti se i javi se tiho vođi.

Zaprepašten stane ovaj i zagleda se u Jašu kao u utvaru.

— Šuti, tako ti Bog pomogao — reče Jaša. — Zašao sam još poslije podneva — zabasao među bedemima.

Vođa je stajao kao okamenjen. Kolebao je među grčevitim bijesom koji ga je hvatao i među strahom za vlastitu glavu. Trebalo bi ovu protuhu da predade straži, neka mu tu na mjestu polome sve kosti — a opet: što li će biti od njega samoga dozna li se da je jedan od njegove posluge lunjao svu noć među bedemima Saraja? Nadvlada prevejanost mameluka.

»Zar da moju sreću, a možda i moj život, dadem upored sa životom ovog skota?«, pomisli bijesno. Pođe u stražarnicu.

Dugo je trajalo dok su mnoge riječi i sve veće svote sitnog srebra, a i vječna sloga nižih protiv odredaba viših, dovele vratara.

Kao živ osuđenik, koji ne zna što mu nosi čas, čekao je Jaša iza granatih režnjeva vratiju.

No oba — i vratar i vođa — preturili svoj bijes. Koža jednoga, a novac i ugled drugoga, bili su na kocki. Vrata jedva čujno škrinula.

Jaša bez riječi i bez šapta, tihom stopom, bi po vođi i vrataru izveden kroz tabor. Još se jedna mala pokrajna vrata otvoriše pred njim — i Jaša je bio slobodan.

Ni riječi nitko ne prozbori. Samo kad je Jaša hitrim korakom pošao nizbrdo, velik i težak kamen poleti spram njegovih leđa. Jaša mu se nadao, te odskoči u pravi čas, a kamen grunu u drvo kraj puta. Bio je to oproštajni pozdrav vratara Saraja.

VII. PRODAJE SE SUŽANJ

Stari Jusuf imao zeta Ahmeda, tvrdoga trgovca kakav je i sam bio. No Jusuf je proživio svoj život i skuckao svoj imetak, sve paru po paru, prevozeći drvo, kožu i voće preko Bospora. Sve što je bilo više, tome se starac s jedne strane divio (jer, bezbeli, gdje je toliko više pogibli, mora da je i dobitak toliko veći), a s druge strane plašio se takovih pothvata u kojima je i opasnost i zarada neizvjesna.

Ahmed, naprotiv, koji se već u svome životu bijaše i topio u moru i gušio u požaru, te dopao gusarskih ruku, pa se iz njih nakon nekoliko mjeseci zagonetno izvukao (govorilo se o vezi njegovoj s gusarima na obali Alžira) — Ahmed je snovao široko i smiono. Lice u Ahmeda bilo je začudno bjeloputno. Gotovo je blještila bjelina i glatkost ovog lica, a crvena kovrčasta bradica plamsala je oko te bjeline prijetećim plamenom. Ipak su crte Ahmedova lica stalno izražavale neki blagi mir i neku slatku nježnost, pa je cijeli lik njegov uslijed ovih suprotnosti činio dojam koji ga je na prvi pogled isticao kudgod bi došao.

Već odavna nije Ahmed bio onakav mali trgovčić, kakovih je bilo na stotine u ovom carigradskom predgrađu. I njegova se kuća odvojila od tog predgrađa po svom ukusnom i biranom obliku, po svojoj veličini i skladu, a pogotovo po mjestu gdje je bila sagrađena. Stajala je ona donekle osamljena — na skrajnjem šiljku predgrađa. Izgledalo je kao da je Ahmedova kuća već pošetala prama samom Saraju, te da samo čeka prvi čas, pa da se uklopi u taj sklop otmjenih domova koji okružuju prijestolje padišaha.

Ahmed je u svim svojim pothvatima imao veliku prednost. Bio je on čovjek koji se bijaše daleko izdigao nad svoj neposredni okoliš, a

da ipak nije izgubio ni navike ni vještine u običnom tjelesnom radu i naporu. On je ovakav rad i nadalje držao osnovom svih svojih budućih uspjeha na koje bijaše uperio. Sada, u naponu svoje dobi, bijaše on stvorio smionu odluku da će se sa svojim tovarom dati na put u Indiju. Njegove veze dovele ga do poznanstva s pustolovnim mladim Bolonjezom, Lodovicom Barthemom, naučnikom u ljevaonici topova. Taj golobradi mladić — pun častohleplja — raspalio je svojim živim pripovijedanjem Ahmeda za put u Gudžerat. Odavna se širili glasovi o sili i o moći sultana gudžeratskog Mahmuda Begra, o bogatstvu i nevjerojatnim dragocjenostima, o darežljivosti njegovoj i pripravnosti kojom šah miti, priziva i prima iz dalekih strana sve ono što može da još podigne njegov ugled i njegovu moć, a pogotovo sve novotarije koje mogu da okite novom raskoši i osiguraju novim oružjem njega i njegov dvor. Barthema je Ahmedu stavio izravan prijedlog i donio gotovu osnovu. On — Barthema — sabrat će i pribaviti Ahmedu takovu robu i takove darove koji će Ahmedu pribaviti pristup do sultana gudžeratskoga i otvoriti mu — sultanovom dozvolom — trgovinu po Indiji. Što ovo može da unese, dobro je znao i Ahmed i Barthema. A Ahmed će, za uzvrat, pripraviti Barthemi putove da bude — kad se usavrši u lijevanju i baratanju vrućim oružjem — primljen kao vještak na dvor bojovnog padišaha Mahmuda Begra.

Ahmed promisli i — odluči.

Iste večeri dok je Jaša lutao među bedemima Saraja, nađe se već pred mračak stari Jusuf u dućanu Selima. Sjedio Selim na debeloj, vještački u četvero pletenoj, rogožini. Pred njim djevojka Jevrejka. Došla da kupi iglu vezenku. Ne maknuvši se sa svog mjesta, privuče Selim kukastim štapom k sebi oveliku limenu kutiju. Izabere iz nje tri mjedene igle, hvatajući ih oprezno samo za ušicu. Zatim digne lijevu ruku i zabode krajnje šiljke igala u tvrdu jabučicu svog palca.

— Evo biraj — pruži spram Židovke ruku na kojoj su štrljile igle. Igle bile u tri debljine. Židovka je znala da ne smije da se dotakne igala da se ne bi nahukale. Nagnu se i promotri.

— Daj mi srednju — reče.

Dugo je potrajalo . . . dok u jedan tren svane Selimu: došao je da kupi Jašu.

Selim izvadi odabranu iglu iz palca i dade je mušteriji. Ostale dvije, kako ih ne bi više taknuo, strese s palca u kutiju, udarivši dlanom o rub kutije.

— Što je, Jusufe? — obrati se na starca kad bijaše izišla djevojka.

— A ništa! Tako! — sjedne Jusuf do njega.

Dugo je potrajalo i vodilo preko loše ljetine misirača, preko posljednjeg požara, preko lopovluka vodonoša i preko pobune u Skadru, dok u jedan tren svanu Selimu: došao je da kupi Jašu. Bio Selim baš po Jaši načuo o Ahmedovu putu u Indiju, a Jusuf od one zgode s brodicom dobro znade da bi Jaša bio siguran za pratnju. Iskusni Jusuf osjeti u isti tren da se Selim dosjetio o čemu se radi. No oba prešutješe. Borili se istim oružjem i jednakom vještinom. Borba je morala dugo trajati.

— Moj zet putuje u Indiju — konačno će Jusuf.

Tuj smo! — pomisli Selim, ali se odmah vješto zadivi nenadanoj novosti.

— Vjere mi, čudo od čovjeka. Blago tebi s ovim promićurnim zetom. Nu, oprosti, Jusufe. Moram da pođem. Čeka me Mojše da pogledamo tovar kože.

Vidi ti lisca! Hoće da upita Mojše koliko da mi zacijeni sužnja! — brecne se u sebi Jusuf. Odmah zagrize u gorku jabuku, te upita Selima pošto bi mu prodao dječaka Dalmatina. Jusuf odlučio da za Jašu dade najvišu cijenu, jer se u svojoj staračkoj tvrdoglavosti ustobočio na ovaj kûp. Selim pako naslutio ovo, i zato odlučio da Jašu proda baš Jusufu i nikome drugome. No ovo potonje Jusuf nije znao — i tu bijaše slaba strana Jusufova u ovom pazaru od Istoka.

Razilazili su se uvelike. Jusuf davao dva dukata — Selim tražio pet.

— I ne poznajem ga, Selime! Možda ne vrijedi ni dva perpera. Skačem ko mačak u hladnu vodu.

E, bekrijo! A tko ti je doveo brodicu? — u sebi će Selim — ali glasno reče:

— Živa istina. Ne poznaješ ga. No znaš šta je? Iskušaj ga. Poslat ću ti ga na dva dana. Ne daj mu ni jesti ni piti za oba dana, a naredi mu da sve vrijeme nosi kamen iz tvoje avlije u more. Vidjet ćeš, kako će raditi i gladan i žedan. (Nadao se opravdano Selim da će poslije ovakova pokusa moći više zatražiti za sužnja.)

— I ja sam ga tako iskušao, a bio je još dijete. A znaš li što je uradio kad sam mu druge večeri donio hljeba? Metnuo ga na stranu i rekao: »Neka stoji dok iznesem još ovo tri puta.«

— T! t! t! — mljaskao kao u čudu Jusuf, a u sebi pomisli: lažeš kao pseto, ugursuze!

Selim ovoga puta nije lagao, no vidio je kako Jusuf misli da on laže, i to mu je uvelike godilo.

Pogodili se konačno za četiri dukata.

— I još nešto — reče Selim. — Dat ćeš mi jedno mlado janje prida da znam kad sam sužnja prodao.

— E, nek vidiš, da nisam cipija — odvrati Jusuf. — Dat ću ti janje ama-ha! — U sebi doda: baš imam jedno što ga ispiše krpelji.

Jusuf htjede da odmah povede sužnja, ali Jaše još nije bilo s mamelučkog poslanstva.

— Doći ću zorom po njega — reče Jusuf i odgega, pušući sam sebi u čupavu bradu: — Skotovi mamelučki! Tko zna!

Jaša, oslobodivši se iz Saraja, hrlio je nizbrdice i ne sluteći da je prodan za nekoliko dukata i za jedno krpeljivo janje.

Zora se upravo rasplamsala. S bedema Saraja oglasi se jutarnji rog. Jaša se ogleda onamo.

— Valaj, pûši sada Ture što ti sapa daje, samo kad sam ja izašao — i okrenu žustro da proslijedi put.

Al prsima o prsa udari o starog Jusufa.

— Ele! nitkove, ele! ele! Sad li se vraćaš? — zasikta Jusuf, te uhvativši Jašu objema rukama za ramena, htjede da ga prodrma.

Jaša jednim kretom strese ruke starčeve kao dva suha lista s grane i začuđeno izbaci:

— A šta to tebe košta, starče? — No u isti tren odnekuda kao munja sunuše dvije usporedne misli u Jaši: Kupio me! — Indija!

Još Jaša i ne domisli, ali već mu nasred lica pade nemili udarac staračke ruke.

— Evo šta me košta! — bijesno zapišti Jusuf.

Vrući val srdžbe oblije Jašu — ruke mu se podignu da zgrabe starca. No dva se braniča isto tako brzo podigoše u Jaši Dalmatinu. Starješina! — nije na meni da s njime obračunavam. Pa onda: sva je moja probit na igri!

Jaša stisnu zube i suspregnu srdžbu. Kao stup stajao je pred starcem.

— Sad si vidio, nitkove — zapuha se Jusuf. — A sad naprijed! Potrči da te vidim kakav si.

Ponovno vrući val oblije Jašu. I dok je lakim hitrim kasom trčao ravnim putem pred Jusufom, dizao je taj val u mladom sužnju najdublje dubljine krvi i najveći poriv volje i odlučnosti.»Tako mi mlade nedjelje, neće uvijek tako biti!«

Jusuf je s užitkom motrio vitke, krepke bokove i snažna ramena mladića kojemu su mišići skladno i bez napora igrali u trku. »Nisam skupo platio!«, pogladi Jusuf bradu.

Tako započe put Jaše Dalmatina u Indiju.

VIII. NOĆ NA EUFRATU

Godina 1472.

Eufrat — pod raznim imenima — na svom mučnom i dugačkom putovanju probio se kroz klance i gudure Kavkaza. Više puta, zaletjevši se sunovratce među klisure, zastao bi nenadano, stisnut među dvije okomite stijene, i činilo se da njegovim buntovnim vodama odavde nema izlaza, nego da treba uhvaćene u ova kliješta, da se propnu do neba, ako hoće da nađu oduška. Onda bi opet — povaljavši koji golemi kamen — ostavio taj svoj teret na bilo kojoj klisuri, i bacio bi svoje burne vode u dubinu ponora širokim lûkom koji je titrao u prugama sviju boja kao vezena zavjesa što se vije na vjetru. A onda — okrenuvši svoj hiroviti put — poletio je put Sredozemnog mora, nasilno i hitno, kao da želi što prije da dokrajči borbe i tegobe svoga puta. Ali iznenadno, čudnovatom igrom tla, odvraćen je od svoga pravca k moru baš u času kad ga samo uska pružica kopna dijeli od njega. No rijeka, kao duša koja je u mukama vrludala po neizvjesnosti, baš se sada trgnula! Kao da je u tom času njezin put sinuo jasan pred njom. Dolje k jugu treba da proslijedi — k jugu, pa onda prema istoku. Uhvatila je kruti pravac, kao da tek sada znade kuda joj je poći. Bez okolišanja, hvatajući tek najkraće i najnužnije zavoje, a sve spokojnije i tiše teče ona svome cilju i polaže polako sve šire korito u mekano tlo mezopotamske ravnice.

Plitka, a široka, posuta je rijeka mnogobrojnim pješčanim otocima koji su mjestimice tako gusti da se njihove nepravilne bijele plohe gdjegdje gotovo dotiču jedna druge. Pokoja niska, okrugla kuća zemunica, neizglađena, a obojena crnom bojom, leži kao zrela kupi-

na na bijelom prudu otoka. A tek katkada, nakon dan, dva putovanja, opazit će putnik neveliku, čudnovatu splav. Sabijena od čempresovih debala, povezana je splav gužvom od kore, a drže je na vodi janjeći mjehovi, napunjeni zrakom. Spušta se niz rijeku tako polako da ni domisliti ne možeš kada i kamo može ovako da stigne.

Ovako je obdan. Ali sada se eto spustila noć, a Ahmetova karavana udarila logor nedaleko Eufrata.

Rijeka nevidljivo valja svoje teške valove. Ravnica i pješčana pustoš bez kraja, a šikara, šaš i rogoza u širokim pojasima. Noć sa zvijezdama, što krupne, sjajne i potpuno bez trepeta stoje na dubokom nebu sve do nedoglednog obzorja. Deve, spustivši se u krugu, žvaču pamučno sjeme. Oko slabe vatre jedva se razabiru likovi ljudi što drijemaju ili mučke sjede tik uz ugarke. Tko na dalekom svijetu misli na ovaj živi skup, na ovu skupinu ljudi i životinja što je pala u ovu samoću? Oni su sami s ovom golemom samoćom, ona je u taj čas njihov jedini i istinski spoj sa životom.

Ali u maštama ovih ljudi, u njihovu drijemu, u njihovu polusnu i snu, razigrava se orijaškim bujnim razmjerima sve ono što je bilo u njihovu životu, sve ono što još treba da bude. Svaku u svom mûku i polusnu raspreda pod nebištem goleme pustinje sve one krupne, sitne ili nikakve misli koje su ga dovele na taj put i koje ga podržavaju na njemu. Hoće li — kad se dokrajči ovaj beskonačni, mučni put, pun pogibli — hoće li onda sva ova maštanja ostati opravdana ili razočarana?

Polako, jedan za drugim spuštaju se ljudi na gunjce, polako, umotani u nedostatna pokrivala, zaspavaju pod ledenim vjetrom pustinje; samo još slabo plamsaju obje vatre. Usred logora za nuždu je podignut šator u kojem su spremljeni najvredniji omoti. U tom šatoru spava Ahmed, a tik uz šator Gjanek, najmljeni Sirijac, kojemu bijaše, kao osobito vještom vođi, povjereno vodstvo karavane. Svojim orijaškim stasom i mnogim brazgotinama koje su nagrđivale lice i smeđi, silni trup Gjaneka, činio se on kao stvoren da uz Ahmeda vodi karavanu, a pogotovo da čuva sigurnost onih najvrednijih tovara ko-

je Ahmed za cijelog puta nije ni načas puštao s oka. U tim tovarima bile su brižno omotane u pamuk, a ušivene u mjehove, rastavljene puške — ta nova čudesa koja se pale bez napora, vlastitom vatrom, i koja živim zrnom gađaju i probijaju drvo, ruše kamen i smrtno gađaju neprijatelja. Bile su one, u tom malenom, podesnom obliku, svojom razmjerno neznatnom težinom, nešto novo i divotno. Pojedini čovjek mogao je da nosi uza se vatreno oružje, da izrabljuje i da se koristi njegovom čudovišnom snagom. Što su do sada samo glomazni, nespretni i u svom baratanju mučni topovi mogli da iskoriste, to će odsada biti pokretno, lako i nedogledno u rukama pojedinog čovjeka. Novi izgledi spretnosti, novi poticaji na osobno junaštvo, nove nade na vojne uspjehe, vezale su se uz iznašašće ručne puške.

Ahmed je nosio tih pušaka u svim veličinama. Ukrašene neobičnim zlatnim i srebrnim okovom, teške od dragoga kamenja koje bijaše umetnuto u njihove kundake i okrugle ručke. No na njima nije ni ures, ni drago kamenje bilo ono najdragocjenije. Sultan od Gudžerata, kojemu bijaše namijenjen ovaj dar, imao je riznicu koja se poradi neprocijenjenog blaga nazivala »vrt božanstvenosti«. Njemu nisi, dakle, mogao s draguljima da pristupiš. Nego ona nova ognjena guja koja je drijemala u cijevima pušaka i koja je mogla sipati i smrt i pobjedu iz svake pojedine ruke, ona je bila neobičan i divotan dar kojim je Ahmed nakanio steći i milost i mnoge povlastice za svoju trgovinu po Gudžeratu.

Ustrajno žvakanje pamučnog sjemena traje podjedno, kao posljednji odjek ovoga noćnog prizora. Uz slabi titraj vatre što je podržaje pospani stražar vidi se krug deva, i samo katkada spokojno kretanje njihovih glava što štrlje.

Na stazi miče se kroz mrak prama šašu teška spodoba. Deva pod vodstvom svoga čuvara. Mnoge staze vode ovdje kroz trstiku, jer su ovdje karavane uz Eufrat odvajkada napajale svoje životinje. Jaša vodi devu, koja bijaše ozlijedila nogu, do napajališta da je utjera bolnom nogom u hladnu vodu.

Noć je tiha i prekrasna. Zvijezde ulijevaju svoj puni sjaj u daleki mrak pustinje. Osim šakala, koji su svake noći negdje u daljini zavijali oko svoje noćne rabote, nije karavana na ovom odsječku puta naišla na zvijeri. Obdan su brojne šojke saksaulke svojim kreštanjem jedine prekidale tišinu pustinje, trčkajući ispružena vrata od grma do grma, te su svojim divno ružičastim prsima i svojim crnocrvenim glavama izgledale kao živi pomični cvjetovi saksaula. No sada su se i one povukle u svoja noćišta. U okolišu pak nije bilo ni naselja, ni pojedine nastambe koji bi mogli izazvati ikakvu sumnju ili oprez.

Ipak Jaša, djetinjastom gordošću i ljubavlju privezan uz lûk i uz strelicu koje mu na ovom putovanju bijahu povjerili, nije ni sada pošao do napajališta bez oružja. — Pravo imaš — bijaše povikao za njim podrugljivim glasom trgovčić koji se upravo umotao u ćepe. — Ima tamo nešto da te ujede! Da nije bauk, mališane?

Tlo je u šašu bilo gdjegdje opasno. Staza, pomična i titrava, ali žilava u svom sklopu, podrhtavala je na svakom koraku pod teretom životinje i njenog čuvara. Oprezno uvede Jaša devu u odabranu lokvu. Osjetivši na ranjenoj nozi blagi doticaj hladne vode, stajala je deva nepomično u bujnom šašu koji ju je nadvisivao.

U taj tren na rijeci, koja je protjecala duboko usječena u ravnicu baš do ovog mjesta, zapljuskaše tiha vesla — i još jedna. Nekoliko poluglasnih riječi dopre do Jaše. Obuze ga zla slutnja. Deva uznemireno nakrene glavu spram obali koja se kroz mrak i kroz trsku jedva naslućivala.

Po jednoj od mnogih staza hitro mune kroz trsku jedan lik — za njim odmah drugi i treći, dok se na drugoj stazi u isti čas čulo jednako pucketanje suharaka. I tamo se nekoliko tamnih likova pomicalo spram logoru karavane. Ni riječ se nije čula, a samo po sagnutim likovima moglo se naslutiti da ljudi nisu bez oružja.

Nemir i drhtanje deve poveća zle slutnje Jašine. Noćni napadaj razbojničkih Arapa. A Jašin položaj je takav da ga uzbuđenost i nedoumica odmah zahvatila sve do srži. Kako da javi karavani pogibao, a da ne padne u ruke napadača? Povratak u logor mu je presječen, jer

tamo pred Jašom, na čistom prostoru, već u blizini logora, razabire se kroz mrak hitro pomicanje sumnjive družbe. A tko zna nisu li u zaleđu Jaše ostale u čamcima straže?

Čas krzmanja, a onda zvižduk, jak i rezak, zaori u tri maha iz šaša. Jaša je davao karavani ugovoreni znak za pogibao. Kao munja pao je taj zvižduk i u tabor karavane i u hrpu napadača. Zapanjeni, zaustaviše ovi na čas svoje napredovanje, a onda ostavivši na čistom prostoru dvije straže (jer tko zna otkud nenadani zvižduk u šašu i koliko ima tamo ljudi?), nasrnuše Arapi, najhitrijim trkom uz poklike i psovke na noćište karavane. U karavani pako sve se bijaše trglo na prodorno zviždanje. Od naglo ubačene slame visoko planuše obje vatre. Tko je bio budan, uhvati oružje — drijemovni pak teturali bezglavo po logoru i hvatali nesvjesno bilo koji komad robe ili drveta. Ahmed, trgnuvši se iza sna, bio je za tili čas i budan i bodar. Oružan skoči iz šatora, a šator, sklepan za nuždu, raspadne se od naglog skoka Ahmedova. Odsjev vatre titrao je sada i osvjetljivao otkrivene mjehove i dragocjene tovare.

— Gjanek! — viknu Ahmed iskočivši iz šatora. Ali Sirijca nije bilo na ležaju uz šator. Već pred noć bijaše on otišao da nasiječe tamariske za oganj veleći da će se kasno vratiti. Napadaj na karavanu bio je dogovoren s razbojničkom družbom baš po Gjaneku. On glavom bio je vođa napadaja.

Dva Arapina nasrnuše, kako bijaše dogovoreno, na Ahmeda, dok ostali zametnuše borbu s putnicima. Gjanek pak, po osnovi, poleti naprama mjehovima u kojima bijahu ušivene puške. O ovomu se, za Arape neprocjenjivom, blagu radilo.

Gjanek uhvati jedan od mjehova, pa onda drugi i treći, i prenese ih trčeći do ležaja deva. Borba među putnicima i Arapima bjesnila je, topot, psovke, jauk ranjenih i dozivanje pomoći odzvanjalo je, a vatre, zapuštene i zanemarene u navali borbe, posve su pale. Samo bi katkada slaba luč žeravice osvijetlila u blizini pokoju ocjelnu oštricu u zamahu ili plamenu bradicu Ahmeda koji se ustrajno i bijesno borio sa svoja dva protivnika. A Gjanek, kao da i ne vidi metež i krv

kroz koju prolazi, prenosio je žurno na svojim golemim leđima teške terete. Gjanek ovaj puta ne treba da steče novih brazgotina — njegova je zadaća veća, a odgovornost razbojničkog napadaja dostatna za pohlepu, pa i za slavu Sirijca. U jedan tren netko od putnika dospije da ubaci suharaka u obje vatre, da osvijetli bojište. Nepomičan, tih kao prikovan na svom mjestu u šašu, stajao je dotle Jaša uza svoju životinju, uhvaćen između čamaca na rijeci i obiju stražara na čistoj ravnici do logora. Kad vatre nanovo planuše, opazi Jaša kako se iz općeg meteža logora odvojila putem prema rijeci i prema njemu deva, natovarena teškim tovarom. Uz devu ljudeskara, koja se na jedan čas orisala u svjetlu plamena. — »Gjanek!« — pomisli Jaša, i cijela veza događaja u logoru bude mu jasna. Sve tijelo mladića zadrhta od navale gnjeva koji bi ga u takvim prilikama znao obuzeti do posljednje žilice kao munja tijelo koje pogodi. A tren iza toga sve se njegovo mišičje napne u budnoj pažnji. Ovaj tovar treba spasiti! Ne zato što je Ahmed tolikom ljubomorom pazio i čuvao ovo blago, niti zato što je i sam Jaša nekoliko noći prozebao, čuvajući te dragocjene tovare u klancima i gudurama kuda se uz Eufrat bila probila karavana prije nego li bijahu najmili Gjaneka. Ne! Treba spasiti tovar prosto zato, jer podlom Sirijcu i njegovoj drskoj družbi ne smije pripasti ono što nije određeno za pogane razbojničke šake.

Uhvativši za uzdu svoju životinju, pokroči Jaša uzbuđen, ali oprezan, kroza šaš prema Gjaneku. Obje straže, razmaknute na pedeset koračaja, bile su okrenute leđima Jaši i zurile su na bojište u logoru, kako bi uz slabi odsjev vatre razabrale na ovu daljinu uspjeh ili neuspjeh drugova. Trčeći uz svoju natovarenu životinju, hitro im se primicao od logora Gjanek.

— Za mnom! — vikne on na prolazu jednom od obaju straža.

Ovaj poleti uz njega naprama šašu da zaštiti plijen od svake opasnosti, a drugi, zanesen znatiželjom i pohlepom za pljačkom, ostavi svoje mjesto i potrči put logora.

Sirijac s natovarenom devom i sa stražarom Arapinom hitro se približavao šašu gdje je stajao Jaša. Ponovni drhtaj obuze Jašu. U

Zviždanje strelice, drhtaj i zuj tetive. Onda silan vapaj.

njega su dvije strelice. Svaka mora da pogodi. Natovarena deva treba da ostane neozlijeđena, ako hoće da se spasi tovar. Toliko je jasno sinulo u glavi mladića.

»Bože pomozi!« — Srce mu zakuca kao gvozden mlat, ruka mu je nesigurna i uzbuđena. Prva živa borba mladića — a mrak, visoka trava i podrhtavanje plamena, koji bi mu katkad od logora trepnuo u oči, ne dadu da uhvati jasan cilj. Ali samo časak — a onda smirenje oblije Jašu ledenim valom. Sigurno i nepokolebljivo namjeri strelicu. Zviždanje strelice, drhtaj i zuj tetive. Onda silan vapaj. I po drugi puta: zviždanje i opet brujanje tetive. Psovka i povik objave drugog ranjenika. Uplašena deva otme se s tovarom iz ruku Gjaneka koji je klonuo na mjestu, ranjen u rame, dok je Arapin, potrčavši nekoliko koračaja, posrnuo tek u šašu.

Do toga časa znao je Jaša što čini. Nu štogod se zbilo iza toga, činio je mladić nesvjesno u ludoj, bezglavnoj hitnji, kroz koju je kao jedina uporna i goruća točka sjajila tek jedna misao: treba spasiti tovar. Sve ostalo tonulo je u moru i metežu uzbuđenosti, koja je gonila krv kroza žile mladića. Tamo u močvari ležale su dvije prve žrtve, dva prva ljudska tijela, koja je Jašina ruka oborila.

Ostavivši svoju životinju u šašu, trkom se zatrčao Jaša u mrak za natovarenom devom i dognao je na njenom prvom skoku. Nije bilo vremena da se životinju prisili da bi kleknula. Nasilno i hitro prihvati je Jaša za uzde i sagne joj glavu sve do sebe. A onda, obuhvativši objema rukama njenu glavu oko ušiju, pričeka tek tren. Načas svladana, uspravi deva odmah zatim naglo vrat, a Jaša, lebdeći čas na visokom vratu životinje, prebaci se vješto preko tovara kako je vidio da to čine Arapi u slučaju nužde. A dalje, tek po nagonu, tek po volji životinje! Niti u logor, gdje je još trajao topot i metež, niti do rijeke, od koje je bježala poplašena životinja, nego u mrak, u nedoglednu ravnicu, u nepoznatu, nesigurnu daljinu, besvjesnu kao što je bila besvjesna strava poplašene deve i uzbuđenost mladića na njoj.

Jaša, držeći se grčevito uz tovar, ipak bi na časak hvatao rukom pred sebe i iza sebe da se uvjeri jesu li svi mjehovi ovdje. No Gjanek bijaše svoj plijen tako kruto stegnuo da je deva, usprkos poplašenom kasu, nosila svoj tovar kao prikovan na leđima. Kamo i kakvom nepoznatom, dalekom cilju hoće da ga odnese ovaj divlji kas? Kako su

već daleko od logora? Dugo je već trajao taj bezglavi kas kroz mrak, po jednoličnom tlu ravnice. A onda Jaša, još uvijek bez cilja i svrhe, stane od navike da pogledava od časa do časa na noćno nebo obasuto krupnim zvijezdama. I gle! Sad ovo, sad ono zviježđe prolazilo bi uz lijevi bok jahača. Zviježđa se redom izmjenjivala, dok nakon dugog, zamornog kasa, iznenada sinu uz lijevu stranu jahača i opet ono prvo zviježđe koje bijaše svjesno zagledao. Polako se vraćalo Jaši opažanje.

»Deva kasa u golemom krugu oko logora. Uplašena životinja ne usuđuje se u logor, a nagon joj ne da da se udalji od svoje družbe.«

Zaista. Kao što mjesec — pratilac zemlje — kruži kroz prostore oko neznatnog svjetla kugle zemaljske, tako je deva orisivala po mraku i po silnoj plohi ravnice velike krugove oko logorske vatre koju sada tek, kao sitnu jedva vidljivu luč, zapazi Jaša daleko u ravnici.

»Dobro je!« — pomisli mladić, i uzdah olakšanja donese mu prvo smirenje, te on tihim riječima i treptanjem stane da smiruje životinju. Začas deva, izmorena, dršćući, uspori svoj kas. Konačno se zaustavi, okrenuta prema onoj maloj luči, koja je, sitnija od najsitnije zvijezde, čas treptila, čas zamirala u daljini ravnice.

Nikakav glas nije mogao odande da dopre do Jaše. Što se tamo zbivalo? U čijim je rukama logor? Tko je sada uz onu vatru? Tko živ? Koga nema više među živima?

»Ovdje treba sačekati dok se razdani« — odluči Jaša. Spusti se s deve, sveže krajeve uzda oko svoje ruke i sad je stajao, svladan uzbuđenošću i događajima ove noći i nesigurnošću sutrašnjeg jutra. A onda golema samoća koja se prostirala u gluhi mrak probudi u duši i u mašti Jaše i opet likove Gjaneka i Arapina.

Iznenada učini se mladiću da tik uz njegovo uho biju u sav glas silni bubnjevi, a dva gorostasna crna lika počela da plaze potrbuške tamo iz najveće daljine prema njemu. Još tren, i dogmizat će ove nemani do njega, pokrit će ga svojim bezobličnim crnim trupinama, ugušit će ga uz tutanj bubnjeva koji mu biju kraj ušiju.

»Ne« — otrese se Jaša. — »Ne! Svega ovoga nema. Znoj me oblijeva. Nestat će ih!« — Još iz djetinjstva bijaše Jaša upamtio narodno vjerovanje, da utvare bježe čim znoj oblije kršteno čeljade. Da, i ovdje u ovoj dalekoj, tuđoj pustinji, u ovom tuđem mraku, mora da tako bude! I zaista. Hladnim znojem obliven ostade Jaša, zureći čvrsto u sitnu, ali istinsku točku logorske vatre. Bubnjevi stadoše da se odmiču sve dalje i dalje dok sasvim ne zamriješe, a crne utvare uvukoše svoja strašna tjelesa u mrak i rasplinuše se u veliku noć.

Deva bijaše legla. Oslonjen o njeno bedro čekao je Jaša. A onda mu se misli smiriše.

»Kad se razdani, moram u logor, bio tamo tko mu drago. Ovako sâm na putu, s ovakovim tovarom, svakako sam propao. Moram zorom u logor.« Prestane da ga tišti neodlučnost. Pripravan je da prihvati sve što je trebalo da dođe nakon teških zgoda ove večeri i noći. A mozak, izmoren napetošću i stravom posljednjih sati, odvede nezamjetno svojim čudesnim putovima Jašu na prijatnije polje. Da, i ona noć u sarajskim bedemima bila je dugačka — raspredale se misli njegove. Tko zna trče li i sada u sarajskom vrtu djevojčice oko ljuljačke i smiju li se onako slatko? Tko zna čuju li se i sada tamo papuče male Mirjam? — I sjeti se Jaša lišca Mirjame, sjeti se kako se ona okrenula k njemu na polasku i šapnula umiljato: »Čuvaj se, dobro se čuvaj!«

A onda: čega mogu da se čuvam? Tko zna što će još biti do Indije! A tamo — sultan od Gudžerata, kažu da ima brkove toliko dugačke da ih plete oko tjemena. Othranjen je on od najmanjih nogu zmijinim mesom i otrovom. Zato njemu nikakav otrov i nikoja strelica ne može da naškodi. A vele da je dobar i milostiv. Lako! Kad nitko ne može da mu naudi! . . . U njegovoj riznici ima jezerce zlatne vode, na jezeru pliva sûd od ružina drveta, a u sûdu dragulj, velik kao naranča. Ne možeš da podneseš njegova sjaja, nego treba da sa sobom poneseš dva mlada lista s dudova drveta, pa da kroz njih pogledaš u ono čudo . . . Indija! Ima tamo, kažu, zmija, tako velika da čitavog jelena proguta, a jaja su joj golema kao bundeve. Kraljica Aka, kažu,

podmetnula svoju rođenu kćerku u praznu ljusku takova jajeta i metnula je pod zmiju. Zmija othranila djevojku uz svoje mlade, a ono postala djevojka ljepota kakove nigdje nema. No njeno tijelo i njezin dah toliko su otrovni, da svatko izgubi život čim je poljubi. Ali, eto, u Indiji . . .

Sjedeći na zemlji, oslonjen leđima na devu, koja ga je zaštićivala i grijala svojom toplinom, zaspi Jaša Dalmatin, sâm pod nebištem eufratske ravni, čuvajući blago koje bijaše spasio za sultana gudžeratskog.

A da tamo, s dalekog žala dalmatinskog, mogu da ga ugledaju u tom času, bilo knez, bilo kmet njegova rodnog sela, prekrstili bi se oni puni strahopoštovanja i šapnuli bi:

— Hvala Ti, veliki Bože! Svašta si Ti dao pod kapom nebeskom!

Jaša se probudio od micanja deve koja je htjela da ustane. Sunce bijaše na pomolu.

* * *

U logoru je, međutim, napadaj bio odbijen. S manjim ili većim ranama, s manjim ili s većim plijenom povukoše se napadači čim Gjanek s tovarom bijaše odmakao. Samo jedan Arapin, teško ranjen, ostade ležeći bez svijesti u logoru. Metež je trajao, ranjeni putnici zvali u pomoć i jaukali za svojim gubicima, a poplašene životinje ludo trzale na svojim povezama i bacale se nogama.

Tih i nepomičan, a blijed mrtvim bljedilom na svom bjeloputnom licu, kutrio je Ahmed kraj ranjenog Arapina, kao da ne čuje ništa oko sebe.

— Donesi mu moj dušek — govorio je Ciganki Leki, travarici i čarobnici koju, što od smilovanja, što od praznovjerja, povedoše iz Bejruta.

— I daj mu vode! Obriši mu lice tim tvojim lijekom!

Ciganka naspe iz tikvice tekućinu, rujnu kao rujno vino, na pamučnu krpu. Crvene latice plivale su u tekućini. Ocat s ružinim listom. Lijek od sunčanice i od svakog zla u glavi.

— Drž' ga na životu, ženo! Nećeš požaliti!

Ahmed, koji u tovarima s puškama bijaše izgubio temelj ovoga svog mučnog i opasnog puta, Ahmed je prolazio sve zdvojnosti i sve muke nemoćnoga gnjeva. Njegovi se palci grčili od boli rana koje bijaše zadobio u boku i na ruci. Ali mnogo više patile ga duševne muke.

Blijed . . . kutrio je Ahmed kraj ranjenog Arapina. — Obriši mu lice tim tvojim lijekom — govorio je Ciganki Leki.

Ipak, lice njegovo nije gubilo onog izraza pokoja, glatkosti i slatke nježnosti; samo kao da mu se bradica oko tog lica još jače rasplamsala. Djelovalo je gotovo strašno kad se Ahmed, ovakav, sagibao nad ranjenog razbojnika.

— Drž' ga na životu! — reče i opet Ciganki, gledajući joj pravo u garavo lice.

U ovom ranjeniku bila je sva nada Ahmedova. Jedino po njemu živome mogao je dobiti veze s otmičarima, ili bar ući u trag svom blagu.

No kako je noć odmicala, onako je disanje Arapina bivalo sve teže. Zora zarudila, a Arapin je, trznuvši u svom teškom žutom plaštu, izdahnuo. Ciganka i Ahmed, sagnutih glava, zurili dugo u protegnuto, nepomično tijelo.

— Nosite ga iz logora! — naredi zatim kratko Ahmed. — Spremajmo se! . . . Posipaj mi rane tim tvojim listom. — Koliko je spokojnije govorio, toliko je njegovo lice bivalo bljeđe.

Dok se logor komešao u uzbuni nesređenog odlaska nakon ovakove noći, dotle je Ahmed legao nepomičan i izmoren. Rane, zasipavane praškom od lista koji je Ciganka drobila među dlanovima, strahovito su pekle. Gnjev, bol, briga i zdvojnost morile ga. Treba da od temelja promijeni svoju trgovačku osnovu. Jer sve, što do sada bijaše smislio učiniti u Indiji, imalo je početi onim časom kada će tovare s puškama položiti pred sultana Mahmuda Begra, govoreći: »Evo, padišahu, ovo sam ti donio na dar ja, trgovac Ahmed iz Stambula.« — A sada? Ništa od ničega!

U logoru, međutim, nastade nenadano skupljanje putnika, a zatim nagađanja, povici, nadvikivanje. A onda patuljasti dječačić Libijac poleti trkom u susret devi koja je kasala put logora.

— Jest, dina mi, on je! — klicao je i vrištio zanešeno dječačić, te skočivši kao munica, ovjesio se o vrat Jašinoj životinji. Od radosti kesio se i pištio patuljak, prodorno lamatajući crnim bosim nogama.

Tako uletješe u logor.

* * *

Pola sata iza toga na Ahmedovu dušeku, podalje od svih ostalih, sjedio Jaša uz Ahmeda. Položivši jednu ruku na Jašino rame, a drugom gladeći tovare, koji su mu se vratili kao čudo s nebesa, slušao je Ahmed pričanje Jašino. Nevjerojatna promjena pala je na njegovo glatko lice! Strastveni, mrki žar razorio je sada naučenu blagost i

— Jest, dina mi, on je! — vrištio je dječačić i skočivši kao munica ovjesio se o vrat Jašinoj životinji.

slatku nježnost njegovih crta. Nenadana radost rastrgla je koprenu s ovog lica, i ono se oblijevalo neprestanim tamnim valovima pohlepe, osvete i častohleplja.

A Ciganka, vežući svoje truljave svežnjeve, obazre se na onu dvojicu i reče malom Libijcu:

— Uhvatio je noćas Dalmatin svoju sreću za oba uha.

IX. INDIJSKO SELO

Kroz indijsko selo, jadno, prljavo i bjednije nego išta drugo na svijetu, prolazi uz talambase i uz radosno ijuškanje polunage djece, čudnovata povorka. Četiri mršava bivola vuku na izderanim konopljanim hamovima ovelika kola. Savijeni kratki rogovi bivola ovjenčani su zelenim i jarkim cvijećem. Na repovima viju im se kite šarenih krpa. Trakovi s prednjih životinja lepršaju preko okićenih rogova drugog zaprega, a oborene, podmukle glave bivola od časa do časa nestrpljivom kretnjom odbacuju taj šareni nakit što im šiba oči. Na kolima velik nizak stol, a na njemu dvoje, u crvene trulje odjevene djece izvode pelivanske skokove i savijanja. Nad svakim kotačem pričvršćena je visoka motka, a na svakoj se od njih po jedan dječak (gol, osim šarene uske krpe, što mu sa zatiljka lepršа) prebacuje oko motke, i savija poput zmije svoje žućkaste tanke udove. Dva čovjeka stupaju uz kola i biju svom snagom u dugačke uske talambase, pa dok drvene osovine u drvenim kotačima škripe, dotle kola, upadajući sad desno, sad lijevo u rupe i uvale izderanog puta, tresu i nagibaju stol i motke i pelivane na njima. Kad je udarac kola odveć nenadan, otpada koji pelivančić s motke, kao zrela smokva, i koprca se u blatu kraj puta, no začas zaskakuje opet na kola. Jače ijuškanje pratnje pozdravlja njegov novi uspon na motku.

Tako povorka prikuplja sve veći broj pratnje: jadne, trbušaste, izgladnjele djece, mršavih, jedva odjevenih žena kojima samo teške, a jasne oči, i tanke crte lica pokazuju nekadanju ljepotu prve mladosti.

Povorka je sastavljena da proslavi vješticu koja je u selu provela toliki niz godina da nijedan od pratnje ne pamti selo bez nje. Oni koji to pamte sjede sada pred svojim kolibama ili leže u njima na svom tvrdom odru, te misle i o vještici i o svemu ostalom posve drugačije, nego li oni što slijede talambase i s njima šantaju preko rupa kolosijeka.Potleušica okružena korovom, nečisti i otpacima. Vrata razvaljena, vratnice nakrivljene. Na pragu, okrenuta licem u nutrinu kolibe, sjedi na hrpi starih krpa žena. To je ona koju slave. Što slave,

Četiri mršava bivola vuku na izderanim hamovima kola.

zašto danas slave? — tko da shvati! No mora da je duboko značenje ovog slavlja. Zaustavivši bivole, stali su bubnjari uz kola, i dok su mali pelivani podvostručenim žarom izvodili uvijek nove, uvijek nevjerojatnije vještine, dok je pratnja djece i žena ciktala i vriskala u sve luđoj i pijanijoj radosti, dotle su oba čovjeka ozbiljnim, pobožnim, reć bi svetački sabranim licem, udarala sve strašnije udarce u talambase. Uz to su od vremena do vremena upirali ukočene poglede u leđa vještice koja je iz zdjele do sebe dohvaćala prstima grude neke bjelkaste kaše i žvakala ih kao da nikoga oko nje nema.

Tri putnika bijahu upravo stigla stazom preko pamučnih polja. Drevna i kićena pamučna biljka karpasi koju je još legendarni Manu, indijski Noa, prije dvadeset stoljeća zaštitio u svom zakoniku, pokrivala je i sada ista polja i odijevala, kao prije dvije tisuće godina, podjednako i careve i sirotinju.

Prvi od triju putnika doticao se onako usput znalačkom rukom tankih i dugačkih brkova biljke koji već bijahu kovrčasto iskočili iz zrnaca i razbarušili se u mekanim grudama oko cijele biljke. Pregledavao je vlasi i sudio o kakvoći tkanine koju obećaju.

No stigavši do puta, zadivljeno stadoše putnici uz čudnovatu pretpregu bivola. Dvije, tri prelomljene grane ovjesile se svojim uvenutim lišćem uza staro smokvino deblo. Tu se putnici zaklonili, jer je povorka svojim zanosom i svojom vriskom i nehotično odmah izlučivala svakoga koji nije osjećao veličinu ovoga slavlja.

Ahmed, Jaša i mali Libijac (ovaj ostade posljednji od karavane koji se još držao Ahmeda) bijahu eto na svom zaobilaznom putu prema Kambaji nabasali na ovo zabitno selo. Trgovački oprez, nedokučiv za neupućene, nalagao je ovaj puta Ahmedu da iskrca (nakon plovidbe od Ormuza) svoje tovare u gradu Diu. Tamo ih je u predgrađu Bandar dei Rumi povjerio svome zemljaku i trgovačkom drugu koga je već prije dvije godine Ahmed odredio za tu službu. Sam pak Ahmed pošao je s Jašom i s malim Libijcem kao trhonošom daleko od glavne ceste pokrajnim putovima do Kambaje. Htio je da vidi kraj,

ljude i mogućnosti za trgovinu, a ujedno da pripravi svoj pristup padišahu Mahmudu Begru.

Sada su putnici zadivljeno promatrali glasnu, razigranu povorku koja je počela da se opaja vlastitom bukom. Vještica, dosada nepomična, okrenuta leđima prema cesti, ogrijala se očito s te strane dovoljno suncem koje se bijaše probilo kroz oblake, pa je nenadano prebacila peko praga noge, žuljave i raspucane kao staro hrastovo korijenje. Njeno lice, suho i naborano, bilo je uokvireno dvjema neurednim crnim pletenicama koje su se uz uho spuštale. Sjedila je uspravno, uzdignute glave — ali oči su bile opuštene i uprte u koljena. Urnebes radosti pozdravi okret vještice, a sva četiri pelivana priskočiše da uz njeno koljeno izvode svoja čudesa, dok je svetački zanos talambasa postizavao strahotno neskladne i nenaravne glasove.

Jaša, kojemu je od sve ove rugobe i prljavštine s jedne strane, a zanosa povorke s druge strane, zamiralo srce kao od teškog gatanja, prasne iznenada u smijeh.

— Ludove! — uhvati ga u isti tren Ahmed oštro za ruku — ne smij se tuđem adetu u njegovoj zemlji!

— Ne smijem se ja njima — zaustavi Jaša svoj smijeh — nego sebi. Što li sam o Indiji noć na noć sanjao, a kakova me je eto dočekala!

Kako i odakle je vještica osjetila razgovor stranaca koji su tamo pod smokvom stajali? Njezini se teški očni kapci polako dignuli. I sinula su dva oka. Dva velika, savršeno pravilna i sjajna, reć bi netaknuta oka. Dvije svjetlosti, dvije teške misaone dubine prosule su svoju riznicu po svemu što je bilo ovdje, i sve je iznenadno dobilo svoj smisao, svoju važnost i svoje mjesto u stvorenju svijeta. Selo je ostalo bijedno i zabitno kao i prije toga pogleda, ali njegova je bijeda sinula pod ovim pogledom kao božanska odlika. A daleko preko sela spojio se pogled vještice s razbujalim zelenim poljima i sa slojevima plavih brda na obzorju.

Patuljak Libijac zurio je sve jače, sve izgubljenije, sve razrogačenijih očiju u vještицu. Uhvativši jednog od malih pelivana, položila ga ona preko svog krila i savijala mu leđa tako dugo, dok mu konačno

pete preko ramena padoše na prsa. Mekan kao vuna ležao je dječak u njenim rukama, savijao se nevjerojatno na svaki pokret njenih suhih prstiju, a predano lice, zažarene oči i nemoć momčića odizali su se od bešćutnog, skamenjenog lica vještice koja bijaše opet spustila vjeđe.

Pripuzivši posve blizu, Libijac ostade nepomičan. Prizor ga je sputao u svakom mišiću. Njegova je patuljasta duša bila zarobljena. Tiho i oprezno, i sam pod dojmom neobičnog prizora, pristupi konačno Ahmed iz svog zaklona k Libijcu.

— Hajdemo, mali!

— Ne, ne! — vrisnu patuljak.— Ja ne idem! Ostat ću! Ne idem! — i baci se grčevito svojim slabim ramenima u krilo starici. Ona ga uhvati za ruku, pa tiho i oprezno savije ruku patuljka daleko na njegova leđa. A onda ga, ispustivši ga najprije, posjedne uza se na hrpu krpa. Patuljak ostade, čas kao omamljen, a odmah zatim sinu čitavim svojim crnim licem. Od blaženstva odsijevali su mu obrazi kao da su svježe olašteni, a s tihim i sretnim smiješkom na licu otare dvije krupne suze koje bijahu proizašle ili od bola savijanja, ili od straha da ga ne bi odavde odveli. Ahmed slegne ramenima i digne svoja ćepeta koja Libijac bijaše odbacio.

— Hajdemo! — reče Jaši. — Taj je njezin!

Na prolazu kroz gomilu, jedna od žena, tihim i pobožnim kretom pruži Ahmedu u trokut spleten snopić šarenih krpa. Ahmed shvati da je ovo amajlija i da mu je daje žena, željna vrhunaravne pomoći od novog đaka Libijca. Prekrstivši najprije ruke na prsima, dostojno primi Ahmed sveti dar od žene, a osmijeh preleti njenim lijepim, ispaćenim licem.

Ahmed i Jaša bili su opet na putu u poljima. Na drugom ili trećem zavoju staze sjeti se Ahmed amajlije, izvadi je iz pojasa i rasplete njezin sveti splet. Polako, krpicu po krpicu, boju po boju, rastavljao je trgovac trokut, spleten tisućljetnim umijećem, i razgladivao svaki komadić tkanine.

— Vidiš li — reče konačno Jaši. — Svila im je i ljepša i bolja od vunenih tkanina. Držat ćemo se svile!

— Da — promotri Jaša uzorke u trgovčevoj ruci. No njegova je duša bila zaokupljena drugim mislima: što može biti od takvog libijskog nedotupavca kad on dvadeset milja pred prijestolnicom ostaje u selu na hrpi dronjaka?

X. KAMBAJA

Od onog časa kad je Ahmed, iz daljine indijskih polja, opazio silne i nove zidove Kambaje koji su se sa svoje 52 kule bjelasali i odizali od večernjeg neba kao zubi mladog lava u zaskoku, od onog časa bilo mu je jasno kakvoj sili hoće on — mali trgovac iz Carigrada — da prinese svoj dar. »Drznuo sam se na veliki pothvat!« — uskoleba se načas Ahmed.

Unišli su u grad, bučan, napučen, zaposlen; grad gdje su vrvjeli deseci tisuća ljudi, trgujući robom tako raznovrsnom, tako obilnom i tako dragocjenom da je samo potpuni nemar za život pojedinog čovjeka mogao svladati tovarenje, prijenos i čuvanje ovih gomila blaga. Noć i dan pritiskala je sva ova trgovina ramena robova, radnika i parija. Gdje bi koji od njih, iscrpljen, poginuo, tu bi namjesto mrtvoga stala odmah dva, tri nova radnika. Nova ramena preuzimala bi nadčovječni napor, a svaki od upravljača ove trgovine znao je i predviđao da će i ove nove sile za nekoliko godina izdahnuti i nije računao s njima više, nego li računaš s orahom kojemu si počeo da vadiš jezgru.

Bujala je i buktjela ova gotovo raspojasana trgovina, i sva je u svom temelju bila sazidana na mršavim, mišićavim leđima nosača koji su pogibali i svojim tjelesima hranili daljnji procvat trgovine. Isto tako je tamo, još dalje na istoku, nastao orijaški zid, prvo čudo svijeta, u koje je stotine tisuća radnika uzidano tijekom stoljetnog zidanja. Gdje bi radnik iscrpljen ispustio dušu, tu je odmah na mjestu bio uzidan u svoj zid. Kamen, žbuka i ljudska tjelesa podigli su zid Kitaja, dugačak tisuće milja, a zlato, dragocjena roba i opet ljudska

tjelesa, opasala su prvom snagom Kambaju i prijestolje Mahmuda Begra.

I baš ovdje gdje je sve kipjelo od neshvatljive množine ljudskih uznojenih tjelesa, bijede i napora — baš ovdje u Kambaji, u jednoj zakutnoj uličici grada, sukobio se Jaša po prvi puta s onim o čemu je toliko sanjao, a susret je, dakako, i opet bio drugačiji nego u Jašinim snovima.

Priprosti krovci u visini običnog stola, a prekriveni rogožinom, stoje ovdje ondje na malom prostoru uz rub ulice. Na krovcu niski sandučići, u sandučićima poredane lončarske plitice. U pliticama nešto: kao da je med u jednoj, u drugoj opet nešto žuto kao da je rastopljen sitni sumpor, u trećoj tekućina, modra kao vedro nebo. A usred ovih tekućina neki se grumeni moče. Nešto plavkasto i jasno, išarano crnim, crvenkastim i bijelim slojevima. Samo katkad zatitraju sve ove boje i igraju na suncu, jer sanduci nevidljivim laganim porivom rogožine polako podrhtavaju, a sve se tekućine zibaju u pliticama i redovitim valom prelijevaju grumenje.

Hrana? Kovina? Boja za tkanine? Zar dva trgovca-putnika da prođu u novom kraju uz ovakovu zagonetku, a da ne privire što je?

Prevari se mladi. Pristupivši jednom od krovaca, sagnu se Jaša radoznalo nad plitice, te oprezno umoči prst u modru tekućinu. — Bijesno režanje. U isti tren veliko pseto iskoči ispod rogožine i baci se jednim skokom Jaši na prsa. Uz pseto mali žuti dječačić hitro izmilji ispod krovca. Dok je gnjevno pseto zaskakivalo na krivca, dječak je podjedno i ljutito podvikivao na pseto: — Žerk! Žerk! . . . Kovrčasta crna kosa dizala se dječaku nad ušima u dva crna rožića. Opasan jedino oko bedara prljavim komadićem rubine, skakutao je on i kriještao kao đavo, koji bi sa svojom životinjom nenadano niknuo iz zemlje.

Jaša, braneći se od psa koliko je neprijatna zgoda dopuštala . . .

Jaša, braneći se od psa koliko je neprijatna zgoda dopuštala, primicao se sve više dječaku, kako bi ovaj svojim povicima konačno odazvao psa. Sve ljuće vikao je mali, ali na svaki povik njegov pseto je sve gnjevnije hvatalo krivca. Spokojno i sa smiješkom pratio je Ahmed prizor, dok u jedan čas ne prasne u glasan smijeh. — Shvatio

je da »žerk« nije ime psa, nego povik za huckanje i zapovijed za navalu!

Razderane košulje i okrvačene noge izađe konačno Jaša iz ove neočekivane borbe.

Ovo je bio prvi susret Jaše Dalmatina s blagom i draguljima Indije. Grumeni u pliticama bili su ahati. Grčki kupci po Indiji i njihove kicoške mušterije u Grčkoj nazvali su ovu vrst indijskih ahata oniksima, poradi tajanstvene, prozirne i ružičaste boje njihove koja podsjeća na nokat. Ovaj dragocjeni kamen, poludragulj, treba da ovdje tri ili četiri godine proleži na suncu Indije, umočen u med ili u sumpor. Od meda sumpora i sunca hvata šupljikasti grumen, prema sastavu svojih slojeva, sve boje i sve nedokučivo šarenilo kojim zadivljuje. Pa kad zasjaji jednom na ruci prve žene u haremu, tada je u njemu uklopljena i vruća zraka indijskog sunca i slatkost meda i pelud cvijeća i modrilo biljke što se sagiba s kamena nad more. A u njemu je i ono divno, prastaro umijeće koje brusi ahat i kleše svete urese u njegovo bajno šarenilo.

A dječak-čuvar koji četiri godine sjedi pod rogožinom i čeka da sunčana zraka prodre u ahat? Da, dječak doraštuje na ovoj jednoj straži od djeteta do momka i dobiva od dvadeset grumena dva kao otpravninu, te više ne radi ovaj posao, jer je odrastao.

A pas, koji ovdje čuva blago Indije, a svuda po svijetu blago cijelog čovječanstva? Pas, ako uzmogne čuvat će još jednu ovakovu stražu nad ahatom. Znači: još četiri godine u kutu, pod krovcem rogožine, čekajući da sunce oplemeni grumen dragog kamena. A ako pas više ne uzmogne? Otpačat će ga ukratko — svakako bez otpravnine!

Ovoliko su Ahmed i Jaša naučili od Indijca — vlasnika grumenja. Malo arapskim, malo turskim, a malo komadićima hindustanskog jezika — ali ponajviše ugrizom pseta, naučio je Jaša da je od mnogovrsnih blaga što ih krije i otkriva Indija nabasao na jedno blago što ga siromašak čovjek praznovjernom strpljivošću miluje i dotjeruje.

Kolikogod Jaša sam sebe uvjeravao da se ovo sve moralo zgoditi, i

da tuđin, pa još sužanj, nema što da očekuje na ulazu u novi kraj, te da je krivnja na njemu samom — toliko ga je tištio ovaj susret.

Išao je tih i zamišljen uz Ahmeda, te od vremena do vremena otirao krv s ujeda.

— Što je? — podsmije se Ahmed nakon nekog vremena.

Trgnuvši se iz misli, odvrati Jaša samo zbunjenim smiješkom. — Što je? Ne sviđa ti se Indija? — podrugljivo će Ahmed. — Vidjet će se! — digne Jaša na ovaj upit glavu; zagleda se ozbiljno i uzdignutih obrva u kule i zidove grada Kambaje.

— Jesi li ti mislio da ćeš ovdje mirne duše prebacivati iz dlana u dlan biserje i alem? Treba, mili moj, da onda najprije stečeš vlastitu riznicu kakova je Mahmud Begrova!

— A misliš li ti, Ahmede, da Mahmud Begr tamo u svojoj riznici sjedi mirne duše, pa se igra sa svojim blagom?

— Imaš pravo, dječače! Dok nemaš, brineš se da stekneš, a kad imaš, brineš se da ti ne otmu!

Tako su razgovarali, penjali se i silazili na svom putu kroz gurave uličice Kambaje. Uputio se Ahmed da učini najprvije od prvih koraka kako bi sa svojim darom dopro do Mahmuda Begra. Donio je Ahmed preporuka i znakova, otisaka prstiju i usmenih pozdrava, saznao je sve puteve, upoznao zemljake koji će mu biti na ruci. No mnogo se carevića naslagalo među običnim čovjekom i među carem! A treba ih sve obaći, ako misliš doći do prijestolja.

Jaša je sada šuteći stupao uz Ahmeda. Njegovo lice nosilo je neki biljeg prkosne odluke. Išao je uzdignute glave, a desna mu se ruka dlanom utaknula u pojas i počivala tamo, laka i sigurna. Tako su mu i preci silazili s Dinare. Ahmed ga pogleda sa strane i prestane da se šali.

Izašli su iz južnog dijela grada na prazni prostor koji je ležao pred sjevernom Kambajom. Propisi kasta, uvijek u vezi s vojnim potrebama, stvarali su takove praznine u osnovama indijskih gradova. Ni travke, ni grma, ni drveta na toj velikoj ploštini — samo oštri šljunak i žuta ispaljena zemlja, unakrst ispucana. Bilo je podne. Sunce je

strahovitim žarom palilo s neba koje se bijelilo kao usijano gvožđe. Šljunak je pržio kroz potplate obuće, a noge su i nehotice žurile iz toga pakla. Na toj praznoj usijanoj ploštini samo jedan jedini stvor. Indijac brahmanac obavlja svoju pokorničku molitvu. Stoji bos na užarenom šljunku, glavu i lice umotao je debelim vunenim rupcem, tako da mu se nikako ne vidi ni lica, ni obličja. Sagnuo je na prsa glavu koja je pod debelim trostrukim omotom nakazno velika. Oko pokornika, u uskome krugu, pet kamenova, na svakom kamenu pucketa oganj od suhih grančica. Zrak titra strahovitom vrućinom kao rastopljeno olovo nad krugom i nad pokajnikom, a on se mirno i odmjereno spušta na koljena, te ramenima i grudima liježe na užareni šljunak. A onda se polako uspravlja i diže spram neba ispružene ruke i glomaznu glavu, kako bi mu Agni spustio milost s plamtećih nebesa i skinuo s njega kaznu života.

Jaša nije mogao a da časak ne stane uz ovo čudovište. A onda zaklima udivljeno glavom. Pred ovim stranim čudom u njemu se izredaše uspomene na daleki dom. »I u nas je sunce ovako žestoko, i u nas prud pali noge kroz opanke, i u nas ima kamenih ognjišta na kojima pucketa suha smrekovina — ali kod nas nema čovjeka koji bi bio kadar ovako što da učini!«

Tako je promišljao zadivljen Jaša, a sa ražarenih nebesa Agni je odgovarao na misli Jašine:

»Da! na žalu Jadrana nema čovjeka koji bi bio kadar ovako što da učini. Ali zato ovdje u Indiji nema mnogo ljudi koji su kadri da učine ono za što sam tebe — Jašu Dalmatina — ovamo pozvao.«

Niti Jaša, niti pokajnik nisu čuli misli Agnija. Pokajnik je dalje klanjao, umotanih očiju, i nije znao da je Agni u ovaj čas obratio svoju pažnju drugoj sudbini.

XI. MAHMUD BEGR

Zaista Mahmud Begr nije bezbrižno sjedio niti u svojoj riznici, niti nad svojom državom. Mlada država i mladi osnivač njezin morali su da podnesu primjenu svih onih sredstava kojima obiluje Istok kad treba da se osujete novi zahvati u stari poredak.

Bijeli i novi zidovi moćne Kambaje pokoravali su sebi redom bližnje i daljnje pokrajine, mladi vladar Gudžerata stjecao je iza svakog bojnog pohoda nove saveznike, knezovi i plemena javljali su vjernost i pokornost još prije nego li je do njih doprla ruka mladog sultana. No upokorene kneževine popuštale bi opet pritiscima sa sjevera ili istoka, a pokrajine, tek nedavno pripojene, otpadale bi neočekivano — i tako se granica države Mahmuda Begra talasala gotovo dnevno kao nemirno more. Tlo, jučer još spokojno pod okriljem Kambaje, dizalo bi sutradan bezbroj jasno modrih svilenih barjaka uz nosila starog radže koji bijaše sišao s pustinjskih Aravali-planina da zlatom i slatkim pićem prikupi i opije narod za otpor protiv Mahmuda Begra. Aravali-planine koje svojim poređajem naslaga i sastavom svojim pokazuju da su prve među svim gorskim kosama digle svoje velebne nabore iz utrobe zemlje, ove planine, a i mnogi klanci i prodoli brdovitog zaleđa Gudžerata, slali su svoje drevne, davno zaboravljene kneževske porodice u borbu za tisućljetnu vlast i slobodu.

Večer se primiče. Prošao je za Mahmud Begra dan pun brižno smišljenih zapovijedi iz kojih će, kao iz zrna šipka, iskočiti stotine podzapovijedi. Dan pregovaranja, dan u kom je carski pečat, pun teških odluka, mnogo puta udaren, dan u kom su ćate ispisali i uresili divnim rukopisom i šarenim uresima mnogo riječi sultanovih. Bez

uresa i bez boje, svaka od ovih riječi značila je ili golu smrt ili tešku zadaću, ili zlatno runo bilo kome u državi.

Prošao je dan. Tiho se Mahmud Begr povukao, nakon vježbe kopljem i skokom, u malenu odaju. Nema uresa na njenim zidovima. Samo se teško sjedište od crnog drveta i isto takav, niski, stol s debelom bakrenom pločom odižu od bjeline mramora. Na zidu se tek vidi jedno: prastara pastirska kabanica, pletena od dugoljasta lišća, a uz nju velik, priprost štap, kakvog nose pastiri u brdima. Štap se tijekom dugih godina izlizao uporabom, te sjaji posebnim žutim sjajem starine. Ures na dršku prikazuje glavu majmuna, razvaljenih čeljusti, izdjeljanu pastirskim nožem.

Nema ovdje više teških i opreznih razgovora. Stari Pantit sam je uz Mahmuda. Pali su sa sultana okovi lukavosti i patvorenje dana.

A ipak, o čemu će da se govori, nego o onome što je na umu i caru i starcu?

— Svakako ne žalim, ako im se tako zbilo! Premda je toliko daleko, da nas se i ne tiče. E! Još nekoliko takovih zgoda, pa da ih more nikada ne pusti bliže, nego li su bili! — reče Mahmud — a za čas:

— Znaš li, Pantite, bolja nam je stotina kavgi s onima koje poznajemo, nego jedno prijateljstvo s onima kojih ne poznajemo!

— Da, care! — nasmiješi se Pantit — ali ne poznaju ni oni tebe!

Ipak Mahmud Begr nestrpljivo mahnu rukom, kao na neprijatnu predodžbu.

— A što si o tome čuo, pripovjedi potanko — reče zatim.

— Dosta čudesa, pa ako hoćeš da ti sve pričam? — upita Pantit.

— I hoću — gotovo zlovoljno će Mahmud. Bolje da sluša ono što — bar zasada — ne treba da upisuje u svoje sutrašnje brige.

Portugalci već stoljećima traže širom svijeta, a sada i širom mora, putove do svih bogatstava svijeta, pa i do Gudžerata. I gle! — opet jednom se čuje da su im se nade razbile. Dobro je ovo za večernji odmor.

— Pričaj!

No Pantit reče: — Dopusti, care, da ti pročitam. Teško se pamte ovolika strana imena i strane vijesti, a Portugalac, svećenik kojemu si dopustio boravak u dvoru, primio je iz Damaska pismo od jednog zemljaka o toj zgodi. Umolio sam ga da mi ga dade prevesti. Čudio sam se koliko može valjan čovjek svuda na zemlji da podnese nesreće, a da ne smalakše!

I Pantit čitaše odlomak pisma: »... a sada, u Isusu brate, da ti javim ono o čemu sav Portugal priča. Juan i Rodrigo, kako znaš, opetovano prilazili kralju s molbom da im opremi brodove. Poznato ti je, koliko su se vremena spremala i koliko su iskustva stekla ova dva moreplovca. Tijekom mnogo godina žudjeli su da i oni poduzmu istraživanja novih putova i novih bogatstava koja bi poslužila slavi Portugala. Poznaš ih, brate u Isusu! Pravi odani ljudi, snažni i spremni. No kralj Alfonzo, kome je nakon tolikih jalovih pokusa i nakon tolikih krvavih gubitaka, tek prije dvije godine uspjelo da zauzme Tanger, kralj, izmoren ratovanjem, i opet je odbio proljetos molbu i ponudu Juana i Rodriga. Ali oni, tvrdi kakove ih svi znadosmo ne uzmakoše. Juan na sretnom trgovačkom poslu, a Rodrigo s pomoću prijatelja, sastaviše nakon velikog truda i nakon mnogo muka dovoljnu svotu, kupiše dvije stare, ali čvrste fušte, i dadoše se u ime Božje sa šačicom iskusnih ljudi na svoj opasni put. No zahvati ih odmah nevrijeme i oluja te ih nakon teških napora i pogibli s njihovim fuštama baci na Azore gdje je, kako već davno znamo, stjecište i gnijezdo svih vjetrova, te otkuda se vjetrovi razilaze i raspoređuju na sve četiri strane svijeta. Tu popraviše svoje brodove, i dočekavši povoljan vjetar, krenuše put juga. Za nekoliko nedjelja bijahu doprli dalje na jug nego li ikoji naš brod dosada. Oplovili naime Zeleni rt što ga prije osamnaest godina po prvi puta dostiže portugalski barjak, pa gonjeni sveudilj povoljnim vjetrom, pozdravili ovu dosada krajnju točku portugalskog posjeda i puni nade krenuli dalje. Za neko vrijeme nađoše se uz obalu koje još nitko kršten ni vidio, ni prošao, ni opisao ne bijaše. Kraj divan, obrastao zelenilom, okićen krupnim voćem što je izdaleka mamilo, a bogat životinjom i vodama. Nakon vožnje od

dva daljnja dana, usidriše se sa fuštama podalje od obale. Juan i Rodrigo željeli su oprezno promotriti ima li urođenika i kakovi su. No nigdje nikoga. Sam divotan kraj i neobične, dugovrate životinje, koje bi plaho izlazile iz bujnog zelenila, i na najmanji štropot sa fušta strelovito nestajale. Tiha, kao raj, prostirala se kićena obala.

Na fuštama osjećala se nestašica pitke vode. Dogovoriše da Rodrigo sa čamcem pođe na obalu gdje se svjetlucao potok. — Malo nas je — reče Rodrigo. — Zašto da bacamo više nas u nepoznati kraj, dok ga jedan ne izvidi. — Pođe čamcem, dobro oboružan, a pseto povede sa sobom. Došavši do izvora, mahnu Rodrigo dogovoreni znak. — Sve u redu, voda pitka! — A onda, po dogovoru, nestane u zelenilu da izvidi kraj.

Prođoše sati, prođe pola dana. Kad se sumrak spustio, Juan, teško zabrinut, opremi drugi čamac. No u taj tren zapliva do obale prema brodu pas Amigo. Plivao je iz svih sila dašćući izdizao umorenu glavu iz valova. Sluteći na zlo, dočeka ga Juan čamcem. U limenoj kutijici, koju je pseto nosilo u ovu svrhu o vratu, bilo je pismo. Rodrigo javljaše:

— Otplovite hitno! Ne izlazite! Ima ih kao skakavaca, svi oboružani. Čamci su im iza okuke. Pišem u časovitom zaklonu, no traže me. Moja je sudbina zaključena. A vi spasite brodove! Juan! Posljednja mi je želja da naše obje fušte pokloniš kralju. Mi smo učinili svoje. Neka na ovim fuštama sretniji od nas nastave naš posao. — Rodrigo.

Juan uzbuđen krzmaše čas. A onda zapovjedi da se spuste dva čamca. Htjede da zavesla put obale, no u to se tamo uz viku i zavijanje urođenika odigra krvav prizor. Dovučen na obalu poginuo je naočigled posade pod toljagama divljaka hrabri Rodrigo...

Pantit zaklopi pismo i reče: — I zaista: onaj drugar poginulog Portugalca dovede oba broda na dar kralju portugalskom.

Načas vladao je muk.

— Da! Da! — odahne zamišljeno Mahmud, te upita: — A na kojoj se obali to zbilo?

Dovučen na obalu poginuo je pod toljagama divljaka hrabri Rodrigo...

— Tko će točno znati! No Ruvengora pokazao mi je mjesto do kojega su, po njegovu mnijenju, bili stigli ovi Portugalci. Daleko je, Bog te pita! A osim toga, Ruvengora drži da se odande morem baš nikako do nas ne može.

Posljednje riječi izgovorio je Pantit krzmajući, a onda pristupi bliže sultanu i šapnu tajanstveno i zabrinuto: — Tako kaže Ruvengora.

Ali mi pripovijeda svećenik da kod njih ima monah učenjak što živi na nekom otočiću u njihovu Srednjem moru. Taj je monah izradio golemi nacrt svijeta, pet sežanja u širinu — i na tom nacrtu urisao, kako se na jugu, daleko ispod Arabije i daleko ispod Habeša, naše more sastaje s morem kojim plove Portugalci. — Tu Pantit bijaše posve spustio glas.

Nasta zamišljen muk koji potraja nekoliko časaka.

— Da! — kratko će onda Mahmud, kao da hoće da prijeđe preko ovog pitanja. — Nego bilo kako bilo: kralj od Portugala, ako imade ovakovih ljudi, neće popustiti od svojega nauma. Kad nađeš pravog čovjeka, oživi ti svaka nada, i nijedan pothvat nije nemoguć.

Stari se Pantit nasmiješi. Sjedio je on opet na dušeku na kamenom podu, dok je Mahmud Begr, sjedeći na teškom drvenom sjedištu, lupkao prstima po brončanoj ploči.

— Što se podsmjehuješ? Govori!

Pantit pogleda upitno mladog cara. Zatim prekrsti ruke na prsima i progovori skromno, a ipak lukavim smiješkom:

— Kažeš, care: kad nađeš pravog čovjeka! Ali u tome i jest grijeh! Niti može vladar Portugala, a niti drugi koji vladar lako da sazna tko je pravi čovjek. Ovaj mu jedan junak poginu od divljačkih toljaga — a drugog će zemljaci podgristi. I neće mu pomoći sve fušte ovog svijeta! Kleveta i zavist znadu svuda naći putove do carevih ušiju.

Opet se zamislio mladi sultan. Sve žurnije tuckali su njegovi prsti po bakrenoj ploči kao da su Pantitove riječi pogodile dušu vladara.

— Dobro! Pa što da onda radi onaj koji vlada državom? — upita Mahmud nakon ponovne stanke.

Jednako skromnim, a mudrim smiješkom gledao je starac u vladara i šutio je. A Mahmud Begr proslijedi nekim podrugljivim, a ujedno ogorčenim glasom:

— Kažu da je Rašid, kalif od Bagdada, hodao noću po ulicama grada, odjeven kao siromah ribar. Ovako je tražio da vidi i upozna prave potrebe i valjane ljude grada i pučanstva. Što veliš, Pantite, da mi nabaviš krabuljno odijelo? Truljavu košulju i pokrpan gunjac, pa da

izađemo noćas ti i ja? — Uzbuđenim, kratkim smijehom poprati Mahmud Begr svoje riječi.

Pantit odvrati i opet tihim i mudrim pogledom staračkih očiju. Onda dva puta digne glavu i opet je spusti. Na istoku ova kretnja glave znači »Ne!«. — A zašto ne? — gotovo razdraženo će sultan.

— Ne, care! Jer oni najlukaviji i najgori doznali bi prvi za tvoju krabulju i namjestili bi ti prizore u svoju korist!

— Gle, vidiš! — gotovo bijesno će Mahmud i digne se sa svog sjedala onolikim mirom koliko je mogao da si ga nametne. Premda je svoju jaku i naglu ćud pokorio vlastitim zaptom, to je u ovaj čas trebao pokreta, kretnje, napora da odvrati uzbunu duše. Njegova moćna, ispravna duša počela je da sve češće osjeća gnušanje s onih malih i velikih zloba, spletaka i podlosti koje su već prijetile da ispune njegov mladi i blistavi dvor. Osjećao ih je i slušao oko sebe i niže sebe, kao što za sparne noći slušaš rojeve nevidljivih komaraca što ih rađaju baruštine.

Stisnutih obrva, i naglije nego li je želio, ustao je Mahmud Begr. Uspravio je svoje krepko i strojno tijelo, othranjeno u boju i u bojnim igrama. Kao da su sada svi njegovi mišići zaigrali od potrebe napora — sada, kada mu se duša osjetila tako jadno sputana sitnim i niskim nevoljama svakog vladara. A onda, kao da hoće teret duše da prebaci na mišiće tijela, sagnu se mladi sultan i podmetne desnu ruku pod bakrenu ploču stola. Teška, prastara cedrovina i debela bakrena ploča činile su stol tako teškim da su dva roba bila potrebna kad je valjalo stol prenijeti.

No Mahmud Begr, podmetnuvši desnicu pod ploču, stane polaganim, ravnomjernim i savršenim pokretom da podiže stol na dlanu jedne ruke. Lako, jedva zamjetno, treptile su crte njegova lica, dok su noge, nešto raskoračene, stajale čvrsto i bez drhtaja pod neobičnim teretom. Polagano uspravljala se ruka, a prorezan rukav dolame pao je na rame sultana. Mišići ramena i ruke, brončani i silni kao i ploča nad njima, caklili su se sada, napeti od tereta koji je na njima ležao. Postepeno, kako je dizao svoj teret, vedrilo se lice sultanovo.

Kad je ruka bila potpuno uspravljena, a teret lebdio u potpunoj visini, sinule su oči Mahmuda Begra blaženim sjajem. Obradovalo se istinskom radošću dijete koje drijema na dnu svake velike duše.

Polako, kako ga bijaše digao, spusti sultan stol opet na kameniti pod. Pantit bijaše ustao. Motrio je dizanje stola, a licem mu se hitro prelijevahu izrazi: to udivljenje, to očinska samilost nad ovom djetinjarijom, to staračka zavist i uspomena na nekadašnju vlastitu snagu. No prije svega: udivljenje nad ovim divnim gorštakom u kojega kroz desetke pređa bijaše sašla prvotna i netaknuta krepčina Radžputa. Pastirska kabanica, koja je kao obiteljski amanet visjela tamo na zidu i koju je bogtepita koji šukundjed-pastir pleo u brdima za svoja široka pleća, ta je kabanica i danas padala kao salivena na leđa sultana Mahmuda Begra. Sultanu su sada bile trideset i tri godine, a stari ga Pantit bijaše proveo kroz teške dane djetinjstva i prve mladosti, te su sve misli i svi dani starčevi, sva njegova udivljenja i sve njegove brige bile usredotočene u sultanu.

Ali Mahmud Begr, odahnuvši snažno dva puta, uozbilji se i opet, te reče:

— O Pantite! Koliko je lakše dignuti na dlanu brončanu ploču, nego li skinuti s duše podanika tanku koprenu koja ti prikriva zloću ili čestitost!

— Ne boj se sultane! — gotovo pobožno prozbori sada starac koji se opet bijaše približio Mahmudu. — Gospodar kad sije žitak, bira i vrijeme i radnike po vlastitom razboru, a kada požanje, on dijeli plod među svoju družinu: niti po sjetvi, niti po žetvi, nego po svojoj savjesti i pravednosti. Više ne možeš ni ti učiniti.

Mahmud Begr stajao je sada uz visoki uski lûk prozora. Misao, koja ga bijaše čas prije zaokupila, i opet je ležala na njegovu čelu. Bacio je pogled preko zida koji se dizao oko palače. Već tamo su oni, podanici: gavani, jadnici, brahmani, sudre, parije, pridošlice, vjernici, nevjernici — već tamo leži more duša, koje treba znati uhvatiti, zarobiti, iskoristiti, ali i zadovoljiti.

No Mahmud Begr, podmetnuvši desnicu pod ploču, stane savršenim pokretom da podiže stol.

U to se neki nemir i graja dignu s onu stranu zida. Poslušavši časak, okrenu se Mahmud Pantitu:

— Pantite! Hoću da saznam što je tamo dolje!

Starac se nadviri nad rame sultanovo.

— Eto, vidiš, care! Ako i saznaš ovo, opet nećeš pravo saznati!

— Kažem ti: hoću da saznam. — Mahmud Begr, državnik i osvajač, bijaše ovdje pošao u tešku potjeru za sitnom, golom istinom. — Pošalji slugu!

Dolje je bilo ovo: Ahmed s Jašom stajao je pred zidom carske palače, a bijahu ih tamo doveli njihovi trgovački saveznici i oni službenici sultanova dvora, po kojima bijaše konačno uspjelo Ahmedu da za sutradan dobije pristup k padišahu.

Ahmed bijaše s Jašom došao da prime posljednje upute. Na koja vrata da uniđu? Gdje da se smjeste njihovi ljudi? Kojim redom da se nose darovi?

I tu pod zidom carske palače dogodilo se za Ahmeda ono nečuveno!

Jaša bijaše, kroz ovo dvije godine putovanja, svojim tihim muževnim vladanjem sve polako stekao toliko povjerenje Ahmedovo da se u odnosu ove dvojice suputnika gotovo više nije ni zapažalo da je jedan od njih sužanj, a drugi njegov gospodar. Od zgode s razbojničkim napadajem bio je pak Ahmed zamislio s Jašom nešto zasebno što je držao, osim svega ostaloga, vrlo probitačnim za svoje osnove kod Mahmuda.

Al sada, kada je već bio na cilju svojih napora, baš u tom času zgodi se posve nenadana, gotovo smiješna zapreka. Jaša Dalmatin, uvijek krotak i samovladan, suprotstavi se iznenada ovdje, pod zidom Mahmudove palače, zapovijedi ili zabrani Ahmedovoj.

Ahmed bijaše toga dana ujutro saopćio Jaši svoju nakanu. Njega — Jašu — kanio je Ahmed sutradan pokloniti sultanu Mahmudu Begru zajedno s tovarima koje Jaša bijaše spasio. Poseban čar treba da bude u tom živom poklonu, a posebne milosti očekivao je Ahmed od toga osebujnog prida. — Tiho, bez prigovora, bez jedne riječi ili pokreta, primio je Jaša ovu vijest. Je li ona odgovarala nadama mladog sužnja? Ili je pala, teška kao olovo, da zamuti sve njegove nade? Ništa se nije moglo razabrati iz nepokolebljivog držanja mladića. Ahmed odmah ujutro nabavi za svog sužnja odijelo, pristalo i čedno,

propisom određeno, i takovi predvečer dođoše pod zidove palače, da dogovore posljednje. I tu buknu među sužnjem i gospodarom, kao grom iz vedra neba, nešto nečuveno: svađa. Napeti i izmoreni živci izmakli su obojici baš u odlučni čas. Njihove nade, malene ili velike, do ovoga su trena u tišini i tajnosti njihovih duša, usporedo tekle — i sklad među sužnjem i gospodarom bio je duboko utemeljen. Sada, na dohvatu nečega, što je za Ahmeda bio važan odsječak života, a za Jašu začetak zamišljenog života uopće — sada su se njihove osnove sukobile, razišle, pobijale. Malena, neznatna, gotovo smiješna bila je u suštini stvar radi koje se sukobiše — no sukobile se u njoj važne predodžbe, koje i Jaša i Ahmed — svaki za se — bijahu za ovih dugih mjeseci učinili o sutrašnjem poklonstvu sultanu. I na toj, za obojicu tako važnoj točci, buknule su dvije vruće, neslomljive ćudi, koje su u svagdanjem životu uvijek bile suzdržavane.

Na neku uputu carskog upravnika glede odijela i pribora Ahmedovih ljudi, Jaša glasno i bez okolišanja reče ovomu:

— Ja hoću da pred sultana dođem sa svojim lûkom. — Njegov glas zvučao je oporo i izmijenjeno. Bilo je jasno da je mladić unaprijed spreman na ogorčenu borbu. Novi nepoznati Jaša stajao je nenadano pred Ahmedom. Zadivljeno, zabezeknuto pogleda Ahmed svog sužnja.

— Jesi li s uma sišao?! — Ne slušajte budalu! — obrati se Ahmed carskim ljudima.

Plamen se dignu u obraze Jašine: njegova je sudbina u taj čas sama preuzela vodstvo svega što se imalo da desi.

— Kažem ti, Ahmede! Ja polazim pred sultana sa lûkom i sa strelicom — ili nikako. Neka me života stoji!

Smiješna, nevjerojatna drskost sužnja, podsmjehivanje i žamor arapskih službenika, bijes koji je konačno prodro na bijelo, mramorno lice Ahmedovo — sve se to obredalo u tili čas i prekinulo je čare, koji su držali u zaptu strastvenu ćud Turčina. Izobličena lica navali Ahmed objema rukama na svog roba i kiša udaraca, nemoćnih od samog bijesa, poče padati po glavi i licu Jaši. Vikom, šakama i štapovima umiješali se prisutni da rastave roba od razbješnjelog gospodara.

* * *

Izobličena lica navali Ahmed objema rukama na svog roba.

Zbunjenim smiješkom vrati se sluga u odaju Mahmudovu i šaptom saopći Pantitu što bijaše doznao.

I Pantit se nasmiješi.

— Malenkost, care. Ne tiče nas se. Neki stranac trgovac kaznio je svog roba.

— Ne tiče nas se! — nestrpljivo će Mahmud. — A što se ne tiče mene u ovoj zemlji? A zašto ga je kaznio? — obrati se sultan izravno na slugu.

Ovaj krzmaše, očito ne znajući što smije da saopći.

— Reci sve što znaš — stisnutih će obrva Mahmud. — Drskost care! — gotovo prošapta sluga kojemu se sada, kada je trebao da saopći izravno caru ovu zgodu, ona više nije činila smiješnom. — Dječak hoće da pod oružjem bude pušten sutra k poklonstvu.

Iznenađeno zastane sada i Mahmud. I njegovo se lice prekrije gotovo zbunjenim smiješkom. Zaista: nečuven slučaj!

— A kakav je to dječak? — upita sultan nakon kratke stanke.

— Kažu ljudi da je na Eufratu obranio karavanu od razbojnika i dognao natrag tovare koje bijahu Arapi oteli njegovu gospodaru.

Nasta mala tišina. Mahmud Begr još se uvijek smiješio. Očito mu se svidjela neobična drskost i neustrašivost tog mladog stranca-sužnja.

— Odlazi — reče on sluzi — i reci upravniku da sutra na poklonstvu želim vidjeti toga roba pod oružjem. I neka mladić prenoći ovdje s našim ljudima — viknu još sultan za slugom, te doda smijući se, prama Pantitu: — Kako gospodar ne bi do sutra učinio kašu od njega!

Ova nevažna zgodica obuzela je i zabavila sultana. Svakog dana primao je on redovito jutarnje poklonstvo. Zamorna, dugotrajna, a neotklonjiva dužnost. Za vladara: svagdanja povorka drščućih, skrušenih, upokorenih ili licemjernih poklonika, a za podanike: dan i čas o koji se za njih vezivao niz uspjeha, spletaka, sreće ili pada.

A sada neki dječak, jadnik, sužanj, započinje svoj poklonstveni

pohod drskošću, ludom drskošću. Ovo je u najmanju ruku zabavno za večernji odmor.

Mahmud bijaše opet sjeo, smijući se još uvijek zgodi.

— A ja ću ti, Pantite, kazati, kako je do toga došlo. Dočuo je valjda deran priču o mojoj neranjivosti. Pa se sjetio momak svoje strelice! A da ga vidiš kako će zinuti sutra, kada se nađe u povorci! Ni rukom, ni nogom neće znati maknuti! Sigurno ne treba postavljati ljude da paze na jadnika!

— Sigurno da ne treba! — nasmije se starac u svu šir. Time bijaše za sultana otpačan čas odmora.

— Idi, Pantite, javi Ruvengori da ću večeras doći u njegovu kulu. Neka spremi svoje srebrne ploče da mi pokaže putovanje onih Portugalaca.

— Slušam, care!

Ali izišavši iz careve odaje, dozove Pantit najprije upravnika i zapovjedi da sutradan tri posebna čovjeka kod povorke paze na svaki pokret trgovca iz Carigrada i njegova roba koji po nalogu sultana ulazi oružan.

*

Ahmedovo poklonstvo stalo je od ovog časa pod sretnu zvijezdu. Nekoliko časaka nakon sukoba gospodara i roba, a neposredno nakon zapovijedi sultanove da Jaša treba da prenoći među slugama dvora — bili su i Ahmed i Jaša predmetom razgovora svih robova i slugana, a zatim i dvorskog činovništva. Osjetio je Ahmed zanimanje koje ga je u tili čas okružilo. U njegovoj, čas prije zaprepaštenoj, trgovačkoj duši izgladili se začudnom brzinom valovi; njegovo lice, opet glatko kao brušeni mramor, i njegova bradica, koja kao da se sama opet poredala, i mekane, krotke kovrčice — sve njegovo obličje odisalo je spokojstvom čiste savjesti i blage duše.

— Idi! — reče bez naročitog naglaska Jaši, trudeći se da potisne ostatke svog uzbuđenja. — Idi! Lûk i strelicu dobit ćeš sutra.

A Jašu, nakon odsudne borbe kroz koju bijaše prošao, obuze živa, gotovo nesavladiva radost velikog uspjeha! I u njemu likovalo je veliko dijete, a na ovakovim radostima temelje se svi smioni pothvati! Jaša pođe, vedar i uspravan, kao što se ide na teško dočekani posao.

Kroz konake robova proletjela je vijest o mladom sužnju koji se pobio s gospodarom, a koji sutra treba da pod oružjem pristupi caru. Sakupljeni pod trijemovima čekali su robovi da vide divlje i neukroćeno čeljade koje šakama i kijačom mlati oko sebe. Mlađi i prkosniji dogovarali se kako će ga noćas naučiti pameti.

Otvore se vrata, a u trijem uniđe snažno, plavokoso momče i nazove glasno i ispravno sveti večernji pozdrav.

Ipak, nadglednik robova upita novopridošloga, kako je po pravilu bilo nužno:

— Koju vjeru ispovijedaš?

— Islam, što je »predanost Bogu« — odvrati ispravno Jaša.

No uz to neopazice pritisnu lijevu ruku uz tijelo. Tamo, pod lijevim pazuhom, nosio je mladi sužanj modri, maleni križić, upisan iglom i biljevnom bojom pod kožu.

Odmah, još kod vratiju, uletjelo Jaši među noge djetence koje je u prenatrpanom trijemu pokušavalo svoje prve korake. Uplelo se Jaši pod noge i posrnulo da padne. Sagnu se Jaša, uhvati za vremena mališa, digne ga u naručaj i sjetivši se svog nejunačkog doba kad je pjestovao Selimova sinčića, poljulja Jaša malog Indijca i zapjeva raspoloženo:

— Šutkaj! šutkaj! Alija!

Mali se nasmije, a Jaša ga predade materi. Dijete se zaista zvalo Alija. Mati zadivljeno pogleda plavokosog stranca. Tako već prve večeri sužanj Jaša u trijemu robova zapremi neko zasebno mjesto.

XII. POKLONSTVO

Raskošni svečanosni prostor pod vedrim nebom bio je opasan mramornom ogradom. Počivala je ona na 800 stupića koji su dvoredom tekli u velikom četverokutu — svaki od stupića urešen posebnim uresom. Ograda u visini čovjeka, a preko nje vide se na valovitom tlu Mahmudova dvora bijeli tornjevi, okrugle, izupčane kule, blistavi svodovi, mramorni šiljci i urešena sljemena carskih zgrada. S kula i sa šiljaka vijore se stalno barjaci, svileni ili grimizni, izvezeni velikim crvenim, zlatnim ili srebrnim uresima, a pritegnuti teškim resama koje šušte na vjetru i blješte na moćnom suncu Indije. S jedne strane na brežuljku ograde dizao se golem kip od bronce: dva slona u času borbe, isprepletenih kljova — a pred kipom ravna ploština, okružena dvostrukom kovanom rešetkom. Borilište slonova s okruglom nastambom u pozadini, a s mramornim trijemom za gledaoce u desnom prednjem uglu. Ovo je gledalište počivalo na osam vrlo visokih, osobito raskošno isklesanih stupova, i odavde je dvorsko činovništvo, koje nije imalo pristupa u sam prostor primanja, moglo da po propisanom redu promatra jutarnje poklonstvo. I već je trijem bio krcat: oružje vojničkog osoblja i kopče na haljama činovništva, te birane boje kojima je i ovdje svatko htio da se istakne prenosile su sjaj svečanosnog prostora i preko njegove ograde.

Deset velikih štrcaljki već je rano u zoru svršilo svoj posao. Ploče svečanosnog prostora, bijele, žute i plavkaste, bile su polivene i odsijevale su sada na jutarnjem suncu, a svježi miris naranče ishlapljivao se polako i pokrivao čitav prostor jedva vidljivom mirisnom maglicom. Voda kojom se svakog jutra polijevalo bila je namirisana svje-

žim snopićima metvice i praškom narančine kore. Dah je zastajao od nečega velebnoga što je ležalo u tišini toga golemog raskošnog dvorišta i u skromnosti ovog blagog mirisa metvice.

Pod nevelikim svodom što su ga držala četiri vitka stupa, koji su na svom podnožju izlazili iz mramornih lotosovih cvjetova, sjedio je sultan. Postrojena u daleko razmaknuti četverokut, označen plavim pločama mramora, stajala je oko svoda straža od sto ljudi. Stotinu ljudi, istaknutih jednakim bogatstvom, jednakim krojem, jednakim bogato urešenim oružjem, jednakom visinom i strojnošću tijela.

Pod svodom kamenito prijestolje, prekriveno najdragocjenijim predmetom ovog cijelog skupa raskoši: sâgom, starim nekoliko stoljeća, a izrađenim u deset milijuna svilenih uzlova koji su tvorili 50.000 raznolikih cvjetova. Tu je sjedio Mahmud Begr. Uz lijevi tanki stup, tik do sultana, stajao je, kao kip nepomičan, divovski stražar u bijeloj odori. Zvali ga Bijeli Jelen. Visoki bijeli turban i čelenka s uspravnom perjanicom činili ga gotovo vrhunaravno visokim. Uz desni stup, kao nenadano, gotovo nevjerojatno čudo, ovjesila se bujna grana crvenih ruža — jedina biljka u ovom blistavom šarenilu mramora, zlata i kićenih odora. Kako je umjetnik vrtlar proveo stabljiku ruže kroz mramorne urese, da ostane nevidljiva suncu, a ipak živa? Gdje i kako ju je izveo iz zemlje i gdje ju je hranio u ovom moru šarenog mramora koje nigdje nije pokazivalo traga da na Zemlji ima zemlje? Vidjelo se samo da živa i crvena ruža otvara suncu svoje teške cvjetove i svoje tamno zelenilo — i zadivljavala je i smućivala ovdje, gdje je nitko bez široke i smjele duše ne bi smio očekivati ili zamisliti. Ali Mahmud Begr, ratnik, neslomljiv, često okrutan osvajač, prošavši čas prije ukočena lica i neprodirnih crta, kakove Istok zahtijeva od svog vladara, stepenicama prijestolja, nije ni danas zaboravio da baci pogled na rascvatenu granu. Tko zna što mu je kod ovih poklonstava vrijedila njena živa istina!

U jedan tren orijaški vodoskok u pozadini svečanosnog prostora digne silan mlaz vode koji se raširi u padu, stvorivši lepezu kao konačnu pozadinu cijeloj slici. Ovo je bio znak da poklonstvo počinje.

Slabi štropot lanaca. Teška se željezna vrata ograde, iskićena mjedenim klincima, spuste jedva čujno u svoj tok u zemlji. U dvorište ulaze slonovi. Pedeset dragocjenih životinja koje su po propisu dvora

Dignuvši surlu naprama Mahmudu zatutnji Ferhat svoj svagdanji pozdrav sultanu.

svakog jutra ulazile da se poklone vladaru Gudžerata. Jednakim korakom, bez zatezanja, stupala je ta glomazna povorka, a pokrovi od baršuna i nebrojene rese od čistoga zlata donosile su novu nepreglednu raskoš u ovaj prostor. Slonovi su stali, poredani pred prijestoljem, u praznini plavog četverokuta. Trublje tiho jeknuše. Umne, izučene životinje, postrojene u besprijekorni red, spustiše se na koljena i sagnuše svoje teške glave k zemlji. Opet zvuk trublje — svileno baršunasti pokrovi i zlatne rese opet zatreptaše, šum tvrde, opore kože na mišićima silnih tjelesa zašumori, i svih pedeset slonova stajalo je opet uspravno. Ravno pred sultanom uspravio se miljenik Mahmudov, Ferhat, slon posve malene, birane pasmine. U pol rasta manji od svojih drugova bio je mali Ferhat bez pokrivala, imao je osobito lijepe, glatke kljove, srebrom okovane. Široka glava nosila je umjetnički izdjeljanu šaru koja se spuštala sa čela na surlu. Surla, išarana svetim znakom u obliku stonoge, bila je u skladu s ušesima koje su nosile sveta slova, izrađena u tri jarke boje. Dignuvši surlu naprama Mahmudu, zatutnji Ferhat svoj svagdanji pozdrav sultanu. Lice sultana rasvijetli se časkom, a onda Mahmud polako dignu ruku. Pozdrav slonova je svršio. Povorka životinja krenu, pravilno i brzo nestadoše slonovi na druga vrata koja se bjehu isto tako nečujno spustila u zemlju kao i prva. No izlazeći mudri se mali Ferhat još jednom glavom okrenuo spram sultana i dobacio mu nekud nasmješljiv pogled: »Ti nas hraniš i odijevaš, kao što nikad slonovi nisu bivali ni hranjeni ni odijevani, a mi ti se klanjamo, kao što se nikad slonovi klanjali nisu«, govorio je ovaj pogled; i Mahmud je gledao za malim stotninu časka: »Da! da!« — odgovorio je pogled sultana — »istina je! Ali gubi se, obješenjače!«

Prošao je red poklonika: molitelja, darovatelja, red zahvalnih koji su došli da se za primljenu milost poklone i onih koji su došli da vape za pomoć, red novoupokorenih podanika kojima je neutaženo neprijateljstvo tinjalo u pogledu — fesovi i turbani, burnusi i kacige, svećeničke halje i pokornička čisla budističkih redovnika koji nisu došli ni da mole ni da zahvaljuju, nego tek da zadovolje svojemu za-

konu. Darovi, koji su se toga dana desili, nosili se na poklonstvo samo u uzorcima — preostalo se već spremilo u odaje ili u riznicu Mahmudovu. Oni koji bijahu svršili svoj poklon, svrstali se uz ogradu. Tek nakon odlaska sultanova izlazilo se iz svečanosnog prostora.

Sada je u okviru bijele ograde sve vrvjelo od ljudi, sve je bilo pokriveno bojama Istoka, sve je treptilo od odora i nakita, a bijedne halje pojedinih molitelja i smeđe mantije redovnika potcrtavale su ovu raskoš. Tišina bez daška davala je još više zamaha ovoj posebnoj ljepoti.

Ahmed i Jaša pristupiše među zadnjima. Na ploči, opšivenoj crnim suknom, koju su sluge pred njima nosile, ležalo je — kao uzorak Ahmedova dara — pet pušaka. Njihovo je drago kamenje bacalo žive zrake i odražavalo je treptanje boja koje su se oko njih lelijale.

S očitim zanimanjem motrio je sultan ovaj neobični dar, i nagnuvši glavu, zavirio na zaponce pušaka. Ahmeda ne bijaše ni zamijetio.

No Ahmed pade poklonom na stepenice i — ostavi ga riječ. Premalena je duša svakog čovjeka, svakoj su duši njena vlastita uzbuđenja prevelika, kolikogod bila neznatna u krugu općeg života. Što je ovo za Mahmuda, što za Gudžerat? Došao trgovčić, donio nešto neobično, zanimljivo, nešto što će možda i od koristi biti, no i bez toga mogao je i Mahmud i Gudžerat da bude.

Ali Ahmed i Jaša, nakon napora i osnova ovih dviju godina, više nisu mogli da zamisle svoj život bez ovog časa — i Ahmed je nenadano zanijemio.

Borio se časak sa svojom nemoći, a onda pruži bez riječi spram sultana spis, ispisan na tvrdoj bijeloj svili, a omotan oko zlatnog štapića.

Sultan po Bijelom Jelenu primi zamotak i predade ga Shimrati, vrhovnom upravitelju carske riznice i dvorske knjižnice. Poznat kao učenjak i vještak u istraživanju starih nauka i pismena, čitao je Shimrata lako i slitno sve vrste starih vedskih pismena, sve arapske azbuke, te svih trideset i šest skupina kitajskih znakova, pa i tri glav-

ne vrste evropskih pismena. Stajao je Shimrata ovdje uz sultana da mu na njegov zahtjev tumači molbe ili spise koji bi sultana zanimali.

Shimrata čitaše glasno:

Na ploči, opšivenoj crnim suknom ležalo je — kao uzorak Ahmedova dara — pet pušaka.

»Suncu i Vladaru Gudžerata,
Blagotvorcu i božanstvenom nosiocu svjetla
nebeskoga
MAHMUDU BEGRU,

čije ime jedva smije itko živ da hukne svojim
poganim dahom

klanja se iz praha neznatan crv i ništetan rob
Bârthema Lodovico, te dršćući moli:
Moli proštenje za drskost
što pred svemoćne strijele carskih očiju
donosi bezvrijedno ime svoje.«

Ispunjeno kitama zelenih, crvenih i zlatnih slikarija treptilo je ime sultana na bijeloj svili spisa; ime Bartheme Lodovica, nasuprot, ispisano skromnim crnim i glatkim slovima, odizalo se čitljivo.

U spletu sasvim nerješivih laskanja moli dalje Barthema sultana da primi dar kojega je »uz gorčinu životnih opasnosti, te uz pelin i otrov zavisti« potpisani sabrao za najvećeg vladara svijeta. Šalje dar po svome pouzdaniku Ahmedu koji se zavjerio da će na svome putu bezvrijedni život svoj staviti na sve muke i pogibli, samo da vjerno prenese ovo novo oružje u one ruke, radi kojih je Svevišnji dozvolio da ovaj izum bude otkriven.

Barthema nema molbe za sebe — nastavlja se u spisu. Neograničeni vladar poljana Bendelkhanda, gdje alemovi leže hrpimice u svojim kolijevkama crvenog pijeska, neka svomu robu pokloni samo najblistaviji dragulj: jedan milostivi carski pogled na darove, koji će stići do podnožja njegova prijestolja. Za pouzdanika i druga svoga Ahmeda moli pako Barthema, da mu milost sultanova udijeli ukaz i carski pečat kojim će dobiti dozvolu za slobodno trgovanje svilom i pamukom po svim pokrajinama Gudžerata i za izmjenjivanje robe koju bijaše iz domovine prenio.

Sultan na ovome mjestu mahnu jedva primjetno glavom s desna na lijevo. Ahmedova molba bila je uslišana. U dvorskim pisarnama dat će mu se ukaz sa carskim pečatom.

Ali na kraju svilene čitulje Barthemine visio je mali tok od žutog lima. Shimrata izvadi iz njega smotak tanke učinjene kože, ispisan tek sa nekoliko redaka. Zagleda se u pismo. Šutio je.

— Ne poznajem ovih pismena — reče napokon.

Sultan se začuđeno obrati učenjaku.

— Ne poznaješ?!!! Pa što je onda ovo?

Ahmed, kojemu se nakon gotovog uspjeha počela da vraća svijest, prihvati, jednako klečeći na stepenicama, treptavim glasom:

— Bilo je umotano uz ovo oružje kad je ono dospjelo među ratni plijen, a onda u ruke mome drugu. Donio sam kako je bilo, jer sigurno ovo o oružju govori.

Izvjedljivo zatraži sultan malo pisamce i zagleda se u nepoznata slova.

Riza, nazvan Bijeli Jelen, stajao je kao uvijek golem i nepomičan na svome mjestu; no njegove su oči uporno gledale u slova zagonetna Shimrati.

Zatim Riza skrsti ruke i sagne glavu. Sultan pogleda s upitom u njega.

— Care i gospodaru! Zapovjedi mi da pročitam ovo pismo.

S ljubopitnim izrazom na licu pruži car pismo Bijelom Jelenu, a Riza stane da čita ...

Sanja li ovo Jaša? Ili je možda sve što se do sada zbivalo bio san? Varaju li ga sada uši, ili su ga do sada varale oči? Gdje je on? Što je ovo?

Golemi Riza stoji uz prijestolje gudžeratskog sultana i čita glasno i jasno hrvatske riječi, hrvatske retke, hrvatsku poruku pobratima pobratimu:

»Mili brate! Sve nam je posrećilo. Šaljem ove stvari — sakrij, gdje smo ugovorili. Bude li volja božja, čuda će nam vrijediti. Ne diraj dok se ne sastanemo. U noći sutrašnjeg dana eto nas. — Smail.«

Riza je tek sada stao zbunjen i užaren.

— Kakav je ovo jezik? — upita sultan, očito zabavljen izmijenjenim licem golemog Rize.

— Bosanski — glasno izbaci Bijeli Jelen, pola zbunjen, a pola ponosan što znade ono što nitko ne zna.

Ali ovo Mahmudu i doglavnicima nije kazivalo ništa.

— A kakova su ovo pismena? — upita sada Shimrata, koji je stajao s pločicom ovoštenog palminog lista, pripravan da ocjelnim šiljkom upiše ovo novo naučno iskustvo.

— Janjičarska pismena — odvrati Riza.

Ovo je i sultanu i doglavnicima glasilo poznato, a osim toga objasnilo im nenadano upletanje Bijelog Jelena u nauku čitanja. Iz janjičarskih redova, iz daleke Turcije, prebjegao je buntovni Bosanac Riza i, bijući se svijetom od nemila do nedraga, dopro čak do Indije, do Gudžerata, do prijestolja Mahmuda Begra.

Radi svoje pouzdanosti i bojevne ćudi nalazili su momci iz kršćanskih, a poturčenih krajeva Balkana i s obala Jadrana često i lako mjesta u tjelesnoj straži indijskih dvorova. Nazivali ih u Indiji skupnim imenom »Rumi« — bez ikakve veze s njihovim narodnosnim imenima.

— Ovako se dopisujemo mi janjičari među sobom — protumači na daljnji sultanov nalog Riza. — Ovome pismu govorimo »sijakat«. Tko odade tajnu ovih pismena, gubi glavu — ako je na dohvatu — nakesi se golemi Riza na svoje vlastite riječi. Pomislio je na kopna i na mora, što ga dijele od ove opasnosti.

Radosne i burne nade — ako i nejasne — digle se u Jaši na glas rodnog jezika. Da si dade oduška, baci rastresen i uzbuđen pogled po redovima tjelesne straže, postrojene u četverokut. I gle! Tamo eto sjaji lice jednog vojnika, tamo podalje opet jedno! — na drugoj strani četverokuta opet dva, pet, šest lica! U svemu dobra desetina momaka tjelesne straže sjajila je u taj čas istom radosnom uzbuđenošću kao Jaša i Riza. Oči ovih momaka bile su sada pune topline, pune probuđenih uspomena. Bili su ovo momci iz krajeva koji se za Indijce gube

u bajoslovnim daljinama: s obala Bosne i Vrbasa, s grebenova Velebita, s podnožja Šar-planine ili opet tamo od sedam Kaštela dalmatinskih. Danas im je slučaj donio da po prvi puta, otkada čuvaju palače Mahmuda Begra, čuju jasno i glasno zvuk svoga jezika uz samo prijestolje sultanovo.

Ali Jašu, nakon radosnog iznenađenja, zahvati neko ozbiljno i zamašno čuvstvo koje još nikada ne bijaše osjetio, i kojemu ne bi bio znao dati imena.

— Kad nas ima toliko ovdje, trebalo bi time korisno upraviti — toliko je svjesno pomislio.

Uistinu pak bilo se u mladom sužnju diglo neočekivano čuvstvo da on glavom treba da zahvati u stvar svojih zemljaka. Bilo je to ono čuvstvo dužnosti i odgovornosti, koje samo od sebe i bez obzira na povoljne ili nepovoljne okolnosti iskoči nenadano u svakom čovjeku, koji je rođen na vodi...

XIII. POTRES U CARIGRADU

Mršavi carigradski psi kasali su danas podvijenih repova kroz uličice i preko bunjišta Carigrada, a da nisu tražili otpatke, niti se zaklanjali u svoje običajne rupe. Zora bijaše svanula tamnocrvena, a iz nje se odvijao dan maglen, težak, bez sunca, naličan sablasnom sutonu. Galebovi se zalijetali u uličice, u kojima ih nikad nije bilo, i gaktali uplašeno kad bi se našli u tjesnacu među kućama. Iz staja i oborova koji su bili izmiješani s drvenjarama siromašnih četvrti čulo se tjeskobno blejanje ovaca i mukli glas bivola, koji su, privezani uz jasle, trzali da se otkinu. U ljudska srca zasjela je ili klonulost ili nemir. Sve živo htjelo je da nekamo bježi — da nečemu, što je prijetilo, umakne, ili je osjetilo neku nemoć i nepokretnost i ostajalo kao sputano, čekajući nepoznatu opasnost.

U noći toga dana zatutnjila je pod zemljom jaka i mukla grmljavina, a čas zatim žestok udarac potresa zaprepasti, uskomeša, baci u bijeg i u vrisku stanovništvo Carigrada.

Potres, koji bijaše već često tijekom prošlih stoljeća nemilo oštetio Carigrad, posljednjih pedeset godina nije se javljao. Stoga je ove noći zavladala tolika strava, iako sam udarac nije bio ni žestok, a niti od zamašnih posljedica. Ipak se u zidanim, raskošnim četvrtima Carigrada osula hrpimice žbuka i kamen s uresa i nakita kuća. Gdjekoji bijeli glatki zid pokazao je pukotinu, gdjekoji blještavi i teški krov zatutnjio kao zvono svojim bakrenim pokrovom. I to bijaše dovoljno, te se usred noći na ulice nenadano prospe uz povike osebujno i šaroliko društvo, posve neobično i neviđeno: žene s tek prebačenim fere-

džama, u lakim noćnim rukavima pod mantijama od teška sukna, pa robovi i sluge, te starješine i mlađarija .

No stega, odgoj, propisi, ponos, održali su, usprkos stravi, i ovdje na širokim popločenim ulicama, svoju moć. Sluge i robovi trčeći su nosili povjerene im predmete; stari ugledni muslimani, ne gubeći dostojanstva, nastojali da na široke ploštine četvrti što brže izvedu svoju kućnu družinu, a vrisak i jauk čuo se tek iz usta mlađarije koja je u svilenim košuljama i šarenim dimlijama, bosonoga ili u vezenim papučama, trčala uz plamen svjetiljki što su ih svu noć budni i uvijek spremni robovi nosili, ne gubeći s vida svoje gospodare. Dakako, većina strogih i nepopustljivih vjeroispovjednika Islama nije dopustila da se ni u času pogibelji raspe po ulicama njihova obitelj i njihove žene. Kod njih se u uskim kamenim dvorištima palača čuo metež i plamsale su baklje.

I u baščama i u nasadima carskog Saraja bijaše zavladao strah. Zanjihali se vitki kameni stupovi, a jedan golemi obelisk, rastavljen za popravak, stropoštao se kidajući drvlje i granje u bašči. Teške kamene ploče rasule se iz visina i uhvatile vanjski lûk haremskog trijema. Lomljava, prašina i potpun mrak povećaše stravu. Slijepa Irina potrčala u bašču. U općem bijegu i stravi otvorila se sama od sebe vrata harema i kao da je čudotvorno skršena stoljetna stega. Niz stepenice poletjele plačući služavke, djeca, robovi i ropkinje. U bašči uhvatila se u najvećoj gužvi jedna ruka slijepe Irine.

— Irino! Irino! Vodi me, vodi!

I u vanjskim dvorištima i u prolazima rastvorile su dveri svoja krila. Nitko nije vidio tko ih je otvorio ni kud se bježi iz ovog mora kamena, bakra i teških, urešenih balvana. Tražilo se prostora, tražilo se visokog i širokog neba, koje, premda mračno, stajaše tiho i nepodvižno, dok je zemlja pod nogama tutnjila i titrala. Trčeći, vodila je djevojčica sljepicu, a ova je riječima upravljala put. Niz obronke, među niskim kamenim ogradama, sve niže dolje gdje prestaju teške zgrade, stupovi i palače. Irina je poznavala put. Dolje do mosta, pa preko u jednu četvrt. Dugo je godina tamo prebivala.

— Oh, kuda ćemo, Irino? — sve trčeći i hladna od drhtanja pitala je Mirjam.

Strašan je zaista bio za nju ovaj bijeg. Nad glavom posve mrkla noć, a pod nogama zemlja — zemlja koja se nenadano bijaše pokazala nestalna, nepouzdana, i prijetila kao strašilo koje će sada nâ razvaliti ralje! Pa ipak! Za Mirjam nije ovaj bijeg bio gonjen samo stravom. Nada, vruća i željna, miješala je svoje tople srhe u drhtanje djevojčice. Od godine do godine budila se u Mirjami sve češće neodoljiva čežnja za širokim rodnim vidicima, za valovljem šuma, za uvalama i grebenovima koji su joj i budnoj pred oči dolazili. A sada joj se činilo da nepoznata dubljina i neizmjernost ovog mraka krije negdje u svom krilu sve one divne sanje. Pa kad jutrom sunce sine... oj! koliki će se prostor raskriliti pred njenim očima! Prostor slobodan, širok do plavog obzorja, putovi koji nigdje nemaju kraja, koji vode kudgod zaželiš. Želja za slobodom, za širinom, probuktala je u djevojčici — a što li je ono malo strave prema divnim obećanjima slobode!... Dok je Mirjam trčala, vodeći sljepicu, sve je ovo hitrim i razbacanim mislima sijevalo kroz njenu dušu.

U predgrađima i u siromašnim četvrtima potres je djelovao na poseban način.

Kućarci i kućice nemilo se zaljuljale na valoviti udarac. Drvenjare zaškripjele i pucketale svojim gredama i ušacima kao bokovi broda pod udarcima oluje — a onda, raskopavši donekle zemlju oko glavnih svojih stupova i izbacivši pokoje nakrivljene vratnice, sjele su opet na svoja mjesta, neoštećene. Samo se s krovova u pojedinim uličicama osula množina drvenih dimnjaka koji su sada svojim čađavim, trulim daščicama pokrili izrovani pločnik i priječili bijeg ukućana. Nekoliko baklji, kojima su trčeći lamatali pojedini bjegunci, osvjetljivalo je na mahove uličicu. Sve je kipjelo, sve vrištilo u tom tjesnacu drvenjara.

Kroz uskomešanu gomilu probio se čovjek. Bijela poveza oko fesa činila ga vidljivim unatoč mraku. Kako je žurnim korakom hrlio niz ulicu i udarao štapom o kamen, žene i djeca, tražeći spasa, klicale su:

— Hadži Osman! Hadži Osman!

Hadži Osman bio je jedan od onih neobičnih ljudi, koje neočekivano nalazimo u svakoj sredini, a koji su kao rijetke i tihe svjetiljke, razasuti po čitavom čovječanstvu. Neka vrst tihog mudraca, dobrotvora i proroka bio je Hadži Osman. Iako bijedan, kao i svi u ovom predjelu Carigrada, liječio je on mnoge bolesti i jade, rane i nevolje, kojima je obilovala njegova okolina. Njegova uska i visoka kućica, posve trošna i stisnuta na dnu tijesnog dvorišta, odizala se pomnom čistoćom od neizrecive prljavštine predgrađa — i to je bilo sve. A bijela poveza njegova fesa donosila bi svuda svjetlo i smirenje. U ovaj tren prolazio je Hadži Osman kroz uplašenu gomilu hitro i zabrinuto.

— Još će jedan udarac! Na prostor preko mosta! — viknuo je.

Preko vode, mutne i široke, koja je dijelila predgrađe na dva dijela, ležao je drveni most. Suprotna obala bila je pusta i neizgrađena.

Hrpimice poleti gomila iz stiješnjenih uličica na most. Velikim koracima predvodio je hadžija. Proste, pomično postavljene grede mosta, poigravale su i kucale pod topotom tolikih nogu bjegunaca i pod kopitima mazgi, što su u hitnji bile natovarene nejakom djecom.

Kao uvijek u stravi i u bijegu, trčali su ljudi bez smjera i bez izbora, jedni ovamo, jedni onamo. Tako se i sada, sa suprotne strane mosta, žurnim korakom uputile preko mosta dvije žene. U mraku se tek zapažalo kako mlađa vodi za ruku stariju, i kako im je bijeg usporen nesigurnim hodom starije.

— Bježte! Bježte! Još će jedan udarac! — klicala je gomila, što je hrlila mostom u susret objema ženama. Uz plač djece i slabo plamsanje baklji prodirao je ovaj povik mrak i maglu.

Tada — u času kada je hadžija, hrleći naprijed, doveo bjegunce do pola mosta — u tom času, strašno i razorno zatutnji drugi podzemni udarac, okomit i snažan. Potpornji i stupovi podigli se tek nešto u sredini mosta, te je most na tren stajao kao da je uzdignut u lûk — a onda se sva građa iznenada opet spusti. Nasta lomljava, kršenje, pucanj i štropot — most, slomljen u svojoj polovici, rušio je grede, daske i stupove u mračne i mutne vode, u tminu i u propast. Nastala je nasred mosta provalija, dok su obje strane mosta, do desne i do lijeve obale, ostale čvrste i neoštećene. Bez glasa, bez povika, propao je u provaliju jedan lik — povučen daskama i gredama. Survao se i poginuo Hadži Osman. Njegov štap bijaše iznenada udario u prazninu provalije, njegova bijela poveza sinula je načas u teškoj lomljavi drveta, a onda je nestalo zauvijek svetog i pravednog hadžije, umnog i nesebičnog vođe bezglavih bjegunaca! Tko će pitati zašto?

Zaprepaštena stala je načas gomila, a onda je jauk i vrisak sviju koji su ostali na neoštećenom dijelu mosta kazivao glasno i kliktajući: Živi smo! Eto nas! Živi smo!

Tako je prošao taj drugi udarac potresa i progutao u svom zlobnom naletu baš onoga koji ga bijaše prorekao.

I našlo se odmah na desetke vođa da određuju povratak. Kao stado bježali su čas prije i oni s ostalima i slijedili pravog vođu bez razmišljanja, dok je pogibelj držala njihovu sitnu dušicu u bezumlju, a sada, nakon minule pogibli, svi su oni vodili natrag, da povećaju uzbunu, zaplete, pljačku i mržnju.

U svojim domovima naći će ukućani mnogu tešku tavanicu urušenu, a ognjišta zasuta opekama i teškim grudama ilovače. Sve će ovo kazivati da je Hadži Osman spasio brojne živote.

A ipak će Hadži Osman u posve kratkom roku biti zaboravljen, ili će tek postati priča, nejasna priča carigradskog predgrađa. U ovaj tren još tamo dolje u mutnoj vodi svjedoči bijela poveza njegova fesa o istinitosti ove priče. No za nekoliko vremena pitat će se, ako se uopće bude pitalo: »Je li ovo pričanje istinito? Je li zaista živio ovako pravedan i svet čovjek, i je li zaista on jedini naišao na okrutnu smrt u času kad bijaše gomilu spasio od pogibije?«

— Jao! — viknu Mirjam koja je kroz maglu i mrak jedva očima uhvatila u lomljavi drveta jedan lik kako pada u dubinu. I jurnu djevojčica, vukući za sobom sljepicu, natrag spram obale od koje bijahu došle. Bez riječi, bez pitanja, slijedila je sada Irina, a pod nogama titrao je objema udarac potresa koji bijaše prošao, no koji se još uvijek

tiho lelijao na oba ostatka mosta. Kad bijahu stigle na obalu, uspore bijeg, a onda stanu, još uvijek bez riječi.

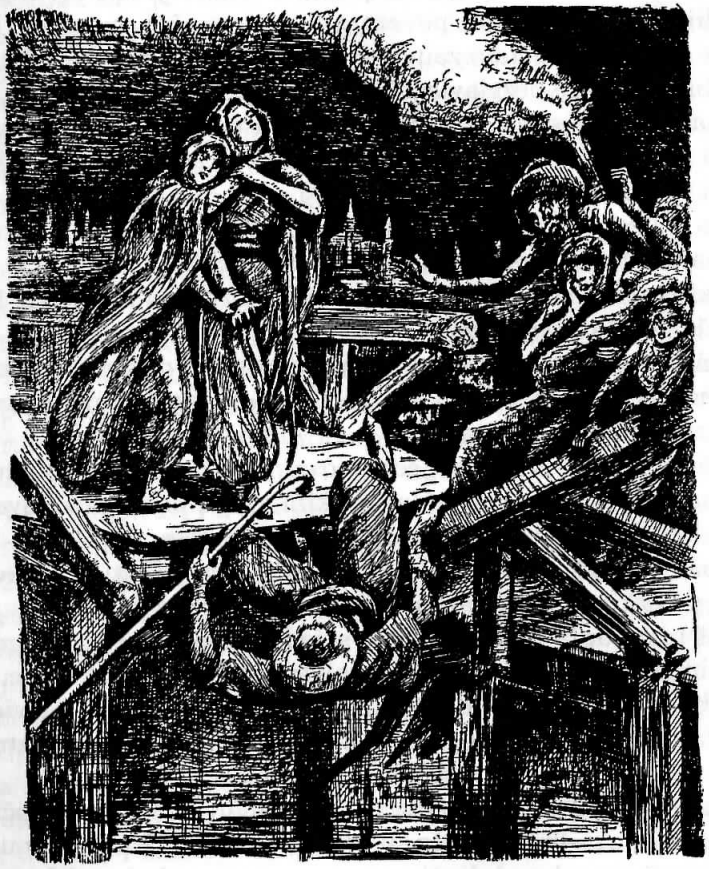

Most, slomljen u svojoj polovici, rušio je grede, daske i stupove u mračne i mutne vode

— Irino! Što ćemo? Što ćemo? — šapnu konačno jedva razumljivo djevojčica. — Obje sjedoše uz zapuštenu česmu na prevaljen trupac, nad kojim je tinjala mala ulična svjetiljka, jedina nadaleko i široko.

Sljepica uhvati šuteći Mirjamu u svoj naručaj i držaše je dugo tako. Tek kada je drhtanje djevojčice počelo da se stišava, prijeđe sljepica rukom preko njenih očiju. Suze su tekle, obilate i blagotvorne, niz obraze Mirjamine.

— Što je ovo bilo, dijete?

— Irino! Strašno, strašno! Provalio se most u svojoj polovici. Vidjela sam kako jedan čovjek propada u dubinu; vidjela sam ga kroz mrak — imao je bijelu povezu oko fesa. Strašno! Irino, strašno!

U slijepoj djevojci munjevito zaredaše slike — slike kojima nitko, nego i opet slijepac, ne može shvatiti sastav i bît. Kako je sljepica od poroda zamišljala sebi sve ono što joj se sada pripovijedalo? Kako si ona zamišlja sve slike iz prošlosti? Kako sve one slike koje želi za budućnost ili pred kojima strepi u budućnosti? Pa isti fes s bijelom povezom koji se u padu vije među slomljenim gredama? Kako li je njegovu bjelinu i njegov sudbonosni pad slikala mašta slijepoj djevojci, koja ne zna za bjelinu, ni za boje, i koja nikada nije uočila ni oblik ni pokret ničega?

No živo i jasno mora da se sve odigralo u duši Irine. Nakon nekog vremena reče ona tiho:

— Poginuo je Hadži Osman, Mirjamo! Čula sam gdje zovu ime njegovo. Mirjam, mi moramo preko! Sačekat ćemo ovdje dan.

Tu, u mraku i samoći, pod mutnom svjetiljkom, ispričala je Irina Mirjami kako je prve dvije godine u Carigradu proživjela u Hadži Osmana, učeći Zeinu, kćerku njegovu, kako se pletu slamni opanci i guste rogožine. Nemirno i krvavo doba bijaše otkinulo Irinu od njene domovine koja je već preko sto godina bila podložena turskim sultanima. Teško su Bugari još uvijek snosili nemile tjelesne i duševne povrede koje im je nanosila turska vlada. Sa skupinom bjegunaca koji su htjeli da se prebace do Ohrida pošla je Irina prije više godina od svog doma kraj Trnova. Ohrid, gdje je slavensko bogoslužje i do-

maće svećenstvo davalo bar neku utjehu podjarmljenom narodu, Ohrid je u ovo tužno doba bio jedino toplo utočište i jedino duhovno ognjište nesretnih Bugara. No već u okolini Sredice pretvori se skupina bjegunaca u skupinu roblja. Uhićeni po turskom upravniku pokrajine pod sumnjom izdajstva, budu oni svi, a s njima i slijepa Irina, poslani u Carigrad.

Stigavši s ostalima, bolesna i nemoćna od strašnoga, dugotrajnoga puta, na kojemu je mnogo njenih suputnika ostavilo svoj patnički život, pala je Irina bez svijesti u uličici predgrađa carigradskog. Ovdje je kao suvišan teret ostaviše. Našao ju je i primio u svoj kućarac Hadži Osman. Mala Zeina priljubila se već od prvog časa uz sljepicu, te ova ostade u kući hadžije. Kad su sluge sultanovih haremova, nakon dvije godine, došli po Irinu, otkinula se Zeina teškim plačem od sljepice. Gatanja i proročanstva slijepe djevojke u kući Hadži Osmanovoj pročula se nadaleko, pa se netko od dostojanstvenika dosjetio da učini haremu neobičan i tajanstven dar — slijepu proročicu! Irina je morala da pođe. Pošla je iz mraka u mrak, ali iz tišine i sabranosti Hadži Osmanovog kućarka u buru, u raspre i spletke carskih mramornih trijemova. Sve ovo ispripovjedi Irina Mirjami ove noći.

* * *

Dan je počeo da sviće. Most, koji je snosio promet između dijelova gradske četvrti, nije smio ostati neuporabljiv. Za nuždu prebacili se potpornji, motke i teške daske preko provalije.

Irina i Mirjam prijeđoše preko ovog brvna. Tjerane svojim brigama, strahovima, nadama i očekivanjima, žurno su prelazile preko slabo udešenih dasaka. A susretale su i prestizavale isto takove skupine ljudi i žena, skupine koje su i opet s vlastitim brigama, strahovima ili težnjama žurile bilo amo ili tamo preko ovog opasnog prolaza. Križale se tako sudbine — nepoznate jedna drugoj — i hrlile nad ovom slabo pokrivenom provalijom, premda ona bijaše tek sinoć progutala život čovjeka.

XIV. U KUĆARKU PRAVEDNIKA

Po tijesnom, gulavom, a pomno pometenom dvorištu Hadži Osmanove kuće šetao je neobičan stražar — veliki pijevac, potpuno bijela perja, žarkocrvene kreste, a kao limun žutih nogu. Bijela su mu krila na vrhovima bila obojadisana svijetloplavom, gotovo prozirnom bojom. Nad njime, na gredi staroga drvenog hodnika, sjedile su smirene i bijele, kao četiri grude snijega, četiri bijele koke. Tek su i njima krila i pernate krunice obojadisane nježno modrom bojom. Koza s dugom crnom bradom, a okruglim jasnim očima, ležala je tik uz drveni plot — a dva, tri divlja grma bagrema u punom cvijetu bacala su sjenu po njenoj svijetložutoj dlaki. S bagrema prelijetale su neprekidno pčele u hodnik, a odavde ravno u sobicu Hadži Osmana, gdje se tik uz prozor vidjela ulišta poredanih košnica. Nitko ne bi rekao da je noćas potres preletio pod ovom kućicom i pod ovim dvorištem, a da slučajem nije porušio nijedne grede, ni pomutio smirene slike ovog kućarka.

Kad Irina s Mirjamom stiže pred vratašca dvorišta, povuče sljepica znalačkom rukom drveni zaponac koji je, umno smišljen, padao klinom u udubinu vratnice. Vratašca se otvore i pred Mirjamom sinu slika smirenog i tihog zakutka koji bijaše noćas ostao bez svoje duše. Ali ovdje je još strujilo i gotovo sjalo tihim svjetlom djelovanje onog čovjeka koji bijaše stvorio i nadahnuo taj komadić pokoja usred bučnog, jadnog okoliša.

Mudri pijevac, zaletjevši se u prvi čas, po dužnosti dugogodišnjeg stražara, na obje tuđe ženskinje — ustukne pred slijepom Irinom. Osjeti nešto poznato, nešto nepovredivo u biću sljepice. Ona ga bijaše

njegovala i tetošila za svog boravka kod Osmana! Pijevac stane časom zabezeknut, a onda poče, od neprilike, da kljucka oštro i uporno pijesak i travke uz noge Irinine.

Mirjam, zadivljena slikom, toliko osebujnom za nju, stajala je nepomično, dok u tren opazi još nešto u dubini tijesnog dvorišta: drve-

Zeina poleti ravno u naručaj sljepice: — Jao očeve knjige!

ne visoke stube, stare, isušene, pune pukotina — a na vrhu stuba dva dječaka, jednako velika i jednako odjevena. Nagnuli se nad nešto i jedan od njih nevještom rukom reže nožem komade oslikanih listova i dijeli među obojicu.

U času kad uđoše Irina i Mirjam, baš je ispod hodnika izašla do stuba djevojka od 16 godina. Zeina već u noći bijaše doznala za pogibiju svoga oca. Izašla je ozbiljna, smirena, tužna — ali ipak nezaplakana. Dugom naukom i tihim razgovorima s ocem, koji bi često trajali do kasno u noć, bijaše Zeina naučila od oca da se boli i radosti imadu jednako snositi, i da težina jednih, a opasnost drugih leži samo u nama. — Bog nam daje i nesreću i radost — govorio bi Hadži Osman — a mi možemo i jedno i drugo prihvatiti smireno, jer im je sveta svrha jednaka. — Tako je Zeina postepeno postigla mir i ravnovjesje, rijetko u njenim godinama.

No ugledavši sada, na vrhu stuba, oba dječaka i uočiv njihov posao, iznenada se prolomi bol i tuga djevojke. Dignuvši ruke, zavapi ona prodorno. Kad bijaše doznala za smrt očevu, činilo joj se ovo teško. No pripravna na nesreću, podnijela ju je. Znala je: nestalo je tijela očeva, i nikada više živa oca ugledati neće! Ali duša njegova ostala je uz nju, u domu njihovu. No u ovaj čas, kada je vidjela gdje dječja ruka nemilice para nožem očeve knjige, učinilo joj se da je mrtvi otac nemilosrdno povrijeđen, da je duši njegovoj nanesena teška rana. Ne pitajući kako li je i otkuda je Irina baš u taj čas upala u dvorište, poleti Zeina ravno u naručaj sljepice.

— Irino! Jao! Očeve knjige! — Sakrije od boli glavu u plašt sljepice i zarida grčevito.

Dječaci načas stanu. Ne bijahu čuli riječ Zeine, već čuvši njezin krik i plač, začudiše se, te jedan dječak upita drugoga: — Što joj je? Cijelog jutra nije zaplakala! — A što ja znam! Možda joj njihov Azrail doveo oca na oči — drugi će, i mirno nastavi, ležeći na stubama, da reže nožem započeti list.

Mirjam, koja još s vratiju bijaše opazila na dječacima prave pravcate, trošne opanke (ona bi rekla bosanske opanke!), bijaše prišla ra-

doznala do dječaka i čula njihov razgovor. Dječaci su govorili bugarski.

— Odakle ste vi? — upita Mirjam.

— Od Plovdiv — odvrati nakon krzmanja jedan od dječaka.

Irina uhvati u lijetu ove riječi.

— Tko je ovdje od Plovdiv? — kliknu sljepica i, ostavivši Zeinu, pođe tapajući sljepačkim štapom put onoga mjesta otkuda bijaše pao zvuk rodnog imena.

— Tko je ovdje od Plovdiv? — upita ona željno i živo.

— Nas dvojica — reče preko volje dječak i pogleda nepovjerljivo u sljepicu. A onda, da skrene govor, pokaza na Zeinu koja je oslonjena na zid podalje od njih plakala:

— Zašto plače? — upita dječak.

Umjesto odgovora stane Irina tapati dlanovima po stubi, napipa razrezane komadiće listova i reče:

— Što si učinio s Hadži Osmanovim knjigama?

U Hadži Osmana bile svega dvije knjige. Jedna omašna i posve drevna arapska knjiga, ispunjena kratkim zasadama iz svih grana ljudskog znanja. Nad njom je Hadži Osman sjedio duge sate i mučio se gonetanjem izlizanih slova — iz nje je crpio veliko znanje i krijepio svoju mudrost i pravednost. Težak zadatak u tako nemila i krvava vremena!

Od druge knjige bilo je samo nekoliko listova, ispisanih na koži. Čudnovati ispisi ovih listova morali su da privuku pažnju. Četiri reda ispisana crnom bojom, četiri crvenom, još četiri zelenom, a posljednja četiri narančastom. Nad svaka četiri retka natpis. Nad crnim recima natpis: »Arapski jezik«, nad crvenim: »Perzijski jezik«, nad zelenim: »Grčki«, a nad narančastim: »Srpski jezik«. Četiri jezika, no sva četiri pisana arapskim pismenima. Bile su ovo pojedine ćudoredne zasade, prevedene na ove strane jezike, a napisane za pouku velikaša Mehmedovog dvora, pa i za samog sultana koji je trebao vješto da govori ova četiri jezika. Tko će znati zašto je netko prepisao ove listove Hadži Osmanu i kako je netko došao do carske knjige da iz nje prepisuje?

Svakako su ovi listovi bili prva pomisao dječaka, kad bijahu unišli da sa zebnjom, strahom i radoznalošću pregledaju sobu Hadži Osmana. Pokojnik za njih kao da je još i postojao, a ipak više ne postojao!

Uhvativši naglo ove listove, istrčali oni da izrežu ono što ih je toliko mamilo.

— Dančo! Dančo! Što si učinio od očeve knjige! — konačno će Zeina.

— Ništa, seko! Zar za to plačeš? Čuvat ću ja ovo, ne boj se! Bit će mi uvijek za pojasom. To je zapis.

— Otkud ti znaš što je ovo, a ne možeš da čitaš? — upita Mirjam koja je okretala komadić zanimljivog lista u rukama i gladila prstom sjajna narančasta slova.

— Ne znam da čitam, jer nije pisano našim pismenima! Ali Hadži Osman čitao nam baš ove žute retke neki dan. Lijepo čitao, sve razumiješ, pravo kao bugarski — odvrati Dančo.

— A što je čitao? Kako je rekao? — upita i opet Mirjam, okrećući slova onamo i ovamo.

Dječak je opet sumnjičavo pogledao stranu djevojčicu koja je natucala bugarski, pa i sljepicu, koja ga tako nenadano bijaše nagovorila rodnim jezikom.

No uza sav oprez nadvlada uzbuđenost časa i on odvrati:

— Eto, čitaš, i sve znaš: »Slava Bogu, gospodaru svetom i išći pomoć u njega u svaki rabotje!« Zar to nije zapis po našem jeziku?

Dančo nestrpljivo uze iz ruku Mirjame ispisan komadić i stisnu ga brižno k sebi u njedra.

— Jest, ovo je zapis! — javi se sada sljepica, koja je pomno slušala, pa tiho i pobožno kimnu glavom.

— A što će ti? — upita Mirjam.

Oba dječaka bijahu sve razdraženiji zgodama ovoga dana. Potres, nenadana smrt Hadži Osmana, pa onda jutros dugo vrebanje, da do-

đu do dragocjene knjige, zatim žurno paranje listova, pa onda nenadani plač Zeine, konačno, i sumnjičav osjećaj svih potlačenih da bi iz svake zgode moglo nešto zla da se izlegne — sve to uzbudilo je, zaplašilo, a ujedno i razdražilo dječaka.

— A što će ti taj zapis? — upita, dakle, Mirjam.

— Što će mi? — okosne se dječak. — Nosit ću ga uza se u dobru, a progutat ću nađem li se u zlu.

— Progutati? — začudi se Mirjam.

— To se zna! Protiv kuge ili goruće groznice. Spali zapis, pa progutaj njegov pepeo — i evo te: zdrav kao dren! — reče Dančo.

— A ja mu kažem — javi se Naum — neće moći da pomogne od kuge. Riječi jesu naše, ali pismena nisu naša crkvena, nego nekrštena. Ne može valjati!

— Šuti — oštro će Dančo. — Gdje su ti sada naša crkvena pismena? — Dječak je bivao sve razdraženiji. Ogleda se ponajprije oprezno, a onda šapnu ispod glasa, ali gnjevno, Mirjami: — Sve popalili svećenici grečeski!

— I neka su, kad naši ne znaju da čuvaju! — Naum će.

— Da čuvaš! Kako da čuvaš, kad na konjima iznose naše svete knjige iz Tirnove i lože vatru njima!... Vatru od sto sežanja duljine, a pedeset visine — bijesno udari Dančo šakom po stubama. I načas zašutješe. No za tren nastavi Dančo kao sebi na utjehu: — Al' se zato naš Krum već prije napio rujnog vinca iz pozlaćene lubanje grečeskoga cara! — i oči dječaka zakrijese slavodobitno.

— Al' je zato drugi grečeski car, dragoviću moj, iskopao oči polovici našeg svijeta — primijeti tiho i zamišljeno Naum.

— Al' je zato — gnjevno prošapće i opet Dančo u uho Mirjami — ostao okamenjen onaj Turčin, koji je digao sablju da posiječe našeg patrijarha, blaženog Eftimija. Samo ga pogleda sveti čovjek, i Ture se zauvijek skamenilo, i eno još stoji podignute sablje. Ne pomogoše mu svi grečeski protopopi!

— Al' zato Turci i Grci protjeraše Eftimija bosa i u samoj košulji u makedonske šume...

— I tamo on već stotinu godina hoda po selima i klancima i propovijeda krštenom svijetu: »Bit će još Božjeg carstva! I doći će novi Samojlo za Bugare!« — zaboravivši svaki oprez, kliknu dječak glasno i vatreno posljednje riječi.

Sakupljene pred starim, drvenim stubama stajale su Zeina, zaplakana i opuštene glave, sljepica, podignuta lica spram nebesa, a Mirjam sva zažarena od živog pričanja obojice dječaka. Gnjevni i bolni, pričali su oni uspone i pobjede, boli i nesreće bugarskog naroda.

Bijeli pijevac, koji bijaše uzletio na stup od skalina, zatrepta na posljednji Dančin povik snažno krilima i zapjeva u sav glas, jasno i prodorno. Nježno plavilo na vršcima njegovih krila sinu spram sunca.

— —

Naum i Dančo — dva brata-blizanca — došli u Carigrad s onim tovarima pušaka koje Lodovico Barthema bijaše dao dopremiti za Ahmeda. Zbilo se to ovako:

Nakon poraza turske vojske i nakon zauzeća Jajca po Matiji Korvinu, pokušavao je Mehmed nekoliko puta da opet zadobije Jajce. No dugo su turske navale bile uzaludne. Ipak, u jednoj od ovih bitaka pod Jajcem uspije nekim janjičarima da otmu iz redova Matijaševe vojske cijeli tovar dragocjenih, novoizumljenih pušaka i da ga prebace na tursko zemljište. Tamo taj tovar pušaka, poradi nesigurnosti i meteža koji je nastao uslijed susjedstva nove Jajačke banovine, sakriše tako pomno da se kasnije na njega u skrovištu i zaboravilo. Nakon nekoliko godina saznao je Barthema za ovo veliko blago i uspjelo mu je da ga prekupi teškim zlatom. Dao ga dopremiti čak u Sredicu, gdje ga je osobno dočekao, preuzeo od Bugarina Klementa, i zlatom isplatio. Dalje je tovare predao svojim pouzdanicima da ih otprate do Carigrada. No postojala je stalna pogibao da onaj, koji ti proda robu, bude ujedno onaj koji će ti je na putu iz busije oteti. Zato je Barthema zahtijevao od Klementa da do granice bivše Bugar-

ske oba sina-blizanca Klementova, kao taoci, putuju s tovarima. No na granici ne dočekaše dogovoreni ljudi blizance, jer stotinu zapreka u ona vremena sprečavalo svako točno ročenje. I tako dječaci moradoše s tovarima do Carigrada. Predavši Ahmedu robu, pratioci naprosto ostaviše dječake u nekoj mehani i više se ne vratiše po njih. Djeca bludila gladna po uličicama i naišla na kućarak Hadži Osmana. Predgrađe spram sjevera bilo je ujedno carigradski ulaz za sve putnike, trgovce, jadnike i molitelje s Balkana, a Hadži Osman u tom predgrađu bio je spas i utočište mnogima od njih.

Blizanci se brzo privikli u domu Hadži Osmana. Vješti i lukavi, zreli i oprezni, kao sva djeca dugo potlačenih naroda, dječaci su bili od velike pomoći Zeini u svim poslovima. Bolje nego li Zeina znali su oni da izmjere i prodadu kozje mlijeko, a nije bilo Tureta koje bi ih prevarilo kad bi teška saća meda u vreći iznijeli na pazar.

U poslu i tišini tekao je život u kućarku Hadži Osmana. Dječaci su osjećali blagodat razmjerne sigurnosti nakon vječitih strepnja i trzavica, koje su i stari i mladi, i žene i djeca u rodnom zaselku kraj Plovdiva podnosili. Često bi, doduše, ovdje u gužvi Carigrada, polusvjesno zaželjeli zraka s planina i domaće riječi, no hitro bi ovu želju uništila stravična uspomena na kucanje askera usred noći na prozorčić rodne kuće.

Zato, kad je prije nekoliko dana po zemljacima stigla vijest da je konačno Klement našao društvo s kojim bi imali blizanci da se vrate k njemu u Plovdiv — djeca odbiše. Mati im bijaše, međutim, na domu umrla, a Dančo i Naum bijahu za ove dvije godine srasli s kućom i okolinom Hadži Osmana. U njihovim srcima ležala je duboka i posve neugasiva ljubav za svoju domaju. No prirođena mudrost kazivala je i ovako malenim Bugarima da se ne ide za volju puste žudnje iz boljega na gore, ako od toga ni za koga koristi nema.

Mirjam, pa ni Irina, nisu zamijetile kako je u svem ovom pričanju dan prolazio i prošao, a uskoro već i noć počela padati. Neodlučnost i krzmanje obuhvatilo je srce sljepice. Stala ju je mučiti neka još neodređena želja za nečim što valjda ne bi trebalo da bude! A Mirjam

bi od časa do časa promatrala Irinu, bojeći se neće li sada kucnuti čas da se dadu na put natrag do Saraja.

— Izmorila sam se — osloni se već kasno u sumrak Mirjam o sljepicu, te je svojom, gotovo još dječjom, rukom pogladi po obrazu i zamoli tiho i laskavo: — Da prenoćimo u Zeine, Irino?

Irina i Mirjam bile su u kolima među ženama, odjevene u jednaku rubinu kao i one

Irina privoli bez riječi. Mnogo se toga podiglo i probudilo u njoj — jedna noć tišine pod drvenim krovom donijet će odluku.

— —

Dva dana kasnije vidjela se pred vratima sjevernog predgrađa carigradskog skupina trgovaca Bugara — ljudi i žena. Četvera teška drvena kola stajala su puna slame, škrinja i surih, isprutanih gunjeva. Žene u grubim, platnenim nošnjama, urešenim zagasitim prugama veziva, penjale se s glomaznih kotača u kola. Muškarci u crnim šubarama zagladivali bičeve na držalima. Tek kad odmaknu cestom, popet će se i oni na kola. Jedva čujno dadoše povik, a vitorogi, bijeli volovi napeli šije u izlizane jarmove. Neokovane osovine zaškripjele prvi napjev svoje neskladne pjesme koja će kroz nekoliko nedjelja besprekidno cviljeti, ječiti, pucketati. Irina i Mirjam bile su u kolima među ženama, odjevene u jednaku rubinu kao i one. Nastupile su svoj put, nesiguran, naporan, a možda i koban. No u ovaj čas bio je zrak vedar i bistar, a odmjereni povici goniča i smireni korak volova stišavao je svaku bojazan. Mirjamine oči caklile se pobjedničkom radošću koju je teško potiskivala, a lice sljepice bilo je kao skamenjeno u nadnaravnom snu. Neodoljiva navala žudnje za domom držala ju je u polusvjesnom stanju.

Pred stražarnicom na širokoj klupi sjedila su podvijenih nogu dva stražara u slabim istrošenim odijelima. Šuteći motrili su priprave, šuteći slijedili su dugo pogledom ovu bijednu povorku, što je odmicala cestom naprama Jedrenima. Siromah Turčin promatrao sirotane Bugare, i ništa nazlobna nije u taj čas bilo među njima.

— —

Dan, dva čekalo se u haremu Saraja. Mislilo se da su sljepica i Mirjam u noćnoj stravi zabasale. No kad ih nikako nije bilo, zabrujaše haremi: pričanja, nagađanja i krive vijesti o bjeguncima. Konačno se i ovo smirilo. Mala Mirjam i sljepica bile došljice — tko da mnogo

žali za njima?! Nakon dužeg vremena saopćilo se samom sultanu o nestanku male Mirjam. Starac bez čuđenja odmahnu rukom:

— Neka je! Pitom vrabac strehu traži, a divlji šikaru — i više ne upita za dijete s polja Milodraža.

XV. HORO POD PLOVDIVOM

— Jače, jače, svirčica! Silnije, gajde! Hajdi! hajdi! — orio je razigran momački glas.

Na gumnu seoca nedaleko Plovdiva slavio se sveti Đurađ. Vladar podjarmljenog naroda morao bi biti i neuk i nespretan kad ne bi svojim valijama i »serdarima – krvopijama« zapovjedio da u ovakove dane zažmire na oba oka. Pusti zarobljenom narodu jedan ili dva svijetla dana u godini! Neka u te dane po volji crpe novu nadu na svom jedinom pravom vrutku utjehe: na rodnoj pjesmi i na molitvi kojom su ga majke othranile. Ovaj će mu jedan dan obnoviti krv i snagu za čitavu godinu sužanjske muke. Bit će i opet, nakon ovakvih dana, rodna godina za sultanove žitnice, sočan bostan za valijine gozbe, a brojniji tvrdi dukati za haračlijske bisage.

Slavi se dakle sv. Đurađ na gumnu seoca pod Plovdivom.

Vitki momci izdižu se u kolu niskih, jedrih djevojaka. Žetva je još dosta daleko, no gumno, uvijek spremno i nabijeno, i dikanije, što postrance leže sa svježe privezanim teškim kremenima, čekaju uspravni na vršidbu.

Ziba se horo, umjereno i tihano, kao da je sapeto u drevne, gotovo nabožne korake. No u svakom koraku krije se i poigrava još pet, šest jedva zamjetnih koračića, pet, šest nerastumačivih, sićušnih kretnja nogu, i sve je horo oživljeno lelijanjem tih malih talasa što se prelijevaju preko onoga jednog umjerenog, nabožnog koraka.

— Jače, svirčica! Hajdi! — i jednim pokretom ruke naheri horovođa svoju nisku šubaru od crnog runa. Nanizi u kosama djevojaka i

mjedeni altini oko vrata sitno zveckaju, sukomani njišu svoje teške nabore, a lica sjaju i blistaju.

Daleko uokolo polja lana u plavome cvijetu, među njima uski slogovi konoplje što trepti na suncu svojim izrezuckanim listom. Gdjegdje duboki usjevi riže, a naokolo dudovi u punom bujnom zelenilu. Kakovo je ovo zelenilo! A kakovo plavilo neba nad njime! Ej, bugarska zemljo prekrasna! Je li moguće da si se doista oduvijek krvlju i boli natapala? Ali bol njezina duboko je u zemlji sakrivena, a krasota joj na dlanu leži i prelijeva se na Đurđevu suncu, ljepša od plašta kraljevskoga.

Pod dudovima uza cestu počivaju kola i putnici. Na prostrtim šarenicama u hladu položena je užina: svuda kruh, suhi sirac, luk, a možda i komad pastrme. Svuda je jednako, uz kojugod šarenicu sjeo. U jednoj skupini sjela Irina s Mirjam. Primiču se cilju svoga puta.

U daljini diže se Plovdiv. Divotan i uzdignut na tri visoka griča. Ne može nitko da ga živ zaboravi, tko ga jednom vidi ovakova kako se na svibanjskom suncu diže nenadano. Kao da su tri brda stražara pošetala s Balkan-gorja u prostranu ravnicu da dočekaju što Bog Balkanu šalje. A iza Plovdiva i opet brda; brda divotna, naslagana sve viša i viša, dok konačno u oblake put nebesa streme. Tamo pako u brdima, u veličajnosti sklopova i šuma, u klancu ili prodolu, po koji tihi, sakriveni samostan gdje kaluđerice vezu, tku i šiju.

Na te samostane misli Irina, oni su je konačno krenuli na put i sklonuli je da povede djevojčicu.

U družbi Bugara koji bijahu došli u Carigrad po blizance Klementove — našao se i brat Irinin. Začuvši u dvorištu Zeine njegov glas i saznavši da je traži i žudi sestra-udovica koja pod okriljem manastira u Kaloferu obrađuje svoju zemlju i tke svoje platno, nije Irina mogla da odoli. A tihi, postojani glas Mirjamin — »Hajdemo! O, molim te, hajdemo!« — dovršio je djelo. Blizanci ostadoše — Irina i Mirjam pošle. I evo ih blizu cilja.

Željno i široko rastvorenih očiju gleda Mirjam horo. Glasovi drvene svirale i gajda ulaze sve više u njeno mlado tijelo. Sjedeći na travi

uz Irinu, ziba se Mirjam ramenima u skladu sa svirkom, a u nezgrapnim opancima, na koje djevojčica još uvijek pogledava sa smiješkom, kreću se potajno i nehotice, nježni dječji palci sa crveno bojadisanim i laštenim noktima. Zabavljena je Mirjam svojim skrovitim plesom i udubljena u kretanje hora.

— Što je? hoćemo li? — pristajao momak. I podigne pletenicu Mirjame...

— Hajdemo, djevojko! — jeknu joj iznenada u uho momački glas. Mirjam se sva trgnu. Kraj nje čučnulo momče. Kose i oči daleko mu crnije nego li je crna ovčja gugla na glavi.

— Hajde, djevojko! Da igramo — i nasmija se svojim bijelim, sjajnim zubima.

Mirjam prasnu u smijeh na svoj strah i smijući se baci se u krilo Irini.

— Što je, hoćemo li? — pristajao momak. I podigne pletenicu Mirjame u kojoj je bilo upleteno nekoliko crvenih i crnih krugljica od kosti. Kad je pletenica opet pala na pleća djevojčice, veselo zvekću nanizi.

— Mani se! — Irina će i prigrli Mirjam koja se podjednako smijala.

— Valjda nije bula? — šalio se momak i ostajao uz njih čučeći.

— Nije, al' je nedorasla.

— A kuda ćeš s njome?

— Eto, još večeras, ako Bog da, do Kalofera!

— Da neće ona u kaluđerice? — momak će nasmješljivo.

— Neće, ako ne bude trebalo — ozbiljno će Irina.

— E, Boga mi, lijepo će mojoj djevojci pristajati kamilavka. Al' bar da se naigram prije s njome. — I mladić skoči na noge te uhvati Mirjam za obje ruke da je osovi. Otimala se djevojčica, ali joj smijeh i radost igra licem.

No Irina je obujmi.

— Ne griješi duše, momče. Siroče je — uzela sam je na čuvanje.

Momak otpusti djevojčicu. Poravna kao u neprilici, širok, desetorostruko omotan pojas.

— E, ako ti je krivo, a ti je čuvaj... I onaj je čuvao vreću buha! — i nasmija se još jednom.

— Zbogom, kaluđerice moja! Doći ću ti pod prozore manastira.

Momče ode, a obojadisani palci Mirjamini u širokim opancima još brže i radosnije uhvate da se kreću.

Pošutjele časak. Irina rukom napipala naplavak u malenoj lokvici što se posve usušila na svibanjskoj vrućini. Ostao pijesak, tvrd i naboran.

— Da ti kazujem što stoji pisano? Iz suhog naplavka čitaš na Đurđev danak kao iz knjige Božje.

Sljepica oprezno podijeli crtom naplavak u dvije pole.

— Ovo za te — a ovo za tvojega.

Mirjam na posljednje riječi stisne čvrsto ručice jednu o drugu i podigne zastiđeno ramena. Odnekuda joj sinu pred očima lik bosonogog mladića uz željezne rešetke sarajskih bedema. Irina je tiho slijedila prstom udubine, bore i križanja usušenog pijeska.

— Daleko ti stoji pisana velika sreća i veliko bogatstvo — govorila je sljepica polagano i tajnovito. — Hrapav ti je put do toga. Danas, do godine i još do godine vreba na tebe zlo. Al' ne boj se — evo! — udubina izvela na glatko.

— A njemu, eto... — nastavi Irina i ruka joj stane, a onda nemirno opipa valovite crte po naplavku. — Eto, lane moje! sve se njemu križa. I kivni su mu i zlo misle na njega — a ipak ga uzdižu...a opet, danas mu...vidiš ovdje!...Duboka je udubina! Koleba naplavak: il' je teška opasnosti il' velika, vrlo velika sreća.

Slijepa se proročica zanijela. Umorena unutarnjim naporom, pustila je dlan da leži na valovitom naplavku. Tihano traži još prstom zagonetne, mnogostruke bore na sudbini nepoznatog bića.

— Da — reče konačno — njemu danas stoji il' sreća il' nevolja za čitav život.

I opet se u djevojčici uzdignu Jašin lik. Dijete nikad ne bijaše zaboravilo onoga nevjerojatnog susreta. A sad sunce trepti, gajde uporno sviraju, Mirjam je dorasla, a Bugarče htjelo da je odnese u horo. Razigrala se duša djevojčice. Ej, da joj sada onako uz vratašca bašče stane ono plavokoso momče, ej, što ne bi našla puta da se provuče kroz rešetke! Pa bi otišla uz njega, pa bi išli, išli! Kamo bi išli iz onih bedema? Milokrvna i ljupka Mirjam tako daleko nikada nije mislila!

Ali onda joj mašta predoči što znače riječi Irine: danas mora da mu sine sreća ili omrkne nevolja!

Opet su šutjele. Tiho se odmarala sljepica od napetosti gatanja, a šuteći hvatao je sve veći strah Mirjamu.

— Irino, čime bismo mogli da mu pomognemo? — šapnu u uho sljepici. Ova dugo krzmaše.

— Znaš li koju od molitava što se mole u Bosni? — Samostan fra Anđelka podiže se maglovito pred očima djevojčice.

— Mislim da bih znala — šapnu opet. Od nečega, od straha ili od osjećaja neshvatljive nježnosti, podignu joj se suze u oči, a rumen u obraze.

— Hajde, dijete, da molimo! Đurđev je dan. Na Rili — silnoj planini — u manastiru svetih otaca sada sva zvona zvone. Jedina su u cijeloj našoj zemlji — šapnu Irina. Skoro da i njoj proplakaše slijepe oči na ove riječi.

— Hajde da molimo.

— Vo imja oca i sina... — vodila je sljepica ruku Mirjame. Riječ po riječ slijedila je i izgovarala djevojčica riječi zaboravljenog očenaša. Otkidale se one sada same od sebe i bez muke iz njene uspomene, kao zrna bisera kad se đerdan načne osipavati. A lik sreće ili nesreće Jašine stajao je pred Mirjamom — jasan cilj prve djevojčine molitve.

Nedaleko gumna grčki svećenik, neugledan i čupav, oštroumna lica i živa pogleda, sjedio na valjku i hranio kokoši.

Opazi dvije žene gdje mole i zagleda se u njih. — »Dobro mole, ali ne bih rekao da mole za uhar grečeske eparhije« — pomisli sumnjičavo.

Družba se dizala na put. Spremali se obroci sa šarenica. Prolazio Turčin redar, bosonog s jataganom u pojasu. Sašao do prve žene što je spremala zairu u sepe. Turčin dohvati najveći komad pastrme, probrca sepe i nađe si još pola hljepca. A onda nešto silno potrepta ženu po crnom turbanu i uspne se bez riječi natrag na cestu. Žena samo popravi bijeli rubac, što joj ispod turbana padao po plećima.

— Neka mu je! Da možeš otpačati svako Ture komadinom mesa, puste li sreće!

»Dobro mole, ali ne bih rekao da mole za dobro grečeske eparhije« — pomisli sumnjičavo svećenik.

A redar veselo proslijedi put. Uz jatagan viri mu sada iz pojasa janjeća butina.

Iste večeri, dok su još u skrovitim izbama sela kod zatvorenih vrata svirale gadulke i dok se plesala drevna račenica u kojoj tek momci i muževi izvode jednu vrstu bojovnog plesa, te iste večeri zaustavili se visoko u šumama iza Plovdiva valovi pred malom kolibom pod manastirom Kaloferom.

Irina i Mirjam sišle s kola. Što li je ovdje u tuđem večernjem kraju odmah podsjetilo Mirjam na bosonogog mladića među bedemima sultanove palače?

Sašla s kola, pogledala novu novcatu okolinu: šume što se gubile u ljetnom sumraku, potok uz teški zid samostana, svedeni lûk prozora gdje je koludrica otresala laneni prostirač. Mirjam je opazila i vrata kolibice, u koju je imala ući i gdje je trebala ostati — a na sve ovo pomislila je ona, bez ikakove veze, tek jedno: plavokoso momče uz vrata Saraja! Kao svaka druga djevojčica u kojoj je unišao svibanj!

XVI. STRELICA POGAĐA

Primanje se poklonstva u Mahmuda Begra svršava. Svibanj je ovoga podneva i ovdje vedar i blistav. Ali nemilosrdno je vruć. Vodoskok svojom množinom ledene vode jedva ga ohlađuje do snošljivosti.

Mahmud Begr, u potpunom sjaju kojim samo Indija može da okruži svog vladara, ostavlja svečanosni prostor. Prate ga zvuci glazbe koja je smještena negdje daleko na ploštini krova jedne od palača. Dvije goleme školjke od prozračnog porfira podignute su po računu vještaka u dnu prostora. One hvataju zvukove glazbe i šire njihovu jeku. Glazba po njima biva mekana, otmjena, gotovo vrhunaravna. I takova ona prati padišaha kroz redove poklonika koji su se u gotovo bolnom strahopoštovanju stisnuli uz kamene stupove ograde. I Jaša s Ahmedom je među njima. S nekoliko riječi, jedva saslušanih od sultana, a budno praćenih po Pantitu i po njegovim pouzdanicima, Ahmed bijaše poklonio Jašu sultanu. Uz tovare pušaka bio je sada i sužanj Jaša svojina Mahmuda Begra. Kao svojina pratio je on napetih ćutila sultana od Gudžerata i svu moć i blistavilo što ih ovaj čovjek bijaše oko sebe nagomilao.

U taj se čas svidjelo jednom od onih nakaznih božanstava, kojima se klanja priprosti Indijac, da učini neslanu šalu. Ali ne može samo. Priprost Indijac to ne zna. No ova nakazna božanstva zapravo i nisu ništa sama po sebi. U njima bez Atmana nema ni toliko snage koliko u obična čovjeka, a kamo li svemoći. I zato ono kumirče hitno upita privolu u Atmana, a ovaj povjetarcem ili prevrućim suncem dade privolu. Odmah na to digla se s visoke vršike jednog stupa vrana.

»Pogođena vrana pade kao olovo, okomito.«

Leti vrana svojim teškim lijetom naprama povorci. I upravo kad je bila nad središtem čitavoga ovog sjaja, dogodi se nečuveno. Na rame Mahmuda Begra padne iz visine vranina nečist!

Gruba i prostačka bila je šala nakaznog božanstva i trebala je da pred pukom baci ruglo na svemoć vladara i da ponizi njegovu vrijednost.

No Atman nije bio samo u traci sunca i u povjetarcu — on je bio i u pravom čovjeku Mahmudu Begru.

Nijedan hip ne osjeti sultan ništa, do li zdrave želje da se nasmije. No prvi od njegove pratnje, nasuprot, problijedili od uzbuđenosti, trgli u živi tren iz rukava svoje zlatne ili svilene rupce i stali da otiru, trojica u isti mah, poganu mrlju.

»Njima za volju treba da nešto učinim« — osjeti istom brzinom Mahmud Begr.

Okrenu se, pokaza rukom spram ptice i viknu:

— Svoju milost priklanjam onome koji mi je skine!

Glas mu je zvučao bodro i nehotice veselo.

Ovo se sve zbilo u tili čas, pa ipak riječ sultana zakasnila. Ne dorečе, a već jedna strelica prozviždi zrakom.

Sunuvši samo časkom u vis, pogođena vrana pade kao olovo, okomito, sunovratce, i pljesnu u jezerce vodoskoka.

Zadivljen, obrati se sultan smjerom otkud bijaše poletjela strijela.

— Tko je streljao? — upita živim zanimanjem.

Ahmed priskoči Jaši i živo ga gurnu naprijed iz redova poklonika.

Jaša je sada stajao sam, izložen pogledima sviju. No on niti je pazio ni zapažao da ga gledaju. Bio je sav obuzet lovačkom i streljačkom radošću, sigurno okrutnom, no snažnom i prvotnom: džilitnuh se, pogan cilj pogodih!

Zaboravio Jaša i na sultana i na Ahmeda i na sav ustalasani okoliš. U punom naletu streljačke radoznalosti promatrao je kako vojnici kopljima vade mrtvu pticu iz vode. Oči i lice mladića caklili se.

Sultan časkom gledao u mladog strijelca, a onda se bez sustezanja nasmija širokim zadovoljnim smijehom. Zatim reče nekoliko riječi Shimrati, a ovaj ih odmah predade dalje upravniku carskih ureda. Upravnik se pokloni naprama sultanu.

— Nagradit će ovog momka! — prođe šapat i mrmor kroz redove.

Sultan s pratnjom bijaše izašao.

Ahmed, opet sav gladak i spokojan, stajao je uz Jašu, na vidiku svima. Ravnodušno sa dva prsta otepe osu koja mu bijaše sjela na rukav, a onda reče:

— Što je? Hoćemo li? — I pođe rame uz rame s Jašom da se vidi kako su si bliski. A za njima govorili: — Ovaj je doveo strijelca.

Ahmed je u duši kliktao i likovao. — Što misliš, trgovino moja! Imat ćemo uz sultana našeg čovjeka koji je u milosti vladara.

XVII. »VO IMJA OCA . . .«

Još istoga dana pričalo se po palačama carskoga dvora o ovoj neobičnoj zgodi. Među stanovništvom Kambaje pako poprimili ovi razgovori osobito živ oblik. Govorilo se da će sultan pokloniti slobodu mladome robu, nagađali, štoviše, da će ga uvrstiti u svoju bojnu pratnju. A kako da neće! — ovakav strijelac! Bilo je, štoviše, u dalekim pokrajinama Gudžerata dosta sela i gradova u kojima se već nakon nekoliko dana pričale bajke o mladom zlatorukom junaku. Poklonici s jutarnjeg primanja onog dana raznijeli glas o Jaši po svojim rodnim mjestima, a pučka mašta pobrinula se da zgodu s Arapima i zgodu s vranom splete u bajoslovnu priču. Zla sila uzela oblik vrane i pomagala razbojnicima, a mladić što ima zlatnu desnu ruku oborio strelicom vranu, na što Arapi popadali na koljena, a mladić ih svezane doveo sultanu! O Jaši Dalmatinu počelo da se govori i kod dostojanstvenika i u narodu Gudžerata.

Međutim, već na izlazu iz svečanosnog prostora javili sluge Jaši da još iste večeri treba da dođe pred sultana.

Ahmed, opojen svime što bijaše doživio, pohita do svoga trgovačkog druga. Jaša krenu put hana, koji je ležao izvan grada i u kojemu bijaše ostavio šaku stvari.

Izišavši iz grada prolazio je stazom preko livada. Sunce se spuštalo k zapadu. Sakriveno iza dugoljastog oblaka, isprutalo je nad sobom nebo svijetlim i tamnomodrim žbicama orijaškog kola.

Jaša je gledao ljepotu neba i kovao daleke osnove. Žurio je sve naglijim korakom, a staza ga navede tik uz jednu napuštenu kolibu. U času kad je htio da je prođe, izbaci se naglo iza pletera kolibe dugačka motka, te se upopriječi preko staze. Jaši se spletu noge, posrne i padne prsima o zemlju.

Omamljen pokuša da sjedne, no u taj tren navali se na njega teška trupina, jedna ruka uhvati ga za grkljan i povali ga nauznak po stazi.

Jaši se zamagli. Tek na čas otvori oči. Nad njime je bilo brazgotinama išarano lice Gjaneka. — »Ovo bi mogao biti kraj« — munu Jaši kroz glavu i ponovno sklopi oči. Nesvijest ga hvatala od pritiska ruke

U času kad je htio Jaša da prođe, izbaci se iza pletara dugačka motka . . .

o grkljan, a da odvali sa sebe orijaša, o tome nije mogao ni da pomisli.

— Huljo golobrada! Plati, il' si poginuo! — mumljao je Gjanek, sagnuviši se tik uz lice Jaši.

Jaša ne može da odahne. Oči mu pod spuštenim kapcima gore od muke. — Večernji mir. Na livadama nadaleko i široko nikoga.

U taj tren uz uho Jaši zabruje kao kroz koprenu, a ipak jasno i skladno, dva ženska glasa:

»Vo imja oca i sina . . .« — te spokojno i složno odmah nastave da odvijaju riječi očenaša. — A indijsko nebo još jednako diže na zapadu svoje tamnomodro i rasvijetljeno kolo.

Oči Jašine otvorile se, pune nade. Ali nad sobom ugledaše samo gladno i bijesno lice Sirijca.

»Pa ipak! Nisam sam!« — utvrdi Jaša svoju novu snagu — i opet čas prisluškivaše molitvi koja je dolazila kao čisto i tajanstveno čudo iz dalekih daljina na struji večernjeg zraka. A onda mahnu Gjaneku da otpusti kruti stisak.

— Što bi ti od mene?

— Hrani me, pasji sine, kad si znao da me osakatiš!

Jaša tek sada opazi da je lijeva ruka Sirijca povezana uz tijelo kako ne bi visjela.

— Ja da te hranim? A kako?

— Zar nisam čuo kako ti je jutros posrećilo! E vezire, uhljebit ćeš me ili — ima još motki u Indiji!

Jaša promjeri stvar. Od sakata nema opasnosti kad mu znadeš manu. A dođe li Jaša među poslugu dvora s divom koji bijaše okušao njegovu strelicu, može mu to samo da digne ugled. Nagodiše se.

Večer stala da pada, a na stražarnici pred trijemovima posluge nađe se Jaša, praznoruk, a uz njega Sirijac koji je nosio gunjac i zavežljaj Jašin.

— Pusti mog čovjeka da uniđe sa mnom — reče Jaša vrataru i preko ramena pokaza palcem na diva koji je iza njega stajao. — Valjat će i tebi i meni!

Vratar se osmjehnu gosparstvu golobradog sužnja. No znalo se za sretnu zgodu Jašinu i u ovoj vratarnici. Čovjek propusti obojicu.

Gjanek od te večeri ostade u staji slonova da timari životinje.

XVIII. MAHMUD BEGR I JAŠA DALMATIN

— Poklanjam ti slobodu — reče Mahmud Begr Jaši, pruživši mu ispisan komad tanke kineske hartije.

Bilo je kasno u noći. S prizemnih prozora palače padala je zlatnožuta svjetlost u perivoj i osvjetljivala potpunoma mladića. Sultan je sjedio leđima k dvoru u prisjenku velike tamariske.

Primivši hartiju, kleknu Jaša po propisu i takne čelom pločnik.

— Ustani! Javi se sutra četovođi, bit ćeš uvršten među novake tjelesne straže — reče sultan.

Kad se Jaša opet uspravio, stajao je zablješten u isti čas i zlatnom svjetlošću s prozora i svojom novom srećom.

Nikada ni prije ni poslije u svom životu ne doživi Jaša većega časa. Njegov je život stao na nove, oduvijek željkovane temelje. Sva vrata budućnosti otvorila se pred njim. U njegovim osnovama nije više bilo ništa nedostiživo. Samo o njemu ovisio je sav njegov uspjeh. Smućen, a ujedno nadahnut snagom koju je za sav život uhvatio u tom času, stajao je mladić uspravan i blistav, u sjaju dvojake svjetlosti.

Po njegovu licu prelijevale se sve nade, svi porivi mladoga i snažnog bića.

Sultan je zadovoljno promatrao mladića, koji se očito borio s ganućem, a onda upita:

— Imaš li kakovu želju?

Hitrim naporom svlada Jaša svoju omamljenost. Nije čas da se na prvom koraku pokaže smetenim. Treba da znade zatražiti što valja njemu, a što godi sultanu.

— Imam, svijetli care! — odgovori spremno, premda još ne bijaše izabrao. Misli su radile trostrukom brzinom.

— Reci!

— Slab sam na knjizi. Zapovjedi da me nauče čitati i pisati — odgovori Jaša koji se za vrijeme ove male riječi bijaše odlučio.

Shimrata je sjedio podalje na kamenom rubu ribnjaka. Opustivši glavu zamislio se u svoje misli i prebirao brojanice. Na posljednje Jašine riječi upravitelj knjižnice digne zadivljeno oči i zagleda se ispod čela u Jašu. Kakovo je ovo čudovište? Zar ima i takovih bosjaka što poznadu vrijednost Shimratine znanosti?

— Dobro — reče sultan. — Shimrata, hoćeš li mu naći učitelja?

— Ako je tvoja želja, sam ću ga podučiti — odvrati kratko upravnik, dignuvši se. A onda opet sjedne, te se naoko mrko zadubi u svoje brojanice. Uistinu pako bijaše mu mladić ušao u volju.

Još nekoliko pitanja stavi sultan Jaši. Jaša je odgovarao kratko i oprezno. Poduke prvog djetinjstva u pravi čas uskrsavaju u nama. Tako se i Jaša živo spomenu u ovaj čas opomene koju bijaše čuo od oca u sjeni dalmatinskog zabata: malo govori, dok nisi uhvatio ćudi starijega. Sultan se tu i tamo osmjehivao oprezu dječaka.

Mahmud Begr konačno reče:

— Kažu mi da pjevaš uz žice. Da čujem! Kazuj mi o svojoj zgodi na Eufratu!

Jaša osjeti da ovo ima da bude kušnja.

— Dopusti, care — odvrati, nakon časa kolebanja, jednostavno i skromno — da ne pjevam o sebi. Znam ja ljepših pjesama! — I sagne se da dohvati s podnoška vinu.

Sultan se nasmijano okrene starom Pantitu koji stajaše iza njega i namignu mu okom: »Pazi lukavog derana!«

Sjednuvši podvijenih nogu na pločnik, udešavao je Jaša strune glazbala kojemu bijaše slabo vješt, a uz to promišljavao: što da pjeva, ili bolje: što da priča uz glasove vine? Strune, koje od lakta duljine mogu da se skrate na pedalj duljine, bile su konačno udešene. Da-

vale su sada tri temeljna zvuka sljepačkih pjesama. I Jašin izbor bio je gotov.

Još za dugih pustinjskih noći, dok su putnici karavane tražili razonode u pjesmi i u bajkama, bijaše Jaša pretočio u turski jezik pjesme i priče kojih se sjećao iz svoje domaje. Malom preinakom imena, malim dodacima ili ispuštanjima, padale su one tople i shvatljive u srca Osmanlija.

Ta kako inače putuju pjesme iz naroda u narod? Kako to da se u razdalekim narodima, rastavljenima svime što može da rastavi narode, pjevaju iste zgode o istim junacima? Je li Pepeljuga na svojim malenim nožicama pregazila sama tolike gore i tolike rijeke, prešla preko tolikih granica i ušla u tolike narode ili smo je donijeli iz našega pradavnog središta u naše odijeljene zemlje? Ili ju je koji pripovjedač za doba pustinjskih noći, poput Jaše, prekrstio, prekrojio, prenosio — i takovu je predao da bogzna kada bude na novoj granici i u novom stoljeću opet prekrštena i prekrojena za nove daljine?

O svemu ovome Jaša nije mislio. Kao svaki kojemu je suđeno da izvrši djelo, radio je Jaša samo po naputku svoga unutarnjeg pozvanja.

Jednoličnim i tihim zvukom brujila je ponajprije sama vina. Mjedene žice napete nad plemenitom trstikom odzvanjale su iz obiju dubokih, drvenih naprava, što su pod trskom pričvršćene.

Jednostavna je bila skladba uz koju je Jaša, promjenivši imena u turska, počeo da priča pjevajućim glasom o vojevodi Radosavu.

Sultan, Shimrata, pa i stari Pantit, podsmjehivali se nepoznatim zvukovima sljepačke skladbe. No već prve rečenice pričanja obuzmu sultana.

Jaša priča toplim dubokim glasom. Priča kako se vojevoda Radosav prije bojnog pohoda oprašta od svog grada, divnoga Siverina. — »Ovo mi te ostavljam beli grade Siverine — ne znam veće viju li te — ne znam veće vidiš li me — često mi se Radosav na Siverin obziraše.«

Sultan zamišljeno spusti oči. Zanese se u svoje burno, posve rano djetinjstvo, kad bijaše njegov otac s dječakom na konju ostavio njihov grad u gorama iza Gudžerata. Bolno se sjećao Mahmud ovog silaska gorskom stazom, gdje se otac dva, tri puta ogledao na svoj grad. I zaista ga više poslije ne ugleda! Bojna sila kojoj je morao prepustiti svoj kaštel uništila ga požarom i razorom. Sultanove se uspomene razvijaju — a uho napeto sluša Jašino pričanje. Jaša priča o veselom posijelu vitezova u gorici, uzdižući plemenitost Radosava. Pa onda nenadana navala Vlatka, vojvode udinskoga. Tiho priča pjevajući Jaša, a svakoj kitici pripjev dodaje: — »Ne znam, grade, viju li te, ne znam veće vidiš li me!« — Sve toplije bruje žice uz pripjev.

Daleko, pod zidom trećeg dvorišta, sjedi Gjanek sa poslugom konjušnice i psarnice. Kroz noćnu tišinu Jašin glas dopire do njih. Gjanek poznaje priču o Radosavu još sa Eufrata. Pripovijeda je druzima, a oni pobožno slušaju zvukove i pjevanje koje ih se po jednoličnosti doima kao sveta obredna glazba.

Na izdajstvo viteza Vlatka sultan diže oči i zagleda se u Jašu. Je li vidovit ovaj dječak? Otac Mahmudov poginuo je izdajstvom, daleko od svog grada!

Ali Jaša i ne sluti o vidovitosti. Pjeva junačku zgodu s dalmatinskoga žala, priča boli i stradanja, podlost i izdajstva koja se širom svijeta jednako odvijaju! Nakon plača udovica, te nakon pogibije Radosava, još jedanput: — Ne znam, grade, viju li te, ne znam veće vidiš li me! — a onda dva, tri tihana posljednja zvuka, i Jaša dlanom pokrije strune.

Mladić je pjevao i pričao kako slijepci uz javorove gusle pričaju: uzdignute glave i visoko uprtih zjenica. No Jašine su oči bile mlade i jasne. Sjedeći u svjetlu, nisko do nogu Mahmuda Begra, gledao je ravno u lice sultana koji je sjedio u prisjenku. Pratio je promjene u izražaju Mahmuda Begra — i mladiću se srce gane od nove crte u krutom licu padišaha. Jašin dlan počivao je na strunama — nasta mûk i stanka — a onda krupne suze padoše po licu sultana, vladaoca

dalekih prostranstava i neizbrojivog bogatstva. Sjetio se do dna duše tvrdog doma očinskoga u golim planinama.

Jaša je pjevao i pričao kako slijepci uz javorove gusle pričaju.

Jaša je sjedio nepomičan oborenih očiju. Njegovi stariji naučili ga da poštuje pojavu »suza junačkijeh«. One su jedna osobina pravog srca i pravog junaka.

*

— Dobro je, momče! — reče sultan. Lice mu je opet bilo tvrdo i neprodirno. — Sutra zorom javi se četovođi!

Mladić ustane. Stojeći pred sultanom pokloni se skromno, a dostojno, kako je držao da pristaje slobodnom čovjeku. Kad se opet uspravio, pogleda još jednom sultanu u oči. Njihovi se pogledi unakrstiše, a bili su jednaki u svojoj bîti. Pogled Mahmuda Begra mnogo je obećavao, ali je ujedno sve zahtijevao. Pogled Jaše Dalmatina sve je obećavao, ali je ujedno mnogo očekivao.

Jaša izađe.

*

Sultan je sa Shimratom sjeo na plavi kameni rub ribnjaka. Noć je bila ravnomjerno topla i mirna, nijedna hladna struja nije rezala njenu spokojnost; noć koja svojom blagošću odmara tijelo od silovite žege dana. U ovakvoj se noći otvaraju veliki cvjetovi Indije.

Sultan je s upravnikom promatrao dragocjenu zbirku ribica, koje su kao mala čudovišta u četama presijecale ribnjak. Neke dugačke i tanke kao vretenca, neke opet plosnate, okrugle kao lipov list. Sve su one bez vidljivog razloga munjevito sijevale ribnjakom. Šarenilo njihovo bilo je divotno, a od vremena do vremena praćnula bi se koja od njih, te bi na jarkom svjetlu zatreptjela svojim čudesnim bojama.

Tankokrili netopiri križali su kroz granje, a da nikad ne bi takli list ni grančicu. Nebo je bilo duboko, ispunjeno mirom, koji nije mogao da sađe na zemlju, a nemir zemlje nije mogao da se digne do njega.

O Jaši više nije bilo govora; no mladi tuđinac unio je za ova dva dana nekoliko, ako i sitnih, a ono posve novih dojmova u okoliš dvora. Perivoj kao da je još i sad držao neke neobične sjene i svjetlosti iz pjesme o Radosavu. U svemu: dojmovi, što ih bijaše donio stranac, uzdigli su kao uvijek i podcrtali za svu trojicu Indijaca divotu domaće indijske noći.

Sultan i Shimrata zadovoljnim srcem pođoše drvoredom prema dvoru.

Samo stari Pantit bio je zamišljen. Vjerni starac kolebao je u duši: — Može li biti dobro za Mahmuda Begra da mu se u dvoru razvija mladić tolikih vrlina?

Godina 1478.

Nije Pantit uzalud tako dvoumio. Već nakon kratkog vremena pokazalo se da je mladi Dalmatin posve izvanredan čovjek, te da njegov razvitak ide neobičnim putem. Svaki posao koji bi mu povjerili vršio bi savjesno, brzo i točno, a u potrebi je rješavao neočekivane stvari bez krzmanja, po vlastitom rasuđivanju. U svakoj skupini kojoj bi ga dodijelili postao je Jaša, ovako ili onako, vođom, a pripalo bi mu uvijek to vodstvo sasvim prirodno i bez otpora drugova.

Išlo to tako nekoliko godina, a nekadanji sužanj Jaša dizao se u početnim službama sultanova dvora mnogo brže, nego li to redovito biva. Bilo je već jasno: od ovog mladića ima da bude ili sjajan doglavnik ili opasan premac Mahmuda Begra.

No kad je nakon šest godina došao čas da se stari Pantit rastavi sa životom, bio je vjerni starac smiren i spokojan: uvidio je da uz Mahmuda Begra ostavlja sjajnu mladu silu koja će u svakoj zgodi i nezgodi biti od neprocjenjive vrijednosti sultanu. Tijekom godina bijaše Pantit spoznao da je mladi Dalmatin čovjek velikih ciljeva i da u svakom svom poslu traži puni uspjeh. Nikada se mladić nije bojao ni poteškoća, ni opasnosti u svojim poslovima. Bez sažaljenja odbacivao je sitne zapreke i uvijek težio za zamašnim zadacima, no unatoč

svim ovim stremljenjima, nikada i nigdje nije Pantit zamijetio da bi se Jaša poslužio bilo nevjerom, bilo podlošću, ili klevetom u svom poslovanju i u svom odnosu prema drugovima i prema starijima. Dizao se mladi Dalmatin po svom snažnom značaju i svom bistrom umu, a održavao se na svakom mjestu svojim poštenjem i ispravnošću.

Godina 1480.

Još godina-dvije. U trgovačkoj luci Diu sve vrvi od radnika uokrug obale. Nad lukom na strmoj maloj uzvisini stoji kapetan Jaša. Teklić je otrčao dolje na obalu nekim nalogom do upravnika gradnje, a Jaša čeka odgovor. Na njegov prijedlog Mahmud Begr utvrđuje luku Diu, a kapetan Az (tako se Jaša naziva u svojoj vojnoj časti) ima da po vlastitoj osnovi izvede taj veliki pothvat. Sultan rado snosi golemi trošak, uvjeren da mu je Jaša i promišljeno savjetovao i da će dobro izvesti utvrdu luke.

Sve polako prijeti od Portugalaca ozbiljna opasnost: zaplovili su već opetovano puta daleko na jug u »Tamno more« koje leži tajanstveno i do sada bezgranično pred njima! Ali sada je Portugalcima potkrijepljena nada! Dolaze glasovi da morski put do Indije zaista nije nemoguć. Štoviše: Portugalci, puni nade, raznose i po Indiji vijesti koje zabrinjuju. Treba se dakle spremiti!

U ovaj čas zabavljen je kapetan Jaša posebnim sitnim poslom kojega treba brzo otpačati. Pred njim stoje dva mlada momka. Crnomanjasti su i plećati — jednaki da bi ih teško raspoznao. Stigli su neki dan s turskom karavanom u Diu. Danas se probili ovamo do kapetana Jaše. Nude se da budu uvršteni u tjelesnu stražu sultana. Zna se da je preporuka kapetana Aza na upravnika tjelesne straže u Kambaji odlučna za uspjeh molitelja. Momci su ovo s dalekih, a ipak Jaši bliskih obronaka Stare planine. Naum i Dančo. Njihove oči mole i nadaju se, zorni su momci i ravno gledaju, a kapetan Jaša najradije popunjuje tjelesnu stražu sultanovu momcima iz onih dalekih pred-

jela. Naum i Dančo budu primljeni. — Sunce žarko! — izmakne radostan uzvik starijemu. — Jasan osmijeh preleti preko lica kapetana Jaše.

Navikao je da u takovim časovima uzbuđenja čuje rodne zvukove.

Godina 1485.

Opet razmak vremena. Raskošna brodica zlatnih bridova pristaje uz obalu utvrđene luke Diu. Jedra otpuštaju svoje svilene konope i sklapaju se glatko kao krilo labudovo. S bedema nove utvrde zabruji množina talambasa. Ublaženi su pokrovima od grimiza, te pozdravljaju radosno, bodro, a ipak umiljato dolazak brodice.

Gore nad lukom stoji nov, tek dovršen dvorac. Sazidan od golemih kocaka grubo tesana kamena, daje svojim oporim, surim likom dojam snage i jednostavnosti. To je Divoban — sjedište kapetana Jaše. Na prostranom trijemu, pod svodom vinove loze, stoji kapetan Az. On, kao i novo gnijezdo koje si je tu nad lukom podigao, odišu jednako mladom i otpornom snagom. Od vitkog, bosonogog sužnja izrastao je visok, snažan čovjek — zapovjednik koji jednako zadivljuje skladnošću svog tijela, kao i odmjerenošću svojih kretnja. Kapetan Az stoji u svom jednostavnom vojnom odijelu, a iz njegova lika jasno izbija da zaista na mjestu, gdje u taj čas on stoji, nitko drugi bez njegove volje ne može da stane. I dvorac i čovjek, ovakvi kakvi jesu, na svom su pravom mjestu: na obrani luke i cijelog Gudžerata.

Jaša je tvrd i nenavikao na blage trenutke. Poučen i očeličen mnogim i čestim nedaćama, a još češćim uspjesima, Jaša se gotovo plaši onih mekanih i prekrasnih slika u kojima mu se ovaj čas svijet prikazuje kao novo čudo. Promatra kako dolje na obali pristaje dragocjena brodica. Poslao ju je do Ormuza; sad mu se, eto, vraća, a Jaši se čini da još nikada nije ovako svijetla staza presijecala luku Diu. Brodica mu nosi vjerenicu.

Od one davne večeri u sarajskim bedemima počivalo je sitno zrnce ljubavi nezapaženo u duši Jašinoj. Nikada za ovih dugih godina ra-

da i uspjeha nije se djetinja pojava male Mirjam izdigla potpuno i jasno u svijesti Jašinoj. Ležala je nepromijenjena i zaštićena u svojoj valjda zaboravljenoj riznici. No kad je nedavno u vojnom pričanju Danče i Nauma slučajno doprlo do kapetana Jaše ime Mirjame, zrnce više nije htjelo da potone na svoje skrovište.

Teško je kapetan Az iznio pred Mahmuda Begra svoju želju. Nenavikao je da otkriva bilo komu dušu svoju. No kad je Mahmud nakon kratka razmišljanja privolio da ispuni neobičnu želju svog vojskovođe — svi su putovi bili otvoreni. Novac, opremljeni brod, državnička i bojna veza sa carigradskim sultanom, sve ovo olakšalo je da Mirjam uz pripomoć Nauma i Dančе bude pronađena. Eto — nakon puta od godinu dana dočekala je u Ormuzu nekadanju malu Mirjam ova kraljevska brodica, obložena u svojoj nutrini ružinim drvetom i rezbarijama od ebanovine. Tko bi rekao da je ovo remek-djelo raskoši prošlo kroz strašnu oluju među grebenima Ormuza? Tko bi rekao da je plavooka djevojka, koja u punom nakitu mladosti i ljupkosti sjedi u svojoj ladici i čeka da pristane uza žal svoga malog kraljevstva, tko bi rekao da je ona prešla sve strave i neizvjesnosti prognaničkog života.

Svilom prekrivena nosiljka uzdiže se uz brdo. Mirjam je sama u njoj. Pratnja je odnesena prije nje da je dočeka u dvorcu. Tek pješačka straža stupa uz nosiljke. U plavom svjetlu koje prodire kroz svilu ukazuje se vjerenica kapetana Aza dvostruko ljupkom. A na dnu nosiljke — u žutom kavezu — sitna ptičica. Ne znaš je li leptir ili ptica. Vojskovođa Jaša domislio se tom nježnom daru da prikrati vjerenici dugi uspon do Divobana. Mirjam, pola zamišljena, pola nasmijana, pruža ovoj nenadanoj drugarici prst kroz žbice kaveza, a pripitomljena ptica hvata kljuncem to za rumeni nokat, to za zrnce bisera koje na svu silu hoće da iskine iz prstena.

Još uspon nosiljkama preko stepenica dvorca — još kratak čas i Mirjam je u svojim odajama. Dan, vedar i plav, ulazi kroz visoke prozore, a grana stare smokve opružila se do prozora novog dvora. Dolje pod strminom potok hrli put mora, a tamo preko — livade su. Je li

sve ovo pod kulom Hasan-paše na Vrbasu davno, davno tako bilo? Uzdignuto, prostrano, a ipak toplo kao i ovdje . . .

Mirjam je stala nasred sobe, biće joj koleba među uspomenama djetinjstva i među očekivanjem i živom radoznalošću: što će sada biti?

A kad je Jaša stupio u odaju, susrela ga ponajprije ona ista dva nasmješljiva djetinja plava oka — koja prije toliko vremena bijaše kao čudo ugledao na vratašcima carske bašče — puna ljupke radoznalosti kao i onda.

U Jaši kao bljesak sinu noćna slika sarajskih bedema. I kao da iznenada čuje djetinji glas male djevojčice: — A zašto nisi iz Bosne?

Sva milina ovoga ženskog lika, koji je donio more svjetla u tvrdi Divoban, obuze Jašu. Sa smiješkom, kakovim odgovaraš na smiješak djeteta, pohrli do Mirjame, uhvati obje njene bijele ručice u svoje teške, sigurne ruke, te u naletu sreće obijesno upita:

— »A zašto nisi iz Bosne?« —

Mirjam osjeti uspomenu one davne večeri, koju toliko puta bijaše u duhu prošla u tančine. Ista slatka strepnja onog časa proleti njome, nasmija se zvonkim smijehom i odvrati:

— Al' ja jesam iz Bosne!

Ova je topla šala pala neočekivano kao prve riječi Jaše sa svojom vjerenicom!

Ali onda iznenada prevlada zbilja. Zbilja još divnija i još neobičnija.

Mirjam, obuzeta lakom smućenošću, spusti vjeđe. Na kapcima sinuše dvije male zlatne zvjezdice, narisane tamo kao ures. Nepomičan, držao je Jaša ruke svoje vjerenice.

Veza ljubavi Jaše i Mirjame u taj čas je sklopljena za cijeli život . . .

Od Divobana poleti tog istog dana neznatna mušica. Dopre ovako sitna sve do daleke prijestolnice Kambaje, sve do prijestolja Mahmuda Begra. Sjede mu uz uho i stade da zvrnda, neprestano da zvrnda:

»Zašto je Az zaželio ljubu baš iz Turske carevine? Baš iz države carigradskog sultana?«

Našlo se ljudi u dvoru Mahmuda Begra koji su tu slabašnu mušicu podržavali na životu i hranili je medom i šećerom.

Godina 1498.

Mali Lias stoji rano jutrom kraj prozora svoje kule na Divobanu. Gleda na luku koju pokriva jarbol do jarbola. Iznenada ulazi otac:

— Što radiš, Liase?

Zapanjen neobičnim posjetom, okrenu se mali u vojničkom stavu kakvoga je otac zahtijevao od svojih sinova.

— Ne gubi vremena! Navršit ćeš sutra deset godina. Od sutra si čovjek — pola nasmješljivo proslijedi Jaša.

— Znam — odvrati spremno mali. — Zato sam ovo i radio — te dignu u vis pločicu voska, iscrtanu mnogim crtama.

— Što je ovo? — upita otac.

— Brojio sam jarbole u luci!

Jašin duh malo je kada zalazio u prošlost. Zato se i sada, na ove riječi sina, ne sjeti moćni kapetan Az — uvijek zabavljen zamašnim poslovima sadašnjosti — kako je nekoć i on brojio jarbole, bosonog, s vjedricama u ruci, u dalekoj carigradskoj luci.

— A zašto si to bilježio?

— Računao sam — odvrati nešto smeteno dječak — koliko bi iznosilo da mi sutra svaki od brodova pošalje po dva reisa!

— Pa što bi ti s tim novcem? — i opet će nasmješljivo otac.

— To ne mogu znati, jer još nisam izračunao koliko bi bilo novaca — odgovori dječak ozbiljno.

Jaša je časak zamišljeno gledao u sina. A onda baci pogled dolje u luku, na sve one karavele, fušte i galijune. Sva neprocjenjiva trgovina nove utvrđene luke pružila se pred očima onoga koji je spretnim i ustrajnim radom bijaše ovdje usredotočio.

Grad Diu već je više godina bio darovan kapetanu Azu u leno. Sultan Mahmud Begr (unatoč smnjičenjima koja od časa do časa potresahu i njegovu jaku dušu), bijaše uvidio važnost grada i čovjeka. Znao je da će ovim darom povezati dvije velike sile na obranu države. Uz Diu pripala su Jaši još četiri bogata grada na obali Gudžerata. Jaša se na tom području odmah latio davno zamišljenog posla. Spretnim trgovačkim ugovorima, pogodnostima u prometu sa zaleđem, pribavljanjem najbolje robe iz nutrine države, dobro biranim i besmilosno strogo nadziranim upravnicima luke — znao je Jaša privući u novu luku svu egipatsku i tursku pomorsku trgovinu, a ujedno i kopnenu trgovinu Portugala i ostalih evropskih država koje su od Ormuza dalje upotrebljavale prijevoz morem. Prirodne prednosti divske luke podigao je on izgradnjama koje su je dijelile na dva od mora jednako zaštićena dijela. Uz jedan se dio pružala obala, ravna i pristupna, nad drugim se dijelom dizale na stijenama moćne, umno zamišljene i topovima snabdjevene utvrde. Uslijed sigurnosti pristaništa i uslijed brzine i točnosti kojom su lučki uredi poslovali, svraćalo se od godine do godine sve više trgovačkih brodova u luku. Carina je unosila goleme svote. Danak iz luke Diu stizao je Mahmudu Begru bez zatezanja i uz raskošne darove — a još uvijek je preostajalo u rukama kapetana Aza golemo bogatstvo koje se, kao samo od sebe, gomilalo. No kapetan je Az znao kamo da ga uzida! Trgovačka luka pomagala je i dizala brzim korakom sve veće i sve jače utvrde i nabavljala sve brojnije oružje oko bojne luke. Domala nije bilo na obalama Indije premca luci Diu. Na izloženoj točci Gudžerata stajao je i ovaj grad kao bojna straža, što je trgovina tetoši i oprema na svoj uhar.

Jaša se trgne iz kratkog razmišljanja te se obrati sinu:

— Htio sam i onako da te obdarim na sutrašnji dan. Poklanjam ti dakle svu carinu koja sutra u luci bude ubrana.

U vojničkom stavu stajao je dječak pred ocem. Njegove modre oči gledale su ravno u crne oči kapetana Aza.

— Koliko je to, oče? — upita konačno mali Lias.

— Devet laka reisa! Devet milijuna reisa! — odvrati otac.

Dijete nije moglo da shvati opseg broja, no osjećalo je da je golem. Kapetan Az promatrao je kako radosne osnove titraju na licu dječaka.

— Velika je svota! Što ćeš s njome? — upita.

— Dat ću je tebi da mi je pohraniš. Kad odrastem — govorio je dječak spremno, te se poznalo da izriče davno zamišljenu osnovu — sagradit ću ovim novcem brod koji nikako ne može da potone.

Jaša zadovoljno položi ruku na rame sina.

— Dobro si zamislio! Pravi čovjek i treba da ima brod koji nikako ne može da potone!

A onda Dalmatin Jaša osjeti kao da je odveć dugo i odveć blisko razgovarao s djetetom. Kratkom i odsječenom kretnjom potrepta malog po ramenu i izađe, a da se više nije ni ogledao na nj.

Tog je popodneva mali Lias sjedio pod zidom Divobana u prostoj, sklepanoj izbi, sa starim Gjanekom.

Nesnosan, surov i nepodnošljiv, bio je Gjanek nebrojeno puta izbačen iz sultanova dvora i iz dvorca kapetana Jaše. Uvijek se opet vraćao, kao ranjeno ljuto pseto, svome gospodaru. Konačno mu dozvoliše da si ovdje načini zaklon. Na malog Liasa usredotočio je Gjanek sve što je u njemu bilo dobro, odano, štoviše, i nježno!

U ovaj čas zabavljeni su Gjanek i Lias velikim osnovama. Na svojim lutanjima uzduž i poprijeko istoka, beskućni je Sirijac vidio množinu naroda i plemena, upoznao njihovu borbu s krutom pustinjskom prirodom; nedaćama mora i poteškoćama hridina. Tako je upamtio i jedno čudo što ga je na dalekoj obali Kine gledao. Brod posve okrugao — a obložen (štoviše, djelomično i prekriven) volovskim kožama.

Na dasci, prekrivenoj pijeskom, crta sada mali Lias po uputi Gjaneka, a na temelju tih okruglih brodica, svoj nepotopivi brod . . .

Dok je dječak tako snovao brodove za daleku budućnost, dotle je otac u posve blizom roku spremao težak pothvat. Klevetnike i sumnjivce na koje se tokom tolikih godina nije obzirao — jer je na svom području bio slobodan u odlukama i djelima, i jer je Mahmud Begra

svojim državničkim uslugama uvijek znao predobiti — te smutljivce i klevetnike trebalo je sada po svaku cijenu ukloniti iz sultanova dvora. Ne bude li išlo nagovorom i rječitošću, morat će Jaša da upotrijebi jača i odlučnija sredstva. Portugalski zapovjednik obašao je već »Crno kopno«, zaplovio je već sa skrajnjeg juga prema sjeveru! Domala eto ga u indijskim vodama. Bogati Gudžerat prvi će mu zapeti za oko. U takvom času treba među sultanom i među zapovjednikom grada Diu da odnos bude čist, a pouzdanje bez sjenke.

— —

Vasco da Gama zaista je na putu do Indije. San jednog stoljeća ispunjen je.

Dolje na Rtu Dobre Nade, kuda bijaše stigao za burne olujne večeri, dočekala je Gamu i njegove karavele poznata sablast Adamastor. Upozoreni na nju po pričanju prijašnjih brodolomaca, odmah su je svi mornari ugledali, jer su joj ralje sukljale plamenom. I sam Vasco da Gama vidio ju je! Nenadano uspravila se s krajnje klisure rta. Sunula je glavom put neba, a nosila je na glavi krunu tmastih oblaka. Iz plamenih ralja hujio je strašan vjetar, a svoje orijaške sablasne ruke pružila je daleko nad more i bacala strahovito teško kamenje u mračno valovlje. Mornari popadali na koljena. Kormilar, ukočen stravom, nesvjesnom rukom vodi kormilo.

Ali zapovjednik silnim svojim glasom nadvika oluju: — Naprijed krutim smjerom! Ova strašna zapreka znak je da smo na pravom putu!

Sreća posluži. Neozlijeđene prođoše sve tri karavele i skrenuše put Indije.

Tamo, već na domaku azijske obale dočekao je Gamu svečani galijun. Vozio mu je pismo što je kopnom stiglo iz Lisabona. Kralj Manojlo u tom pismu zahvalom i novim počastima nagrađuje viteškoga obretnika i njegovu hrabru posadu. No bilo je još jedno pismo za Vasca da Gamu.

Već davno bio je u Lisabonu stvoren obavjesni ured koji je točno bilježio prilike, razvoj i bujnu snagu u dalekim azijskim krajevima. Sad je taj ured obavještavao zapovjednika Gamu da se ne dade zamamiti bogatstvom Gudžerata. Silne, neobično naoružane utvrde grada Diu i osobito vješt zapovjednik luke i tvrđave brane prilaz Gudžeratu. Neka Gama pristane dalje prema istoku s prvim portugalskim brodovima, kako hrabra posada ne bi odmah naišla na tako tvrdu zadaću kao što je Diu.

Godina 1502.

Mahmudu Begru sada su 63 godine. Okrupnio je, te se njegov osobito visoki dostojanstveni lik i njegova značajna glava uzdižu nad svakom skupinom dvorjanika ili poklonika. Svečana odora gudžeratskog sultana kao da je smišljena upravo za vladara ovakovog stasa i obličja. U lice Mahmuda Begra urezale se kroz ovo 30 godina bore — duboke bore državnika i još dublje bore mislioca. Mudrac u sultanu Mahmudu Begru počeo je da potiskuje državnika. Pa kad bi Mahmud Begr opet kojim vještim, lukavim ili odlučnim državničkim činom zadivio okolinu i protivnike — primao bi on sada to udivljenje nekim čudnovatim smiješkom. Osjećao je dubokoumni sultan da se njegova državnička djela i uspjesi odvijaju sada sami po sebi, uslijed iskustava koja bijaše stekao, uslijed njegovih prijašnjih napora i uslijed prijašnje gorljivosti i snage koju bijaše uložio u svoje vladarske dužnosti. Sadanje gorljivosti ili snage uvjerenja nije bilo. Sada je mislilac Mahmud Begr, potomak samotnih gorštaka, svojim dubokim pogledom i razmatranjima sve više prozirao ništavilo cijeloga svjetskog zbivanja. Jedna jedina kula ipak nije pala pred tim razmatranjima, niti se rasplinula u ništavilo — nju je jednako priznavao i mislilac i državnik u Mahmudu Begru. Ta je kula bila: dužnost! Pa kad bi mudrac Begr neodoljivom željom žudio za konačnim mirom i za naučnim spokojstvom u carskom, a tihom i skromnom domu kojega si bijaše daleko u gorama pripravio — tada bi državnik Begr

digao svoj glas: sudbina je drukčije odredila! Ona je tek započela oko Gudžerata svoje strašno kolo koje vjerojatno do posljednjeg daha neće dopustiti vladaru da uvaži svoje želje i da udovolji svojim sklonostima. Mudrac bi na to sagnuo glavu i pokorio se — i nitko u državi nije slutio kakva se veličajna borba odigrala u duši vladara.

Ipak je ova razdvojenost počela da unosi laki umor u djelovanje sultana. Davno se već Mahmudu Begru pričinjalo da je svaka kazna neopravdana, da grijeh i grešnika treba prepustiti vlastitoj kazni i da nitko nema mogućnosti da bude sudac u pitanju: je li nešto grijeh i je li netko grješnik, jer nitko ne vidi sve opstojnosti nekog čina. A opet je vlastito i često iskustvo vladara, i tisućljetna povijest svih zemalja, jasno dokazivala da bezmilosna kazna na jednom podlacu može da obustavi odmah na vrelu cijele rijeke krvi i nevolja za narod i državu.

Je li kapetan Az zaista takav podlac i izdajnik s kojim bi trebalo što prije dokrajčiti? Je li on najlukaviji izdajica i najopasnija sila u državi kako to uvijek iznova došaptavaju i tvrde melek Gupi od Baroča i mnogi drugi? Je li veliki procvat i silno oružanje grada Diu učinilo zaista od tog grada najveću pogibao za Kambaju i cijeli Gudžerat? Potječu li oni darovi i oni žuti dukati, koje kapetan Az redovito donosi sultanu i kojima, štoviše, znade u pravom času obilno obasipati i dvorjanika i pučanina — potječu li ti dukati od lukavo sakrivene izdajničke rabote kapetana Aza s Egipćanima, Turcima i Portugalcima? Nanose li trgovačke pogodnosti koje kapetan Az daje saveznim Egipćanima, nanose li te pogodnosti u stvari samo veliku štetu Gudžeratu? Šuruje li zapovjednik utvrde Diu s Portugalcima i prima li mito od njih kako bi im obećao i kod sultana ishodio dozvolu za gradnju portugalske trgovačke luke u neposrednoj blizini grada Diu?

Ili je, nasuprot, kapetan Az očit, valjan, po značaju i po umu posve vanredan čovjek kako se to Mahmudu Begru svaki put čini kada licem u lice s njime razgovara? Razgovori sultana i zapovjednika Diu teku uvijek u kratkim rečenicama. Kapetan Az odgovara sažeto i bez oklijevanja, kao čovjek koji svoje odgovore vladaru vadi iz duše kako

tamo leže, bez opreza i bez straha. Pred vladarom i pred suradnicima ovako škrt i jednostavan na riječima — iznosi on kod pregovora s protivnicima neočekivanu rječitost. Uglađenim i opširnim rečenicama, učtivošću i skladnošću dugogodišnje dvorske uljudbe, znade on da zaobiđe protivničko pitanje koje mu je nepoćudno. Prema potrebi, turskim, arapskim, perzijskim ili portugalskim jezikom, podiže rječito i slikovito veličinu najsitnijeg ustupka što ga čini protivniku — i time često otklanja veće zahtjeve i opasnosti. Čovjeka ovako velikih razmjera teško je prosuditi, a još teže svrgnuti.

Izuzetni događaji traže izuzetne odluke. Portugalski alemir Gama vraća se opet put Indije. Usput ponovno je na Crnom kopnu pokorio Sofalu i tamo utemeljio portugalsko naselje. Zar će Kalikut za nekoliko mjeseci bolje proći? Mreža hoće da se položi oko Gudžerata: zato pitanju zapovjednika izloženog grada Diu treba doći na dno!

Mahmud je Begr odlučio da se odazove davnoj molbi i želji kapetana Aza. Carska će galija dovesti glavom sultana na smotru mornarice i pregledbu utvrda grada Diu.

— —

Praskozorje oko Divobana. Magla, bijela kao najbjelji pamuk, pokriva svojim mekanim grudama svu okolicu. I podnožje i donji zidovi dvorca uvijeni su u tu bjelinu. Nad maglom se izdiže samo prostran, nepokriven trijem i sve četiri sure kule sa svojim dugačkim zelenim barjacima. Čini se kao da orijaški »brod-samac« plovi po moru magle. Toga dana dođe Mahmud Begr pod Diu.

Čitava noć bila je nesnosno vruća kao da je zla sila izvana i iznutra htjela da nazlobi Jaši. Jaša nije spavao. Koliko se hoće dok kapetan Az ne spava! Malo je bilo noći u životu Jaše u kojima bi ovako prebacivao s boka na bok svoje tijelo, tražeći mjesta gdje bi se duh oslobodio teških misli. Sve badava! Gnušanje, gadno i odvratno gnušanje, zasjelo naduboko u dušu — ono se ne da zavarati: čeka ga, susreće i muči kudgod se na svom ležaju okrenuo.

Sultan Mahmud Begr dolazi pod Diu na smotru. Petnaest godina žilavoga, neumornog rada, duboko smišljenog u najmanje tančine, utrošio je kapetan Az u ovo čudo koje bijaše tu podigao. Zagrizao se u taj posao svom predanošću svoje jake duše. A otkad se u indijskim vodama javio tako opasan neprijatelj, i otkad su na južnijim obalama Indije počeli porazi mekušnih domaćih knezova — odonda je u Jašu unišla podvostručena snaga. Jasan cilj lebdio mu pred očima. Grad Diu ima po naravi položaj koji ga u pravim rukama i s pravom opremom čini neosvojivim. Dok je pak Diu neosvojiv, nije ni gudžeratska država pristupna neprijatelju. Većeg cilja nije trebalo! Svaka nova vijest o uspjesima Portugalaca u Indiji podizala je nove utvrde i lijevala nove topove za Diu. I zaista! Već dva puta u toku od četiri godine obašla je portugalska mornarica Diu, a da se nije svraćala u njegovu blizinu. Protivnik je tim činom priznao djelo kapetana Aza.

A nasuprot: vladar sultan, za kojega je ovo vojno i pomorsko remek-djelo stvoreno, dolazi sutra da ga vidi — pun sumnje! Ne dolazi da sa zadovoljstvom promotri, a svojim vojnim znanjem odobri branik i braniča svoje države. Dolazi, jer je zabrinut i jer dvoji: protiv koga će se okrenuti topovi grada Diu? Dolazi, jer je buljookom melek Gupiu i cijelom nizu drugih nitkova konačno uspjelo da duboko osumnjiče kapetana Aza. Na samom pozorištu svog rada, u kojega bijaše utrošio i znanje i polet, i upravo na mjestu svog uspjelog i dovršenog djela morao bi kapetan Az da se sutra opravdava!

Na ovoj točci, koja se ove noći uvijek opet vraćala, ne podnese kapetan Az svojih misli. Skoči sa svog ležaja, izađe na trijem i hitrim koracima prođe nekoliko puta amo-tamo.

— Dinko! — zovnu napokon. Pogled na živog čovjeka svraća našu pozornost na brige i boli drugih — i prekida nît vlastitih muka.

— Evo me! — Iz stražarskog zaklona na uglu trijema iskoči mladić. Rumen od sparne noći i od sna, bucmast, krupne šije, a obla lica, smiješio se mladić protupropisno i zbunjeno i treptao očima. Nešto naheren turban podavao mu smiješan i veseo izgled. Tu bi badava tražio izraz brige i boli!

Jaša stane časak i promatraše smiješnu pojavu momka.

— Hajde! Spavaj dalje, dembele! — mahnu tada rukom. — Razgovarali su arapski, kao uvijek.

Dinko je bio jedini zemljak kapetana Aza koji se nekako potkrao u njegovu blizinu. Kapetan Az nije se bližio svojim suplemenicima. Pogodnosti, potpore i brza rješenja bijahu sve polako podigla u Diu imućno naselje od četrnaest hiljada Slavena, izmiješanih raznim balkanskim narodnostima. No sve su te pogodnosti dolazile zaobilazno — nikada nitko nije vidio da bi ruka zapovjednika Aza izravno podupirala ili rukovodila njegove zemljake.

Dinko uniđe u svoj zaklon, no ne legne više. Ništa nije odsada moglo da izmakne njegovu oku. Bio je on u Jaše lovac, sobar, pratilac, vozač. Radio je sve ili ništa — a oboje jednako veselo i spremno. Pravi sluga da odmori i posluži gospodara.

Jaša je opet hitio trijemom gore-dolje. Baci oko na daleku maglu i stade. Tamo, jedva pola milje od Diu, izvirio vršak klisure iz magle. Evo! Upravo je tamo mjesto o kojem se sada radi. Portugalci žele da im se tamo dopusti izgradnja trgovačkog naselja i pristanište za njihove trgovačke brodove. Salijeću ovim pitanjem i zapovjednika Diu i sultana. Naoko je sitno pitanje — ali zna se što znači! Osim toga, podupiru ga oružane portugalske karavele koje onako kao mimogredce prolaze na dogledu grada.

Ova pomisao do dna uzburka kapetana Aza. Nenadano se u njemu digne spomen na onu gorku hercegovačku koju bijaše toliko puta u djetinjstvu čuo. Bijesan i uzbuđen izbaci je u po glasa:

— Medo nam oko kuće igra, a mi u kući maljem jedan na drugoga!

Dinko načuli uši.

»Arvacki govori, brižan! Mora da mu je više dojadilo!« — pomisli momak pa se odmah počeše za uhom pitajući se: »Što ću s njime?« No brzo riješi pitanje: »Donijet ću mu zajutrak.«

Prorezale se magle, sunce će da grane. Kad je Dinko stao pred svog gospodara sa žmuljem hladnog kozjeg mlijeka na srebrnom pladnju, sjedio je Jaša na rubu trijema, udubljen u dnevni raspored

što mu ga bijahu donijeli. Bezbroj dužnosti i odredaba čekalo je od rane zore kapetana Aza. Živi poslovi dana otjerali jalove noćne muke.

— —

Nekoliko dana unazad, kapetan Az i stari pomorski časnik Masudi bijahu vodili ovaj razgovor:

— Trebaju li ova tri broda da budu svečano okićena? — pitao je Masudi.

— Ne! — Zatim: — Sultan dolazi da vidi naša jedra, naša vesla i naše topove — odvratio Jaša.

Kratak osmijeh starog pomorca, te on nadoveže:

— A barjake i vijence pokazat ćemo opet Portugizima!?

Stari se sjetio kako je nekoliko mjeseci unazad portugalski zapovjednik pred lukom Diu stajao badava šest dana sa svojim brodovima, očekujući da kapetan Az izađe na pregovore o faktoriji. Učtivim izgovorima i darovima odgađao je kapetan Az od dana do dana taj sastanak, te Portugalac konačno, ozlovoljen i povrijeđen, dignu sidra da otplovi. U taj čas bude raskopčan lanac lučkog ulaza, a iz luke isplovi u bojnom rasporedu puna stotina brodova i brodica, raskošno nakićenih barjacima i vijencima. Portugalac, zapanjen ovom »naročitom počasti« koja mu ovako iznenada donese pred oči oružanu silu grada Diu, okrenu ponovno svoje brodove ususret mornarici kapetana Aza. Izmijeniše učtive i propisne vojne pozdrave i . . . Portugalac otplovi. Topovi kapetana Aza ostaše ovaj put spokojno prekriveni vijencima i barjacima, pa su i u ovom ruhu ispunili svoj zadatak.

No danas su pred sultana, po nalogu kapetana Aza, otplovila tri broda, vojnički gola i bez inog nakita osim punih i snažnih jedara. Resio ih samo jednostavan barjak Gudžerata i ljeskanje topova.

Carska brodica, koju su na određenom mjestu dočekali, doplovila je u potpunom sjaju svoje umjetničke ljepote. Izdjeljana iz crvenoga i žutog plemenitog drveta, pozlaćena čistim zlatom na provi i na bri-

dovima, dizala je brodica na rezbarenim stupovima, kojih je bio bezbroj, posebnu palubu. Na toj palubi, okruženoj vijencima rezbarenog i pozlaćenog drveta, stajao je šator sultanov, te je na svojim vrhovima nosio velike jabuke od sedefa. Gizdavi »Bucintoro« dužda od Mletaka i ne sluti kakvih premaca imade na indijskim vodama!

— —

Smotra je prošla. Vedar i blistav dan, laki vjetar s kopna i radosno plavilo mora podalo je smotri pod Diu, osim njenog vojnog uspjeha, još i čudesnu umjetničku ljepotu. Kao da nevidljivi kist baca svjetla i sjene na svih devedeset jedara diuske mornarice. Tu i tamo blještala su jedra na suncu punom bjelinom tako da su oko sebe bacala odsjev, a začas hvatala su opet potpuno sivu, gotovo tamnu boju koja bi samo na gdjekojem bridu nosila svijetli ugao. Kretanja se obavljala hitro — svaki brod takmio se da iscrpi pogodnosti vremena i radosnu uzbuđenost posade, pa da izvede čudesa pomorske brzine i vještine. Samo ruka čovjeka koji pozna ćud mora i ćud pomorskih posada, samo zapovijed čovjeka koji je naučio da u isti čas i ljubi i kroti more i mornara mogla je stvoriti ovaj uspjeh.

Sultan, vladar primorske države, pratio je razvoj smotre sve većim zanimanjem. Od vladarskog pronicavog promatranja, prešao je polako u stručno zanimanje, a od zanimanja k punoj toplini čovjeka i pomorca.

Tamo na ono deveset jedara kucala su brojna srca priprostih mornara od tjelesnog napora i od neobične uzbuđenosti. Znali su da nijednoga od njih sultan ne vidi pojedince! No sve polako, kako se sultan zagrijavao ljepotom i točnošću kretanja brodica, sve polako počelo je kao da nešto struji sa carske brodice, kao da val zadovoljstva ide od broda do broda i da svakom mornaru došaptava: — Pa ipak! Sultan upravo tebe vidi i tebi povlađuje.

— —

Smotra je prošla. Carska brodica zaustavila se pred ulazom luke. Sultan i kapetan Az stoje na palubi pod carskim šatorom i motre utvrde na ulazu luke, te obalne bedeme i kule. Uz sultana su i zapovjednik kopnene vojske Džem i lijevalac topova Lodovico Barthema.

Lanac sasvim neobične debljine pruža se od desne do lijeve kule lučkog ulaza, a na kulama teški topovi. Iza lanca vide se četiri golema broda natovarena kamenjem. Izgledaju kao četiri krševita brežuljka. U slučaju krajnje nužde ova se četiri broda imaju potopiti, te neprijateljskoj mornarici spriječiti ulaz u luku. Dalje se redaju obalni bedemi iz kojih zure puškarnice i koji su obilno snabdjeveni topovima.

Dugo i pozorno služa Mahmud Begr kapetana Aza koji tumači pojedinosti utvrda, a onda se okrenu zapovjedniku Džemu:

— Kako ono reče portugalski poručnik o luci Diu?

Džem se nasmija:

— Nakićen vinca, rekao je, šta uistinu svi oni misle. Reče: »Naši bi brodovi morali imati krila, ako misle unići u luku Diu.«

Sultan kimnu zadovoljno glavom. A onda se zamisli kao da mjeri snagu grada i pogibao navale.

— Da — reče — dobro je i neobično čvrsto zamišljeno. No . . . maleno je — doda kao za se.

U toku razlaganja kapetan se Az bio ugrijao do rječitosti koja mu nije bila običajna:

— I malen grad može da odbije velike sile i da se održi slobodan. Ima takvih čudesa!

— Gdje si ih vidio? — upita sultan, pa nadoveže gorko: — Valjda na Malabarskoj obali? — Malabarski se knezovi pokorili Portugalcima, te je na Malabarskoj obali prvo naselje stranaca već zahvatilo korijen.

— Ne! — prezirno mahnu kapetan Az kojega kao da je današnje uzbuđenje izbacilo iz njegove suzdržljivosti. — Vidio sam ga daleko na zapadu, zapadnije od Carigrada, istočnije od Mletaka. I desno, i lijevo, i u zaleđu toga grada, sve je pripalo ovom ili onom neprijatelju.

A utvrđen lučki grad u punoj snazi drži kroz stoljeća svoju slobodu, svoju upravu, svoju trgovinu. Drži je svojom mudrošću — a i svojim utvrdama.

Kapetan Az kao da je svoje riječi čitao iz slika koje su se dizale pred njim. Činilo se da je misao vodilja, koja je stajala u pozadini njegova rada, sada izmakla iz njegove nutrine i otkrila se pred vladarom. Njegovo suncem opaljeno lice, njegove tamne i žive oči, i sva njegova čelična pojava, bila je u taj čas prožeta posebnim zanosom.

Ali u taj par padoše riječi kao mlaz hladne vode:

— Misliš, je li, grad na Golfu? — upita lijevalac topova Barthema.

Riječ po riječ slijedio je on razlaganja kapetana Aza i odjedared sinulo mu ono što dosada ne bijaše zapazio. Jaša Dalmatin dizao je i dignuo na tisuću milja udaljenosti od Jadranskog mora novi Dubrovnik! Barthema preleti očima još jednom raspored i oblik kula i utvrda. Pomisli na uzan trak mora koji je u zaleđu dijelio grad Diu od kopna. — »I Dubrovnik je u stara vremena bio tako odijeljen pružicom mora od kopna. Eno još u spomen toga mjesto Prijeko!« — pomisli. — »A Minčeta: evo je!«

Jest, Dubrovnik je trebao i ovamo da prenese sreću i uspjeh tog imena! Ali zašto Bolonjez da ne ujede Jašu Dalmatina?

— Misliš, je li, grad na Golfu? — upita, dakle, nedužnim glasom. Mlečani, sada na vrhuncu svoje slave, nazvali su cijelo Jadransko more svojim »Golfom«!

Jašin pogled na čas sinu kao živa munja. Prevario se, izmakle mu pred nepozvanim suvišne riječi. Osim toga, istaklo se u nepravi čas ono što je gotovo bilo zaboravljeno: da je kapetan Az stranac koji, kao i lijevalac topova, ima uspomena koje se ne vežu na Gudžerat.

Sultan je zamijetio tihi i nagli sukob Jaše s Barthemom, premda mu nije mogao pogoditi pravi razlog.

— Želio bih da nasamu govorim s kapetanom Azom — otpusti Mahmud Begr prisutne.

Ostadoše sami.

— Ne voliš Barthemu?

— Ne — odvrati Jaša. — Potpiruje svađu među upravnicima pokrajina. To prije ili kasnije donosi narudžbu topova! Osim toga prijatelj je melek Gupija.

Mahmud Begr osjeti da je nadošao čas gdje ima da se riješi važno pitanje zapovjednika grada Diu.

Laka zlovolja s ovog neprijatnog posla preleti starcu preko lica. Bilo bi prirodno da se ta zlovolja obratila na glavnog uzročnika pitanja — na samog kapetana Aza. No dojam smotre, a još više dojam Jašine otvorene i snažne ličnosti, prebacili su tu zlovolju na drugu stranu. Tako u sultanove riječi padne neki prizvuk bliskosti:

— Što želiš? — upita sultan.

— Izvana prijeti opasnost — iznutra mi sputavaju ruke rovari.

— Iznesi mi svoje želje — ponovno će sultan ozbiljnim, gotovo opreznim glasom.

— Treba ukloniti one koji smetaju — bez okolišanja i resko odvrati Jaša.

— Kako da ih uklonim?

— Pošalji ih u pustinju, u progonstvo, baci ih u tamnicu, pogubi ih — ili obratno: obasipaj ih dukatima, uguši ih zlatom, pošalji ih u razvratne i raskošne ljetnikovce . . . svejedno! Samo neka ih nema, neka ne smetaju tebi i meni u ovome času.

Hitro i bez prekida nabrajao je Jaša ove gorke lijekove, te sultan nešto podrugljivo primijeti:

— Mora da si im sve ovo već odavno spremio na izbor!

No kapetan Az i ne opazi primjedbu — bijaše on upro na jedan cilj, te proslijedi zamah svojih misli:

— Ili . . . Nenadano sustavi Jaša svoje riječi. Velike je mislio izreći. Za čas mu vjeđe trepnuše prije velike odluke.

— Ili što? — upita sultan i potitra prstima po naslonu svog sjedišta.

Upiljiše oči jedan u drugoga. Jaša stisnu lijevu ruku u ramenu i načas upre svoje misli na amajliju djetinjstva, na mali modri križić

pod pazuhom. Vjerovao je da mu u odlučnim časovima donosi sreću. Onda reče:

— Ili ostavi njih gdje jesu, a mene podigni u časti i u vlasti nad sve druge. Daj mi znak povjerenja dostojan tebe . . . a i mene.

Sultan uhvati još jednom kapetana Aza punim pogledom. Onda polako i zamišljeno spusti oči. Puna i valjana odluka, kolikogod ona pripravljena bila, može tek u posljednji čas da se konačno stvori.

Mahmud se Begr zamisli. Kapetan je Az bez sustezanja, možda i odveć snažno, iznio svoje želje. Znao je danas pokazati svoje uspjehe, upro je prstom na koristi koje donosi ugledu države. Osim toga, vidjelo se da brodovi, posade, štoviše, i stanovništvo grada i sva trgovina, stoji kao na čarobnoj uzici tog zapovjednika. Nije se dalo zamisliti kakav bi bio učinak kad bi sultan bacio u nemilost zapovjednika koji je tek razvio svoju punu snagu i stekao omiljenost.

No upravo ova pomisao u sultanu digne neki otpor. Zar da popusti upravniku svoje pokrajine zato, jer je ovaj moćan? Ili je nasuprot kapetan Az moćan upravo zato što je valjan? Misli odvele sultana daleko na polje razmatranja o čovjeku Azu. Dugo je trajalo, dok najednom vladarska učtivost trgnu sultana iz misli: — »Gle kako puštam pravog čovjeka da dugo stoji i čeka!« — te dignu oči.

Zadivi se. Jaša nije gledao k sultanu. Upro je pogled na more; izraz njegova lica bio je pun zanimanja, napetosti i nemira. Tamo na moru plovila je neznatna lučka brodica koja u žurbi i zaposlenosti dana bijaše zakasnila na svoje mjesto. Da obađe dužnim poštovanjem carsku brodicu, vozila je prema luci neobičnim putem. Taj je put zabranjen. Česti nevidljivi grebeni, velike, gotovo bezizlazne pličine, čine ga opasnim za prijatelja i za neprijatelja. Ali brodica plovi, izmiče zaprekama, skreće nevjerojatnom vještinom, obilazi znalački sve zapreke.

Lice kapetana Aza, gnjevno lice zapovjednika kojemu se naočigled krši propis, to lice dobiva sve jasniji i sve sjajniji izraz. I konačno mu oči sinu punim udivljenjem: brodić se sretno i vješto probio. Sad plovi mirno u luku.

Sultan je neopaženo promatrao kapetana Aza. Ovo je promatranje očito uvelike zabavljalo Mahmuda Begra. Smiješak mu titra na licu. — »Traži kraljevske časti, a zaboravlja ih za jedna odvažna jedra!« — pomisli Mahmud Begr.

Jaša se konačno trgnu. U najvećoj zabuni obrati se sultanu i reče:

— Oprosti, care!

No sultanova odluka bijaše upravo u ovo nekoliko trenutaka dozrela.

— Imenujem te potkraljem, proširujem tvoju vlast do Kathiavarskih planina, poklanjam ti grad Bassaim i njegovo područje na drugoj obali zatona Kambajet. Dajem ti naslov meleka! — Kratka stanka, a onda punom toplinom zazvuči srdačan pozdrav vladara: — Pozdravljam te, melek Aze!

Jedan te isti krug radosti sklopi se oko Mahmuda Begra i melek Aza, te ih u taj čas spoji neočekivanom blizinom. Osjetiše da u tom sporazumu dvojice valjanih ljudi leži prava vrijednost ovog imenovanja.

— Tako mi Boga, sultane, nećeš požaliti! — odvrati melek Az glasom u kome je silom volje suspregao ganuće.

Godina 1509.

Tokan je dječarac od šest godina, a Pisar je velika i krasna ptica, pripitomljena za Tokana. Pisar nosi svoje orlovsko tijelo na visokim i jakim nogama, a njegova lijepa glava miče se dostojanstveno u hodu nazad i naprijed. Prutasto perje, a crna perjanica, što leži na šiji, skližu mu u hodu kao svila po zatiljku.

U dvorištu ljetnikovca Novanagore — udaljenom osam sati od Diu — igra se Tokan sa svojim ljubimcem. Četverokutom teče presvođen kameni hodnik oko dvorišta. No sunce nije danas pravo bistro, a Pisar neće da gata. Trgovac Arapin poklonio je tu tajanstvenu pticu, zajedno s njenim čuvarom, malom sinu potkralja Aza. Arapi tu pticu nazivaju »Sudbinom«, jer ona dizanjem pojedinih pera svoje perjanice proriče budućnost. Vještinom čuvara-čarobnjaka, a valjda i usljed njegovih ljekarija, bio je orao Pisar neopasan svom malom gospodaru, a zabavljao ga beskonačno svojim odgovorima na sitna dječja pitanja. Sad jedno, sad tri, a sad sva pera, dizao je Pisar kao odgovor na upite maloga. No danas Pisar-Sudbina stoji nepomičan i gleda širom otvorenih orlovskih očiju u Tokana. Badava mu mališan dovikuje pitanja, plješče rukama i baca kamenčiće — orao ne diže perjanice.

Pod svodom hodnika sjedi tkalja. Dva mramorna stupa i mramorni luk izrađen u čipke čine okvir oko stâna i tkalje. Žena potkralja Aza prva je tkalja u zemlji. Na stotine stanova radi na području melek Aza — no nijedno tkanje ne nosi krasnijih cvjetova i osebujnijih grana od tkanja Mirjame. Valjda i sama žena potkralja ne zna da još uvijek tke divotne uzorke iz Kalofera!

— Majko! Pitaj ti — viknu konačno Tokan i pođe k majci gotov da se rasplače. Mirjam se obrati sinu, a mališan se začudi, jer ugleda što još nikada ne bijaše vidio: suze na lijepom, glatkom, uvijek umiljatom licu majke. To lice, tako pomno njegovano, ta majka, uvijek birano odjevena, a uvijek puna vedrine i nježnosti — sva Mirjam kakva je bila važila je sinovima od njihovih najmanjih nogu kao uzor ljepote na svijetu!

— Da pitam? — pokuša Mirjam da se nasmiješi malomu. — No onda ne uzdrža duže brigu i strahove posljednjih dana. Bila je sama s najmlađim sinčićem u Novanagori — strah majke prelije se pod uplivom djetinjeg pogleda. — Što bih mogla da pitam tvog Pisara kad sama sebe dan i noć pitam jedno te isto: kakva će biti bitka, kako će se svršiti? — Pola sebi, a pola zaista tajanstvenoj ptici upravila je Mirjam ovo pitanje.

Kao reski fićuk zaori u isti čas kliktanje Pisara. Skočio je naprijed, dignuo sva pera svoje crne perjanice, razbarušio ih u strašnu krunu. A onda, položivši lijevu kreljut preda se kao štit, skočio je naprijed i podigao pandžu. Oči mu se prelijevale crvenim plamenom. Izgledao je kao neko strašno božanstvo borbe i zatora.

Mirjam vrisnu, pokrije oči rukama i zaplače tiho. — »Sudbina« — nijema na pitanja djeteta — odgovorila je eto grubo i nesmiljeno na njeno pitanje!

Kako su godine prolazile, tako je praznovjerje kod Mirjame dobivalo sve bujnije ogranke. Na gatke i na čare iz kule Hasan-age prikupile se tajanstvenosti i čaranja Indije. Mirjam je bila kao riznica slikovitog praznovjerja. U njen život — koji je gotovo uvijek tekao u zatišju, u sreći i u bezbrižnosti — unosilo je ovo praznovjerje potrebnu količinu malih strahova i trzavica. No sad bijahu opet nadošli dani gdje je u najvećoj tjeskobi trebalo prizvati gatanje u pomoć. A eto! — odgovor Pisara-Sudbine bio je strašan!

Tokan se popne majci na krilo. I sam rasplakan, skine joj ruke sa lica:

— Majko! Majko! Zašto plačeš? — pitao je u nedoumici. Kako to da je ovako bespomoćno zaplakala ona koja njemu uvijek treba da donosi pomoć?

Mirjam obustavi suze i reče:

— Bojim se da otac ne bude ranjen! — I opet pritisnu ruke na lice.

— Ne plači, majčice! — na to će mali. — Kad ja budem velik, ja ću biti ranjen umjesto oca — doda hitro, ponosan što se je konačno dosjetio utjehi.

Ruke se Mirjame naglo sklope oko djeteta, jače pritisnu njegovo lišce k sebi, jače zaplače.

— Nisam pogodio! — osjeti Tokan. Nakon kratkog razmišljanja skliznu s krila matere i pođe spram Pisara. »Pisar je očito krivac svemu — s njime treba nešto učiniti!« — pomisli. Pristupi k svom ljubimcu, ogrli ga jednom rukom oko vrata, a drugom rukom odlučno zagladi i pritisne perjanicu orla, koja je još uvijek zlokobno štrljila. Pisar se nije otimao — bijaše savladao i pojeo svog guštera. Njegova se bojovnost smirivala.

— Pogledaj, majko! Dobro gata! — ponosno viknu mališan. Svojom dječjom ručicom smjelo je potiskivao perjanicu »Sudbine«, kako se ne bi opet nakostrušila.

Almeida, portugalski vicekralj za Indiju, utemeljio je već svojim smjelim i teškim podvizima portugalsku vlast na mnogim mjestima Indije.

No Almeidu pune dvije godine podgriza najstrašnija bol: bol roditelja koji je sam skrivio smrt ljubljenog sina.

Prije dvije godine, u pomorskoj bitci pod Čaulom, poginuo je Lourenço, sin vicekralja Almeide, junačan i krasan mladić. Poginuo je, jer je odveć dobro upamtio jedan očev prijekor. Vicekralj bijaše svom strogošću ukorio sina što se ovaj, nekom prigodom, a po savjetu časničkog zbora, ne bijaše upustio u bitku, sudeći da je ne može dobiti. Kad je, dakle, imalo doći do bitke pod Čaulom, sjeti se mladi zapovjednik Lourenço tog ukora i prihvati bitku, premda je brojčana premoć egipatskih brodova, s kojima se ovaj puta imao boriti na indijskoj obali, bila očita.

Kad je u kasni mrak bitka pod Čaulom još tutnjila, doplovi melek Az u pomoć svojim egipatskim saveznicima. Ova pomoć odluči bitku. Riješila se ona jakim porazom portugalske mornarice. Na svom zapovjedničkom mostu poginuo je mladi junak Lourenço, ne odstupivši s mjesta koje mu otac bijaše naznačio.

Jaša je shvaćao bol srca, a cijenio izvanredno viteštvo mladića zapovjednika.

U pismu, punom poštovanja, javio je melek Az vicekralju smrt Lorença. . . . »Ratna sudbina odredila je da pogine junak vrijedan svog oca i svoje domovine. Tvoju krvavu bol, svijetli viteže ništa utješiti ne može. Donosimo ti ipak naše poštovanje koje prati uspomenu tvog sina. Tijelo junačkog Lourença tražit ćemo. Bude li u našoj vlasti da ga pronađemo, vratit ćemo ti ga. Neka ga sa svim častima i dostojno pokopa tvoja bol i ljubav njegove hrabre mornarice.«

Vicekralj Almeida, iskusan vođa, potisnuo je svoje očinske muke. Primio je poslanika melek Aza i odgovorio je učtivošću starog ratnika na njegovu sažalnicu.

Ipak je od onoga časa, pa tokom punih dviju godina, Almeida pripravljao osvetni pohod na Diu i na omraženog melek Aza.

No pridružila se još jedna otrovna rana koja je kao vruće gvožđe pala u dušu starog Almeide. Doplovio je iz Portugala onaj koji treba da ga zamijeni. Almeida je svrgnut sa časti vicekralja Indije. Novi vicekralj Albuquerque već je u indijskim vodama.

Sva se krv uzburka u ratniku Almeidi. Smjelo odbije zahtjev da preda vlast. Zatoči Albuquerquea u Kočinu. On, Almeida, ne ide sa svog mjesta, koje je u punoj savjesti i požrtvovnosti držao, dok ne osveti smrt svoga sina.

U ovakvom, do dna duše ogorčenom i osvete željnom raspoloženju, zaplovio je smjeli i neumoljivi vicekralj sa svojim brodovima prema gradu Diu.

Mržnja i prezir starog plemića naprama pučaninu Jaši, čije mu porijeklo nije bilo jasno — nisu imali granica.

— Da vidimo izbliza tog sarmatskog razbojnika! — izbaci bijesno Almeida svom pobočniku u času kad im je Diu bio na pomolu. — Njegove su djedove vodili knezovi koji su se hranili ljudskim mesom! Ne bismo li mi njegovim mesom nahranili naše sokolove?

Tako su u Almeidi — koji je navodno pošao pod Diu da pobije i kazni tamošnje egipatske brodove — plamtjele dvije mnogo dublje i strašnije želje! Melek Aza treba da dobije živa ili mrtva u ruke, a grad Diu treba svojim skladištima i bogatstvima da bude nagrada posadama! Ujedno će Diu biti i oprosni dar povrijeđenog vicekralja svome vladaru.

— —

Mladi je Lias sretniji nego drugi mladići njegove dobi. Jedva mu je dvadeset godina, a već se njegov dječački san i dječje igre ostvarili u ozbiljnom obliku. No sreća je mladog Liasa kobna i teška, kao što je teško u doba u kome živi.

Okrugli brod — »nepotonjivi brod« — kojega dječarac uz pomoć starog Sirijca bijaše onog popodneva zamislio — taj je brod sagrađen. Dječja je ruka prije deset godina nacrtala nevještu, nemoguću osnovu u pješčanu daščicu. No od onog su dana Gjanek i dječarac uporno maštali o svojoj zamisli i crtali ljeti i zimi na daščice svoje ispravke.

Stvar je doprla do Jaše. Melek Az, uvijek u potrazi za novim bojnim napravama, uhvatio je dobru jezgru zamisli. Stručnjaci su po uputi meleka proučili, osnovali, usavršili i izveli golemo, potpuno okruglo čudovište, koje na udivljenje pučanstva bude pušteno u luku.

Neobična čvrstoća tog broda učinila ga je pravom morskom kulom. Sagrađen je u dva sloja najjačeg drveta, svaki sloj omazan debelim mâzom od tucana vapna, konoplje i osobitog biljevnog ulja koje drži mâz u čeličnoj tvrdoći. Šupljina je broda podijeljena u brojne male pregratke, koji su tako čvrsto skalupljeni da ograničuju, u slučaju oštete, prodiranje vode na jedan pregradak. Bokovi i gornji rub broda imadu da se obłože svježim govedim kožama — tako da ni mjestance ne ostane pristupno strelicama, tanetima, bakljama ili jurišnim pokušajima protivnika.

Pune dvije godine trajala je gradnja broda. Bilo je zaboravljeno — a nije nikada ni spomenuto bilo — da je prva osnova »Morske kule« potekla od dječje igre i staračke dokolice. Melek je Az iznio misao, stručnjaci su je zahvatili, bojna pogibao usavršavala djelo. Zaboravljeni su neuki začetnici.

Lias i Gjanek provodili su čitave dane na škveru. Grozničavim zanimanjem pratili su razvoj broda — proučavali usavršavanja o kojima ni sanjali ne bijahu, ali nikada nitko za vrijeme gradnje broda na škveru ne obrati pažnju na dječaka, niti na starca koji ga je pratio.

Lias je rastao uz svoj brod. Na dan porinuća broda Lias je bio prešao dvadesetu godinu. U općoj uzbuđenosti i užurbanosti koja je pratila porinuće broda, sudjelovali su punom dušom Lias i Gjanek. Ipak u jednom času dospije Lias da donekle gorko pomisli:

»Pamti li otac da smo Gjanek i ja zasnovali ovaj brod?«

Istog dana uvečer melek Az reče sinu:

— Doći će do bitke, Liase. Bit ćeš na tvom »nepotonjivom« brodu! I starog ćemo uvrstiti.

Srce zakuca kao čvrst čekić u mladiću. Uhvati ga laka omaglica, a onda ga mladenačko rumenilo oblije kao plamen. Otac je priznao njega čovjekom, a čudovišni brod njegovim djelom!

— —

Egipatski brodovi pred Diu stoje u punom plamenu. Gust je, crn i neprovidan zrak oko njihove strašne svjetlosti, napunjen čađom, dimom i pepelom; još uvijek tutnji, udara i odjekuje od obalnih zidova paljba topova. Valovi su izmoreni od teških taneta i od kamenja koje bez prestanka prekida njihov uspon i potiskuje im polet. Kao ranjena golema ptica, prebacio se pogođen jarbol sa svojim jedrima i klonuo je u more.

Egipatski su brodovi uhvatili plamen od strašne pošiljke koju im je Almeida poslao. Portugalski brod, krcat slamom, smolom i kudjeljom, namočenom u ulje, sačekao je povoljan vjetar, odvojio se od svojih drugova i zaplovio pravcem egipatskog brodovlja. Paljba topova sa zidina Diu htjela je da spriječi drskoga samca. No sreća je poslužila jednima, kao što uvijek biva u boju, na nesreću drugih. Portugalski brod u istom trenu planu na dvadeset mjesta. Portugalska je momčad potpalila ovog svojeg ognjonošu i poskakala u čamce. Posada smrtonosnog broda pokušala je da učini nemoguće: da spasi svoj život kojega bijaše dobrovoljno stavila na tako strašnu kocku.

Ognjonoša sam, bez posade, plovio je sablastan i koban. Snagom valova utjeran je među brodove neprijatelja.

Strahovita zabuna — a baklje što huje zrakom s portugalske mornarice padaju kao žive rane po egipatskim brodovima. Topovi na napadnutim brodovima zašutješe. Strahovit dvoboj topova preuzmu

portugalske brodice s utvrdama grada Diu. Melek Az svojim topovima štiti Egipćane koji su u rasulu.

Egipatski zapovjednik Mir Husein drži se do krajnjeg časa na svom brodu. Bijaše dao svoj brod kobno povezati sa dva druga broda, misleći da će ih tako učvrstiti protiv juriša. Sada ta glomazna trojka, koja ne može da se kreće ni izmiče, unosi svojim golemim kretnjama metež, štetu i zator vlastitom brodovlju.

Momčad je napustila svoje brodove, poskakala u more, nastoji da se dočepa kopna plivajući u ludilu straha — a topovska paljba Portugalaca nanosi rupe u redove stravičnih plivača.

Mir Husein je ustrajao. Nesposoban je on vođa, raznježen, mekušan — no dugogodišnja vojna stega, stara bojna povijest njegove domovine i dostojanstvo njegova čina drže slabog Huseina do posljednjeg časa na dužnosti. A onda, posljednji od sviju, egipatski admiral napušta u čamcu svoju kobnu trojku, koja plamti kao usijani trozub. Na obali nesretni zapovjednik uzjaše konja, te pod rasvjetom svojih gorućih brodova, koji su prštili drvo i iverje put neba, otkasa divljim kasom.

Bitka se razmahala do vrhunca. Portugalski zapovjednik Almeida prati razor egipatske mornarice, osjeća divlji zamah koji ova pobjeda daje njegovim borcima.

»Ovo je pravi čas!« — pomisli Almeida. No u taj tren, samo od sebe, zaori divljački i urnebesno ono što zapovjednik bijaše nakanio izreći.

— Na grad!

— Na Sarmata!

— Tamo nas čeka ono što nam treba! — urla podivljala portugalska momčad, a ranjenici na brodovima obezumljeni svojim bolovima pridružuju se poviku i buncaju u sav glas:

— Na Sarmata!

Boli i muke namijenjene su čovječanstvu — no u ovakve dane čovjek protiv čovjeka diže te muke do grozovitih visina i mimoilazi odredbe Providnosti!

Jaša je svoj život proveo u vojnama i u bojnim pohodima na susjedne knezove i na unutarnje ustaše. Stekao je iskustvo koje se ničim ne da nadomjestiti. Osjećao je, naime, u svakoj žilici lelijanje bojnog duha u toku pojedine bitke. U najvećem jeku borbe i prije nego li bi ikakav vanjski znak pokazivao umor neprijatelja, znao bi Jaša izvjesno da do pobjede treba samo još jedan napor vlastitih četa. A često u tutnjavi topova, u posve neočekivanom času, predvidio bi da duh bitke donosi juriš.

Mržnja, hlepnja za dobitkom, do ludila raspaljena bojna strast Portugalaca uperena je sada na Diu. Jezgra je bitke nastupila, a melek Az ju je osjetio odmah u prvi čas.

Na ulazu luke izdigao se golemi okrugli brod. Paljba topova s utvrda grada i s portugalske mornarice dobila je novi zamah. Jaša stoji i zapovijeda na svojoj utvrđenoj »Morskoj kuli«. Uz njega je sin. Kasno je popodne.

Okrugli brod, nazvan »Morska kula«, snabdjeven je brojnom i najvještijom vojnom posadom melek Aza.

Taneta padaju kao grad uz baklje i uz kamenje neprijatelja po okrugloj brodici. Krika i bijes posade raspaljuje se u tutnjavi topova na svaku novu ranu. Vodonoše na brodici bez prestanka pod kišom taneta izvlače na kolesima i napravama vodu. Mlazovi vode podjedno oblijevaju neobičan oklop od sirove kože koji je u svom golemom obujmu obložio cijelu trupinu i cijelu palubu »Morske kule«. Na jednome od kolesa izvlači vodu jednoruki starac. Gjanek, u kojega su se raspalili svi bjesovi razbojničke mladosti, strahovitim psovkama i kletvama divljački podbada sebe i ostale na rad. Baklje, bacane s portugalskih brodova, cvrče na mokroj koži, udaraju muklo i kližu u more portugalska taneta. Bijes se neprijatelja razgara.

Jedan od portugalskih brodova poduzima smrtonosnu vožnju. Pod udarcima topova s utvrda Diu približava se »Morskoj kuli« toliko da je lakše i uspješnije uzme na cilj. Njegovi topovi sada gađaju

sigurno, strašno i ustrajno po okrugloj brodici. Udarci su dugo padali, more je dugo primalo i gutalo taneta, kugle i baklje, koje su još uvijek klizile po mokrim volujskim kožama »Morske kule«. Napadači su bijesno slali uvijek nova taneta i nove kletve na »divljačko čudovište«.

Časnici, posada i vodonoše — svi na okruglom brodu bili su opojeni strahovitom tutnjavom. Jedna jedina misao kao da je od časa do časa iz nepoznatog izvora uvijek opet jasno prodirala kroz duše i vodila sve mišice. »Ne smiju da prodru!« — glasila je ona i krijepila otpor. A onda — u času kad je i ta misao htjela da malakše — zatutnji ona glasnim riječima sa zapovjedničkog broda.

— Ne smiju da prodru! — zaori glas melek Aza.

Posada, sva mornarica, i sve utvrde, i sav Diu, osjete na taj zov čija ih volja drži, čija ih je volja oklopila neprodornim oklopom, osjete tko je zapravo sam i čitav preuzeo da obrani njihove kuće i pokoje, njihove žene i kćeri i sav tok njihova života. Portugal hoće da ima Diu. Hoće da trgovine i skladišta grada sipaju svoje dohotke u tuđinske ruke i riznice. Portugal hoće da si otvori put do bogatstva Gudžerata.

No zato je moćni Portugal morao da odade ovu najveću bojnu počast melek Azu: da odašalje na maleni Diu gotovo cijelu svoju savršeno opremljenu indijsku mornaricu.

Melek Az u opojnoj tutnjavi stoji na zapovjedničkom mostu. S njega kao da je palo sve ono što sputava. Nije potkralj, ni državnik, nije otac, ni vojno, nije ničiji doglavnik, nije ničiji savjetnik. On je sam o sebi. On je vođa, on je u smrtonosnoj tutnjavi bistra svijest posade. Njemu nijedna lomljava ne pomućuje jasne misli, on ne gubi s vida cilj i služi se svakim okretom sudbine da se tomu cilju približi. On je u taj čas naprosto Dalmatin — potomak onog drevnog naroda koji je uvijek morao da ima takvih, ma i bezimenih vođa, ako je htio da se održi uz more na onom uskom lancu krši i planina.

— Spremno! — zaori opet zapovijed Jašina. Doći će do juriša!

Glas je zapovjednika dopro tek do najbližih. Lias, na glas očev, ne pitajući i ne čekajući, poleti u redove posade da sakupi momčad.

U taj tren strašan jek, strašan udarac. Okruglo se čudovište uzlelija. Jedanput — i još jedanput. Dva topovska taneta uspjela su da prodru u trupinu broda. Pod jednim je popustio prednji oklop trupa, pod drugim se zdrobio, raspršio i sasuo most zapovjednika melek Aza.

Pobjedonosna cika zaori s portugalskih brodova:

— Tako vam treba!

— Psi nekršteni!

— Na dno pakla kula prokletnica i đavao zapovjednik!

Čamci se otisnuše i uz povike momčadi zaveslaše punim veslima prema »Morskoj kuli«. Na palubi okrugle brodice, nakon ovih strašnih udaraca, zavlada pola trenutka besvjesnog, kamenog mira ukočenosti. Čas zatim vratila se neobična, prodorna i vidovita svijest.

Snagom koja je dizala začudne terete odbacivao je Lias teške komade greda, gvožđa i dasaka da oslobodi oca. Jaša je ležao bez svijesti.

Portugalski se čamci približavali divljom žurbom okrugloj brodici. Puščana taneta i strelice hrlili su kao preteče sa čamaca prema »Morskoj kuli«. Domala je odjeknuo prvi mukli jek sjekire o trup »Morske kule«. Čamci su pod brodom.

»Morska kula« spustila se oštećenim dijelom u more. Pregrade u trupini ograničile su prodor vode i branile da se sva trupina ne napuni morem. Brodica je potonula onim dijelom koji je bio okrenut otvorenom moru i neprijatelju. Cijelim teretom prednjeg kraja sjela je na kameni nasip koji se dizao pod razinom vode. Tamo, na ulazu luke, bila su predašnje noći potopljena ona tri obrambena broda, krcata kamenom, da spriječe neprijateljskim brodovima ulaz u luku . . . Izdignuta koso, stajala je sada okrugla brodica kao golem štit pred ulazom luke i pred gradom Diu.

Udarci sjekire, gvozdene čaklje, užeta s teškim kukama započela su svoju paklenu buku. Lias je u strahovitom uzbuđenju usredotočio svoje mlade sile na oca. Uz pripomoć mornara podignu onesviještenog melek Aza da ga ponesu pod palubu.

— Što je? Ostavi! Kukavice! — melek Az bijaše došao do svijesti u času kad ga digoše na ruke.

— Babe! Ne napuštajte vaših mjesta, ostavite ranjene nek leže!

Razmrskane desne ruke, razbijenog ramena i boka, leži zapovjednik na palubi u zaklonu dasaka.

Osakaćeni i ranjeni pružili se po palubi u jauku.

Lias je na ostacima zapovjedničkog mosta. Njegov glas prenosi zapovijedi ranjenog Aza. Na njemu je dolama i turban očev.

»Morska kula« na juriš je neosvojiva. Kuke i čaklje teško zahvaćaju njezine debele, kožom obijene bridove. Stopala Portugalaca kojima je ipak uspjelo da pričvrste svoja užeta kližu se do očaja po sirovoj, mokroj koži po kojoj odozgo bez prestanka padaju mlazovi vode. Užeta, odsječena od branilaca, padaju s napadačima u more. Kamenje, baklje, strelice sipaju se na njih. Među posadom izdiže se svaki čas lik starog Gjaneka, dok s obje strane jauk, groza i smrt sipaju svoje strašne slike.

Ovakav zamah ne može da traje.

Na mladi lik u bojnoj dolami i turbanu uperene su strelice Portugalaca, a glas njegov resko izbacuje bojne povike i zapovijedi oca. Do nogu sina leži melek Az.

Sumrak je pao, s portugalskog brodovlja zaore rogovi. Zapovijed da se juriš napusti . . .

Čamci se povlače. S nagnute »Morske kule« prati ih ijuškanje zdravih, lelek i zavijanje ranjenih. Na rubu okrugle brodice uspravio se gorostasan lik. U svjetlu baklje koju drži u zamahu, vije se sijeda razbarušena kosa. Divljačkim pustinjskim urlanjem pozdravlja Gjanek uzmak Portugalaca. Dva posljednja puščana taneta polete s jednog čamca na ovaj izazov. Teško pogođen stropošta se div na palubu.

Zakratko ukroti smrt Sirijca Gjaneka kojega život ničim nije mogao ukrotiti.

Na obali uz luku Diu podignut je hitno zapovjednikov šator. Uz njega još dva časnička šatora. Uokolo momčad, mornari, vojnici. Malen tabor stvoren u tili čas.

Melek Az, teško ranjen, neće da napusti obalu. Svijest, koja mu se uvijek nanovo vraća, donosi uvijek istu zapovijed:

— Šator na obali! —

U šatoru nad melek Azom sagnuli se vrači i ljekari. Ruke su im ovaj puta drhtave od uzbuđenja. Sipaju vruće, kipuće ulje na velike otvorene rane da sustave krv. — Osjeća li melek svu strahotu ove boli? Tko će znati? — Kad otvori oči, kad se trgne iz omame, prisluškuje metežu i glasovima koji dopiru iz grada i iz luke. No jednu jedinu misao i jednu sumnju osjeća i čuje zapovjednik iz tog žamora. Pučanstvo, grad, vojska, sve strepi, sve očekuje i sve dvoji: hoće li Portugalci ponoviti juriš?

I opet časak čiste svijesti. Melek Az odvraća na misli cijelog grada. Glasno i bistro obraća se ljekarima i časniku:

— Ne! Recite im: Portugalci se neće vratiti!

Nebrojeno puta ove noći, u bolesničkoj vrućici, brojio je i prebrajao Jaša svoje izgubljene brodove, svoje velike gubitke na momčadi, svoje štete na kućama i utvrdama Diu.

No svjesni časovi bivali su sve češći. Sve glasnije, sve sigurnije, dovikivao je iskusni borac melek Az:

— Ne! Neće se vratiti! — i puštao da kipuće ulje pada na otvorene rane, da ih stegne svojom paljevinom.

Vani, ukraj šatora, u mraku i osami stoji pod kišom gologlav mladić. Oslonio se leđima na drvo i nepomičan stoji, samo mu se ramena potresaju. Dijete Lias plače — plače, sakriven od sviju. Mladim su-

zama pere rugobe, strave i mučeništva kroz koja bijaše danas prošao.

U noći nakon bitke odaslan je na konju žurni teklić u ljetnikovac Novanagore s porukom ranjenog melek Aza.

Za teklića je izabran Dinko. Uzbuđen do srži događajima dana, ali ponosan na ovu zadaću, obuče Dinko, unatoč mraku, svoje najbolje odijelo, optoči turban svilenom uzicom i metne na ječermu dvije toke više nego li ga je patrilo po propisu. Takav uzjaše konja i pokasa kroz mračne ulice u kojima su strahote ovog dana još uvijek odjekivale. Plač i radost, jecaji majka i žena, a pobjedničke pjesme i ciktanja vojnika, miješali se u bunovitu smjesu. Izvan grada sjedili su tu i tamo uz ognjište ljudi, izmoreni strahom. Sakupili svoje obitelji i kutrili uz umorne razgovore. Pobjeda, ili bolje, suzbijeni napadaj očitovali se kod ovih skupina samo u blaženoj smirenosti i pokoju koji ih je odmarao od stravičnog dana.

— Kud ćeš kićen u ovo doba noći? — dobaci podrugljivo jedan od Dinkovih zemljaka teklići.

— Kakav posao — takvo odijelo! Nosim poruku ranjenog gospara njegovoj vladici na Novanagori. Treba da sam skladan! — odvrati Dinko koji je, hvastav i lukav, svakom prigodom iznosio svoju službu kod najuglednijeg gospara države. Još zatraži od zemljaka srebrom okovana dva noža i zatakne ih za pojas kako bi bio dostojnije odjeven za poslanstvo na koje je bio toliko gord.

I odjaše hitrim kasom po kamenoj stazi preko krša i prodola u mračnu noć. A u glavi je svojoj utvrđivao poruku melek Aza kako bi je doslovno i biranim naglasom predao.

Jašina poruka Mirjami i nejakim sinovima Saki i Tokanu glasila je:

»Hvalite Boga Velikoga, i vi i cijela zemlja, jer smo se održali. Živ sam i nadam se preboljeti. Ranjen sam u desnu ruku. Hvalim Bogu,

a i Tebi, što si mi na domu othranila tri mlade desnice u zamjenu.«

— —

Kroz mrak i noć kretale su i portugalske brodice s bojovnicima, ranjenicima, sa časnicima koji ne bijahu dostigli svog cilja, i sa zapovjednikom koji je u svojoj jakoj duši nosio toliko bolnog ogorčenja.

Na provama mornarice svjetiljke bacaju nesigurno svoje svjetlo i rasvjetljuju malen krug u noći. No što je njihova svjetlost naprama beskrajnosti mraka oko njih? A što su kidanja, želje i razočaranja koja trzaju u razbuktalim dušama ratnika i ranjenika nakon ovako strašnog dana, što su sve ove trzavice njihovih strasti naprama beskonačnom toku svemirskog života?

Almeida, sam u duši i sam po svojem činu, uspio je da u najvećoj tutnjavi današnje bitke odijeli svoju ličnu želju za osvetom od svoje dužnosti napram mornarici koja mu je povjerena. I sada, na ovoj mračnoj plovidbi, osjeća zapovjednik da je osamljen, da sva momčad, svi bolnici, svi ranjenici i većina časničkog zbora bukti od nezadovoljstva što se bitka svršila, a da Diu nije pao. Gdje je plijen kojemu su se nadali da će ga dijeliti na povratku s tog pohoda? Gdje je pljačka, gdje su beskrajne noći divlje radosti i razvrata kojima su pobjednici navikli u osvojenim gradovima?

Almeida osjeti plamen nezadovoljstva koji je prijetio da plane. Usred noći sabere on časnički zbor na svom brodu. Pojava starog bojovnika djelovala je kao svaki puta neodoljivo na časnike. Poznali su neustrašivog i okrutnog Almeidu. Osjećali su da ono što će im u taj čas kazati mora biti jedino ispravno.

U ovom noćnom sastanku izreče Almeida u svom govoru i ove riječi:

— Ne držim uputnim da učinimo ponovni juriš na Diu. Cilj našeg pohoda postignut je. Egipatska je mornarica razbijena. Napadaj bi

na Diu značio da smo objavili rat melek Azu, i to ne samo njemu nego i njegovu zaštitniku sultanu Mahmudu od Kambaje. Ovaj sultan nije još nikakvih neprijateljstava protiv Portugalaca poduzeo — čini se, štoviše, da želi prijateljstvo s nama. Osim toga nam je od 1200 momaka s kojima smo isplovili ostalo jedva 400 sposobnih za boj . . .

Držim za najshodnije da protiv melek Aza postupamo lukavo i obzirno, da ga uhvatimo u njegovu vlastitu mrežu, što ćemo najlakše učiniti budemo li smetali njegovu trgovinu i grabili njegove brodove.

Časnički se zbor pokorio riječima svog zapovjednika. Grad je Diu obranio svoju slobodu i učvrstio na duge godine neovisnost Gudžerata.

Uskoro nakon povratka u svoju bojnu luku na indijskim obalama odstupio je Almeida. Poslušao je volju svog vladara Manojla, predao je svoju potkraljevsku čast u ruke novom vicekralju Albuquerqueu. Albuquerque, najsjajniji predstavnik portugalske vlasti u Indiji, čovjek velike duše i velikog zamaha, ima poslije da se opetovano sukobi s Jašom Dalmatinom i na polju državničkih pregovora i — na bojnom polju.

Almeida otplovi put svoje domovine, noseći u srcu ljutu ranu: neosvećenu smrt sina. Na obali je Afrike dočekala starca nemila smrt. Prigodom polaska na obalu ubijen je u slučajnom čarkanju s urođenicima.

— —

Dva su dana prošla u Novanagori nakon poruke melek Aza u najvećoj tjeskobi.

Ljetnikovac Novanagora, bijel prozirnom bjelinom, sazidan je u najljepšim oblicima, s najbiranijim kruništima i stupovima koje može indijsko graditeljstvo da izvede. Na stotine je hramova razasuto po kathiavarskom krševitom poluotoku kojega grad Diu čuva. Ima ih priprostih, drvenih, djetinjim šarenilom išaranih. Ima ih pokrivenih umjetnim pletivom neobičnog lista i drvenog vlakna, sred gaja koji

se kao čudo uzdiže navrh gole planine. A ima ih opet dragocjenih, neprocjenjivom krasotom mramora u svim bojama i divotom greda naslaganih nad ulazom.

Od svih tih ljepota sastavljen je skladno, umjereno i toplo divotni ljetnikovac Novanagora.

U taj dom, podignut ljubavlju i umijećem jedne snažne duše, uspjela je ipak da prodre strepnja i neizvjesnost. U tom dvorcu, kroz ovo dva dana, plače ona koja je uvijek svojom vedrinom i umiljatošću bila primjerena ljepoti ovog dvora.

Mirjam se u svojoj odaji sagnula nad otvorenu kutiju, odijeljenu na pretince. U njoj ima ljekovitog bilja što ga najvještije travarice donose ženi potkralja. Mirjam teškim mislima bira i prati trave koje meće u svilenu vrećicu da ih po tekliću pošalje u Diu.

— Je li to zaista sve što mogu da učinim?... A je li i ovo nužno?... Hoće li ga zateći živa?... Što je s Liasom?... Taje li mi da je i dijete ranjeno?...

Mali Tokan bijaše uvidio da ničim ne može da razvedri majku. Ipak ni časka nije htio da se makne od nje. Sjedi na kamenom podu do nogu majke i gnjevnom ručicom ruši drvene bojovnike koje bijaše poslagao.

— Evo, ovako ću učiniti s Portugalcima kad budem ja melek — govori Tokan.

Saka, stariji za tri godine, sjedi na klupčici. Broji i pribraja dječje zadatke bijelim i crnim štapićima od slonove kosti i od ebanovine. Na opasku Tokana dobaci mimogredce i prezirno mališu:

— Načekat ćeš se dok ti budeš melek!

Sag od odaje odgrnu se, u odaju kao da je pao cijeli val sunca. Pred majkom je stajao Lias, svijetao i blistav u sunčanom svjetlu kao mladi hrast što blista na suncu nakon oluje. Krik majke, zagrljaj mladog junaka, svjetlost što je nadmašila svu ljepotu Novanagore, prosula se iznenada daleko cijelim nizom odaja i katova ljetnikovca.

Lias je donio tri vijesti koje kao da su se takmile koja li će od njih da donese više sreće ljubi melek Aza. Otac će ranu preboljeti, portugalski vicekralj odustao je od ponovne navale na Diu i predao vlast svom zamjeniku, a sultan izdao je u znak priznanja melek Azu povelju kojom se određuje da naslov melek bude nasljedan u obitelji Jašinoj.

— Evo, majko, tri meleka stoje pred tobom — nasmija se Lias. Oči mu zakrijese mladenačkom djetinjom srećom. Bi li majka u taj čas mogla naslutiti kako neustrašivo je ovaj mladi dječak prije dva dana gledao smrti u oči? Koliko jada i koliko krvi je uzdržao taj isti djetinji pogled, a da nije ustuknuo?

Mali Tokan skoči na noge, obrati se pobjedonosno na brata Saku i namjesti svoj turbančić visoko na tjeme kako bi se veći pričinio.

— Jesi li vidio? Baš nisam dugo čekao da budem melek!

Blistavi u svojim skladnim odijelima i u odsjevu mramornih i zlatnih ukrasa odaje, stajali su pred majkom sinovi — njena tri potkraljevića! Mati ih obuhvati pogledom. U njenom srcu podigne se jasno lik onoga bosonogog i bezimenog mladog sužnja koji se u davnoj tajanstvenoj noći bijaše nenadano ukazao djevojčici na rešetki carigradskog Saraja.

Kolikogod tražila da za svoja tri sina u tom času nađe pravi blagoslov, konačno pred Boga iznese za njih samo ovu najljepšu, a ujedno i najtežu želju:

— Bože daj sinovima snagu oca i povedi ih njegovim putem.

— —

Želja majke ispunila se.

Teškim, a uspješnim borbama, održao je Jaša i dalje slobodu grada Diu i njegova područja sve do konca svog života. Predao je Diu slobodan svojim sinovima. Lias, Tokan i Saka preuzeše zavjet oca. Uvelike Portugalci bijahu proširili svoju vlast po obalama Indije. No za uprave triju mladih meleka, sloboda i neovisnost očeva djela ostane sačuvana.

— —

Narodni pjevač neka udesi svoje gusle javorove. Neka u vijenac deseterca savije život i djela Jaše Dalmatina, koji je »u Indiji, u zemlji dalekoj« iznio primjer viteštva, snage i pravičnosti našeg naroda. Svjetska povjesnica spominje Jašu Dalmatina u uskoj vezi s najboljim ljudima njegova vremena. Neka ga i naša narodna pjesma pozove na junačko zborovanje s našim prvim junacima, s Markom Kraljevićem, sa Zrinovićem banom i sa svijetlim likovima naših vitezova.

RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI, POJMOVA I IMENA

Adet — običaj
Agni — indijsko božanstvo ognja i sunca
ahat — vrst kremena, poludragulj
alabaster — bijela sitnozrnasta vrst sadre (gipsa)
alem — dragi kamen, dijamant
alemir — zapovjednik
Allah — muslimanski naziv za Boga
altin — zlatni novac, zlatnik; ovdje: kovani novac
alva — halva, slatko jelo od brašna, masla i šećera
amajlija — predmet koji se nosi za zaštitu od zla
amfora — posuda za tekućinu
arapin — vrst konja
arvacki — hrvatski
asker — vojnik
Atman — u brahmanskoj (v.) religiji Duša svijeta
Azrail — u muslimanskom vjerovanju anđeo smrti

Bagrenica — plašt grimizne (crvenoljubičaste) boje
bakriš — sitan bakreni novac
baštovan — vrtlar
bauk — čudovište, strašilo
bekrija — pijanica, skitnica
bogumilska vjera — sljedba (sekta) u kršćanstvu srednjega vijeka, koja je naučavala da je sve vidljivo (tvarno, materijalno) stvorio zli bog, a sve nevidljivo dobri bog. Zbog takva naučavanja pravovjerni kršćani su progonili bogumile. Bogumilstvo je bilo rasprostranjeno i u našim krajevima (Bosna, Hercegovina, južna Dalmacija).
bostan — vrt, povrtnjak
brahmanac — brahman, pripadnik brahmanizma, jedne od indijskih vjera; glavno božanstvo je Brahma. Brahmani naučavaju da se duša poslije smrti čovjeka seli u neko drugo živo biće.
brojanice — niz kuglica, uz koje vjernici različitih vjera mole; među katolicima je prevladao naziv krunica.

Bucintoro — naziv broda mletačkoga dužda; svake godine na Spasovo (katolički blagdan) dužd je s toga broda bacao zlatni prsten u more i tako se »vjenčao« s Jadranom.
bula — muslimanka
burnus — arapski dugački i široki ogrtač s kapuljačom
busija — zasjeda

Cipija — cicija, škrtica, škrtac
Crno kopno — Afrika

Čaklja — kuka, motka kojom se što privlači
čatrlja — koliba, kućerak
čislo — brojanice (v.), krunica

Ćato — pisar
Ćepe — ćebe, pokrivač

Dembel — lijenčina, neradnik
dikanija — stari uređaj za vršidbu žita s volovima ili konjima
dimlija — dimije, široke ženske hlače koje su nosile i muslimanke i kršćanke u muslimanskim državama
dina mi — vjere mi! (zakletva)
dolama — vrst muške i ženske starinske nošnje, do koljena ili duže, s rukavima
dorat — konj crvenkaste, crvenosmeđe dlake
dukat — zlatni novac, zlatnik
dušek — strunjača (madrac) koja služi za ležaj i sjedenje
dveri — vrata

Džilitnuti se — baciti koplje; ovdje: odapeti strijelu

Đerdan — ogrlica

Ebanovina — crno tvrdo teško drvo
Eftimije — povijesna osoba iz 14. st.; posljednji bugarski patrijarh (poglavar bugarske pravoslavne crkve)

Faktorija — naseobina evropskih trgovaca u udaljenim krajevima
feredža — vrst muslimanskoga ženskog ogrtača, uz koji se nosi jašmak (koprena) kojim se zakriva lice
fes — kapa bez oboda u muslimanskim državama
fra Anđelko — fra Anđeo Zvizdović, povijesna osoba iz 15. st.; u ime bosanskih franjevaca isposlovao 1463. od sultana Mehmeda II. Ahdnamu, o kojoj se dalje u tekstu govori.
fušta — mala galija

Gadulke — glazbalo slično guslama
gajde — glazbalo, sviraljka s mijehom
galija — starinski brod na vesla
galijun — vrst starinskoga jedrenjaka
Golf — općenito: zaljev, zaton; Mlečani su Jadransko more nazivali svojim zaljevom, Golfom.
gospar — u Dubrovniku: gospodin; ovdje: plemenita osoba
grečeski — na bugarskom i makedonskom: grčki
grič — brijeg, brdo
grimiz — crvenoljubičasta boja ili tkanina takve boje
Gudžerat — pokrajina na sjeverozapadnoj obali Indije; danas jedna od 17 saveznih država u federativnoj republici Indiji.
gugla — visoka šiljata šubara
gulav — ogoljen, gol
gumno — mjesto gdje se vrši ili mlati žito

Habeš — Abesinija, Etiopija, zemlja u istočnoj Africi
hadžija — hodočasnik koji je posjetio Meku (v.)
ham — dio konjske opreme za uprezanje u kola
han — gostionica, prenoćište
haračlija — skupljač harača, vrste poreza koji se naplaćivao od nemuslimana u Turskoj carevini
harem — kod muslimana ženski dio kuće; također: više žena jednog muslimana
hartija — papir
horo — oro, makedonski i bugarski narodni ples

Izvjedljiv — znatiželjan, radoznao

Jantar — smola crnogorice, od koje se izrađuju ukrasni predmeti i nakit

janjičar — pripadnik turske pješačke vojske; većinom su janjičari potjecali od zarobljene ili otete kršćanske djece, koja su se, poturčena, borila na raznim stranama, često protiv svojih bivših sunarodnjaka.

Jaša Dalmatin — melek Az, potkralj Gudžerata (v.), povijesna osoba s kraja 15. i početka 16. st. Neki izvori zovu ga Jakov Dubrovčanin, a neki tvrde da je podrijetlom iz južne Rusije.

jatagan — veliki zakrivljeni nož sličan sablji

ječerma — vrst prsluka, dio starinske muške i ženske odjeće

Kaluđer — redovnik u pravoslavnoj crkvi

kamilavka — visoka kaluđerska kapa

kapalnica — nakapnica, čatrnja, cisterna

karavela — jedrenjak sa tri ili četiri jarbola

kasta — u nekadašnjoj Indiji društvena skupina, koje se član postaje rođenjem, pa je pripadnost kasti nasljedna. Najviša kasta imala je sve povlastice, a pripadnici najniže bili su posve obespravljeni.

kaštel — tvrđava, utvrda

kaurski — pridjev od imenice kaurin što znači nevjernik; tim nazivom muslimani su nazivali kršćane.

kijača — batina s kvrgom na vrhu

koludrica — redovnica

kreljut — krilo

krpelj — kukac koji se uvlači u kožu životinje i čovjeka te živi ondje kao nametnik; prenosi razne bolesti.

Krum — bugarski kan (vladao od 803-814).

kumir, kumirče — idol, idolić

kûp — kupnja, kupovina

Lak — lakh, indijski novac

leno — posjed koji vladar daje podložniku-plemiću uz određene obveze

Lodovico Barthema — ili Varthema; povijesna osoba. Trgovac rodom iz Bologne u Italiji. Početkom 16. st. boravio je u Indiji, te 1510. objavio o tome knjigu, u kojoj ima dosta podataka o Gudžeratu i Mahmudu Begru (v.)

ludi ujače! — ujacima su u Bosni nazivali franjevce, pa se taj naziv zadržao do danas. Naziv potječe od tuda što su franjevci obavljali vjerske službe krišom od Turaka, te bi za to vrijeme boravili u nekoj obitelji, tobože kao ujaci. I. Brlić-Mažuranić dopustila je sebi pjesničku slobodu, stavivši riječi »ludi ujače« u usta sultanu Mehmedu II. odmah po turskom osvojenju Bosne, dok je naziv »ujak« nastao mnogo kasnije.

lutnja — leut, glazbalo sa žicama

Ljekar — ljekarnik; ovdje: liječnik

ljuba — žena, supruga

ljubopitnost — znatiželja, radoznalost

Mahmud Begr — moćni vladar Gudžerata potkraj 15. st. i početkom 16. st.

Malabarska obala — jugozapadni dio indijske obale

mameluci — vojnička skupina u Egiptu, nastala u 13 st. Mameluci su isprva bili zarobljenici i robovi od kojih su egipatski vladari postupno stvorili svoju tjelesnu stražu i vojsku. Kasnije su se mameluci toliko osilili da su preuzeli svu vlast u Egiptu, što je trajalo do početka 19. st.

Manojlo — Emanuel I. (Manoel), zvan Veliki ili Sretni, portugalski kralj, vladao od 1495 – 1521; organizirao je više velikih pomorskih istraživanja. Za njegova vladanja Vasco da Gama (v.) otkrio je 1498. pomorski put oko Afrike u Indiju.

Manu — u indijskoj (hinduističkoj) mitologiji praotac ljudskoga roda, koji se spasio od općega potopa; istu ulogu u Bibliji ima Noa (v.)

Matija Korvin — hrvatsko-ugarski kralj, vladao od 1458 – 1490. Uspješno ratovao protiv Turaka.

maurski — pridjev od imenice Maurin, kojom se označava pripadnik muslimanskih plemena u zapadnoj Africi (Maroko, Alžir, Tunis).

mehana — krčma, gostionica

Mehmed — turski sultan Mehmed II. el Fatih (Osvajač). Vladao od 1451 – 1481. U tom je razdoblju, uz ostalo, osvojio Carigrad (1453) i Bosnu (1463).

melek — melik, vladarski naslov u nekim muslimanskim državama

Meka — muslimanski sveti grad u Saudijskoj Arabiji; rodno mjesto proroka Muhameda, utemeljitelja islama (muslimanske vjere).

minaret — visoki, vitki toranj džamije

Minčeta — najveća, najčvršća i najljepša kula u Dubrovniku

minderluk — uzdignuto sjedište na kojem je prostrt minder, tj. madrac napunjen vunom
mirodije — biljke koje se upotrebljavaju za začine
mirozov — poziv na počinak
misirača — bijela bundeva, podrijetlom iz Misira (Egipta)
mlada nedjelja — prva nedjelja po Mjesečevoj mijeni
munica — majmunčić

Nahukati se — ovlažiti se; ovdje: Židovka pazi da se igle ne bi nahukale, tj. ovlažile se dahom ili dodirom prstiju, nakon čega bi mogle zahrđati.
Nedjed — Nejd ili Nedžd, sultanat na Arapskom poluotoku
nevjernik — u kršćanskom svijetu naziv za muslimane (v. kaurin).
nepodvižan — nepodvezan, nepoduprt, slobodan
netopir — šišmiš
Noa — prema Bibliji, jedini čovjek koji se sa svojom obitelju i parovima životinja spasio u korablji, koju je sagradio uoči općeg potopa (v. Manu).

Obelisk — četverobridni stup koji se prema vrhu sužava
obreknuti — obećati, zareći se
obretnik — otkrivatelj, pronalazač (nepoznatih zemalja)
ocjel — željezo
okrvačen — okrvavljen
otpačati — otpraviti; riješiti se koga ili čega, osloboditi se

Padišah — naslov vladara u nekim muslimanskim državama
parija — prezren i odbačen stanovnik stare Indije, koji nije pripadao nijednoj kasti (v.)
pastrma — usoljena i osušena govedina ili ovčetina
patriti — pripadati
patvorenje — ovdje: pretvaranje, prenavljanje, hinjenje
pazar — trgovanje; tržnica
pelivan — plesač na užetu, akrobat
perper — sitan (bizantski) novac
ploština — ploha, površina
porfir — purpur, grimiz (v.); vulkanska ruda s krupnim kristalima crvenoljubičaste boje, upotrebljava se za izradbu ukrasa i nakita

pretrglija — pretržac, trgovac
prevejanost — lukavost
Prijeko — dio Dubrovnika
protopop — protojerej, prvi među pravoslavnim svećenicima na nekom području
prova — pramac, prednji dio broda
Providnost — Bog

Radosav Siverinac — lik iz hrvatske narodne pjesme, tzv. bugaršćice. Pjesmu o Radosavu Siverincu i o Vlatku, udinskom vojvodi, zabilježio je u svom djelu »Ribanje i ribarsko prigovaranje« hrvatski književnik Petar Hektorović (1487 – 1572) na otoku Hvaru.
radža — vladarski naslov u Indiji
razrožnost — različitost, suprotnost
reis — portugalski novac
rogožina — prostirka od rogoza, slame
romanske riječi — riječi iz romanskih jezika (španjolski, portugalski, francuski, talijanski i dr.).
rubina — rubača, košulja; odjeća

Saksaul — grmolika biljka
samar — drveno sedlo
Sarmat — pripadnik naroda koji je početkom nove ere živio u južnoj Rusiji; ovdje je Sarmat pogrdan naziv (kao divljak).
sẽnorita — gospođica
sepa — košara, košarica
skaline — stube, stepenice
slijepi guslar, sljepačka skladba — I. Brlić-Mažuranić drži se nekadašnjeg mišljenja da su naše narodne pjesme pjevali slijepi guslari. Poneke narodne pjesme, uglavnom u desetercu, zaista su neki zapisivači čuli od slijepih pjevača, ali to još ne znači da su samo oni pjevali te pjesme. Pjesmu o Radosavu Siverincu (v.) pjevali su Petru Hektoroviću posve zdravi hvarski ribari Paskoje Debelja i Nikola Zet, pa nikako ne stoji da je to »sljepačka skladba«.
slitno — saliveno; skladno
somun — vrst kruha
Sredica — nekadašnje ime grada Sofije u Bugarskoj

srma — srebro, srebrna žica
srok — rima u pjesmi
stan — dio naprave za tkanje
stopa — ritmička dionica u pjesmi
strojnost — stasitost
sudra — šudra, pripadnik najniže kaste (v.) u staroj Indiji (nadničar, sluga)
sukoman — suknena haljina bez rukava
sultan — naslov vladara u nekim muslimanskim državama

Šantati — šepati, hramati
šejtan — vrag, đavao
škver — brodogradilište

Tamariska — tamaris, grmoliko zimzeleno drveće
Tamno more — Atlantski ocean
trhonoša — nosač
trijem — otvoren i natkriven hodnik, obično u dvorištu
turban — pokrivalo za glavu, sastavljeno od kape (fesa) i ovoja oko nje

Učinjena koža — ustrojena, uštavljena koža
udezba — uređenje
ugursuz — nevaljalac
uhar — korist
ustaša — ovdje: ustanik, pobunjenik
ušak — potporanj, stup

Valija — namjesnik, upravitelj pokrajine
Vasco da Gama — portugalski pomorac i istraživač (1460–1524); otkrio pomorski put iz Evrope u Indiju i utemeljio portugalsku vlast na zapadnoj obali Indije.
vedski — pridjev od Vede, što označuje brahmanske (v.) svete knjige
vezir — visoki dostojanstvenik u nekim istočnim zemljama
vina — staro indijsko glazbalo, donekle slično gitari
vladika — ovdje: supruga
vojno — muž, suprug

Zabavljen — ponegdje: zauzet, zaokupljen
zadiviti se — ponegdje: začuditi se
zaira — hrana, živežne namirnice
zapt — stega, disciplina
zelenko — dječak, mladić; nedorastao, pa zato još »zelen«

Žak — vreća
žmulj, žmuljić — čaša, čašica

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ I NJEZIN »JAŠA DALMATIN«

U roku od svega tri godine pojavila su se dva bisera, dva remek-djela hrvatske književnosti za djecu: godine 1913. izašle su »Čudnovate zgode i nezgode šegrta Hlapića« (kako je glasio prvotni naslov te slavne knjige), a godine 1916. »Priče iz davnine«. Danas je naša sveukupna književnost, a pogotovo književnost za djecu nezamisliva bez tih djela. Već tričetvrt stoljeća likovi šegrta Hlapića i Gite, likovi Potjeha, Kosjenke, Malika Tintilinića, Rutvice, Jaglenca, Jagora i drugih žive u svijesti brojnih naraštaja čitatelja. I nesmiljeni kritičari, poput Antuna Gustava Matoša i Antuna Branka Šimića, pisali su hvalospjeve prigodom pojave tih knjiga. Njihova autorica — Ivana Brlić-Mažuranić — upravo je njima stekla slavu, iako je i prije i poslije njih objavila više djela. Na osnovi »Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića« i »Priča iz davnine«, koje su prevedene na mnoge jezike, bila je među kandidatima za najveće književno priznanje u svijetu, za Nobelovu nagradu. Pri tome nikome nije smetalo što ona piše »za djecu«. No, je li to doista književnost samo »za djecu«? Govoreći upravo o njezinu djelu, Antun Barac kazuje: »U književnosti nema pisaca za djecu i pisaca za odrasle. Ima samo dvije vrste književnika: jedni su umjetnici, a drugi nisu. Pisac koji piše za djecu mora stvarati isto onako kao i književnik koji stvarajući ne pomišlja na to da li su njegovi čitaoci već odrasli ili nisu. Razlika između knjiga za odrasle i za djecu može biti samo u tome da tzv. knjige za djecu, koje su dobre, mogu čitati i odrasli i djeca, a knjige za odrasle mogu razumjeti samo odrasli. Ali i jedne i druge moraju stvarati umjetnici, i one vrijede toliko koliko doista potječu od umjetnika.« Ivana Brlić-Mažuranić, o tome nema nikakve dvojbe, zasigurno je velika umjetnica, pa su zato njezina djela jednako privlačna i djeci i odraslima koji umiju cijeniti umjetničku riječ.

Rođena je Ivana Brlić-Mažuranić 14. travnja 1874. u Ogulinu, u sjeni stare frankopanske tvrđave. Kako veli u svojem životopisu, njezinu su maštu u djetinjstvu napajali »čudnovati i napadni oblici Kleka i romantičnost Dobre.« U toj autobiografiji spominje mnoge svoje pretke i rođake. Djed joj je bio Ivan Mažuranić, pjesnik »Smrti Smail-age Čengića« i hrvatski ban. U rodu joj je bio i pjesnik i dramatičar Dimitrija Demeter, jer je njezina baka Aleksandra Mažuranić bila njegova sestra. Braća njezina djeda, stričevi njena oca bili su jezikoslovac Antun Mažuranić i putopisac Matija Mažuranić, autor knjige »Pogled u Bosnu«. Njezin otac Vladimir Mažuranić bio je pak ugledni pravnik, povjesničar i jezikoslovac, pisac glasovitoga i omašnoga rječnika koji je skromno nazvao »Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik«. Stričević joj je pak Fran Mažuranić, pisac crtica i pripovijedaka. A kada se (upravo na svoj 18. rođendan) Ivana Mažuranić udala za odvjetnika Vatroslava Brlića iz Slavonskoga Broda, ušla je u obitelj koja je hrvatskoj kulturi također dala znatna imena: djed njezina muža bio je Ignjat Alojzije Brlić, političar i pisac, kao što je to bio i njegov sin Andrija Torkvat Brlić, koji je u braku sa slikaricom Franicom Daubachy-Doljski imao i sina Vatroslava, Ivanina supruga. Sve to obiteljsko ozračje, naravno, utjecalo je na književno stvaranje Ivane Brlić-Mažuranić.

Počela je pisati u djetinjstvu, i na hrvatskom i na francuskom jeziku, dok je živjela s roditeljima u Karlovcu i u Zagrebu, pisala je i kao djevojka, no nakon udaje prestaje pisati. U svojem životopisu veli: »Ipak je prvih deset godina mojega braka bilo tako obuzeto obiteljskim i materinskim brigama, te dužnostima društvenim i javnim koje sam uz mojeg supruga morala dijeliti, da sam tijekom toga doba sve moje literarne sanjarije napustila.« No godine 1902. pojavljuje se njezina prva knjiga pjesama i pripovijedaka »Valjani i nevaljani«. Kad bi se danas napravio izbor iz te zbirke, pa i iz drugih zbirki pjesama i priča ove spisateljice (»Škola i praznici«, »Slike«, »Knjiga omladini«, »Srce od licitara«, »Basne i bajke«, dobili bismo zacijelo još jednu zanimljivu i vrijednu knjigu Ivane Brlić-Mažuranić. Njezino književno djelo ne bi bilo svedeno samo na »Čudnovate zgode šegrta Hlapića« i na »Priče iz davnine«. No ipak, te dvije knjige su vrhunci njezina književnog stvaralaštva. Ne doseže ih ni roman »Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata«, koji je Ivana Brlić-Mažuranić objavila 1937., godinu dana prije smrti. (Umrla je u Zagrebu 21. rujna 1938). Sada, više od pola stoljeća od pojave tog romana, biblioteka »Vjeverica« ponovno ga pruža svojim čitateljima. Da ga je napisao bilo koji drugi pisac, a ne Ivana Brlić-Mažuranić, sigurno bismo ga isticali kao jednu od najboljih knjiga u hrvatskoj književnosti za djecu. Ovako nas je sama spisateljica svojim izvanrednim djelima učinila odveć izbirljivima, odnosno, sama je »Čudnovatim zgodama šegrta Hlapića« i »Pričama iz davnine« zasjenila sav svoj ostali književni rad.

Roman »Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata« napisala je Ivana Brlić-Mažuranić na osnovi povijesne studije svoga oca Vladimira Mažuranića »Melek Jaša Dubrovčanin u Indiji godine 1480. — 1528. i njegovi prethodnici u Islamu prije deset stoljeća«. Ta vrlo opsežna studija (oko 200 tiskanih stranica), napisana na temelju brojnih povijesnih vrela, objavljena je u znanstvenom »Zborniku kralja Tomislava, u spomen tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva« (Posebna djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. XVII., Zagreb 1925). Ivana Brlić-Mažuranić preuzela je iz tog znanstvenoga rada zbiljske povijesne činjenice i uplela ih u svoje pripovjedačko tkivo. Vla-

dimir Mažuranić u svom radu dokazuje da je potkralj Gudžerata, poznat pod naslovom i imenom melek Az, nedvojbeno naše gore list, naš čovjek, zapravo Jakov Dubrovčanin i pobija stanovišta nekih drugih učenjaka koji tvrde da je bio podrijetlom iz južne Rusije. Ivana Brlić-Mažuranić prihvatila je stanovište svog oca. Njezin Jaša Dalmatin je dječak, momčić s naše obale, a sužanj u Carigradu. Ondje kao rob doživljava više zgoda koje određuju čitav njegov daljnji životni put. Kao rob u karavani carigradskoga trgovca, nakon brojnih neprilika na putu, stiže napokon u Indiju. Tamo pak svojim umom, marom i smionošću, poslije niza različitih zapleta, postaje od neznatna roba potkraljem (tj. melekom) čitave pokrajine Gudžerata na sjeverozapadnoj indijskoj obali. I tamo brani svoje kraljevstvo od kolonizatorskih nasrtaja Portugalaca.

»Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata« zapravo je pustolovni roman, u kojem Jaša svojom plemenitošću i snažnom voljom nadvladava sve zapreke, sve nedaće koje se pred njim ispriječuju. To je roman koji se čita sa zanimanjem, a koji istodobno proširuje čitaočeve spoznaje, jer prizorište su mu srednjovjekovna Bosna, Bugarska, Carigrad, afričke obale, porječje Eufrata, Indija . . Sve to skupa pridaje romanu atmosferu posebnosti, čudesnosti, egzotičnosti. Nizanjem naoko nevažnih pojedinosti Ivana Brlić-Mažuranić stvara sliku tih zemalja u vremenu od prije pet stoljeća. Istodobno čitalac obogaćuje vlastiti jezik, jer autorica posjeduje zaista bogatu jezičnu zakladu. Zato u ovom izdanju jezičnih preinaka gotovo i nema, nego je jedino pravopis usklađen sa suvremenim, te su, naravno, ispravljene očite tiskarske pogreške prvoga izdanja. U ovom je izdanju ispušten »Kratki tumač nekojim stavkama Jaše Dalmatina«, koji je Ivana Brlić-Mažuranić napisala za prvo izdanje. Razlog zato jest u tome što se njezin tumač temelji na znanstvenoj literaturi koja je danas, nakon novijih otkrića, pomalo zastarjela i netočna. Uostalom, »Jaši Dalmatinu« nisu ni potrebni komentari koji opravdavaju pojedine situacije u romanu. Zahvaljujući spisateljskoj snazi Ivane Brlić-Mažuranić, roman »Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata« dostatno govori sam.

Dubravko Horvatić

SADRŽAJ

I. Sužanj u Carigradu 5
II. Perperi 14
III. Viško i Pedro 19
IV. Poslanstvo mameluka 23
V. Aida i Mirjam 31
VI. Među bedemima Saraja 42
VII. Prodaje se sužanj 47
VIII. Noć na Eufratu 53
IX. Indijsko selo 68
X. Kambaja 74
XI. Mahmud Begr 80
XII. Poklonstvo 95
XIII. Potres u Carigradu 105
XIV. U kućarku pravednika 113
XV. Horo pod Plovdivom 124
XVI. Strelica pogađa 132
XVII. »Vo imja oca . . .« 136
XVIII. Mahmud Begr i Jaša Dalmatin 140

Rječnik manje poznatih riječi, pojmova i imena 185

Ivana Brlić-Mažuranić i njezin »Jaša Dalmatin« 194

DO SADA IZAŠLO U BIBLIOTECI VJEVERICA

Anton Ingolič
Dječak sa dva imena

Anđelka Martić
Pirgo

Herminia zur Mühlen
Šta pričaju Petrovi prijatelji

Fran Levstik
Najdihojca

N. Veretennikov
Voloda Uljanov

Johanna Spyri
Heidi

Angel Karaljičev
U svijetu priča

Erich Kästner
Don Quichotte

Nathaniel Hawthorne
Čudesna knjiga

Kornej Čukovski
Doktor Jojboli

Vladimir Colin
Bajke

Kornej Čukovski
Bajke

Marija Majerova
Robinzonka

Makedonski pisci djeci

Josip Vandot
Kekec nad samotnim ponorom

Charles Perrault
Bajke

Mato Lovrak
Devetorica hrabrih

Krišan Čandar
Preokrenuto drvo

Mihail Zoščenko
Priče za djecu

William Saroyan
Tata, ti si lud

William Saroyan
Mama, volim te

Perzijske bajke

Braća Grimm
Bajke

Milan Šega
Čarobni ključić

Vesna Parun
Tuga i radost šume

Knjiga radosti I

Danko Oblak
Modri prozori

Josip Vandot
Kekec na vučjem tragu

Erich Kästner
Emil i detektivi

Lewis Carroll
Alica u Zemlji čudesa

Gabro Vidović
Kurir sa Psunja

Miroslav Hirtz
Priče iz prirode

Vojin Jelić
Psiću, a kako je tebi ime

Grigor Vitez
Kad bi drveće hodalo

Erich Kästner
Tonček i Točkica

Ivana Brlić-Mažuranić
Priče iz davnine

Gianni Rodari
Čipolino

Anđelka Martić
Dječak i šuma

Knjiga radosti II

Ivana Brlić-Mažuranić
Čudnovate zgode šegrta Hlapića

Astrid Lindgren
Razmo u skitnji

Milivoj Matošec
Tiki traži Neznanca

Gianni Rodari
Putovanje Plave strijele

Mato Lovrak
Zeleni otok

Vjekoslav Majer
Žuna na telefonu

Nusret Idrizović
Mrav i ždralja

France Bevk
Mali buntovnik

Braća Grimm
Priče

Felix Salten
Bambi

H. C. Andersen
Priče

H. C. Andersen
Bajke

Lewis Carroll
Alica s one strane ogledala

Jens Sigsgaard
Robin Hud

Vladimir Nazor
Kurir Loda

Ferenc Molnár
Junaci Pavlove ulice

Stevan Bulajić
Nebeski mornar

Aleksa Mikić
Priče o malim borcima

Oton Župančič
Ciciban

Aleksandar Popović
Tvrdoglave priče

Mato Lovrak
Vlak u snijegu

Ezopove basne

Karel Čapek
Bajke

Branka Jurca
Kućica kraj mora

Gabro Vidović
Trojica iz Male ulice

Marcel Aymé
Priče mačke na grani

Pavel Bažov
Kameni cvijet

Arkadij Gajdar
Timur i njegova četa

Milivoj Matošec
Admiralov otok

C. Collodi
Pinokio

Gianni Rodari
Đelsomino u Zemlji lažljivaca

A. Volkov
Čarobnjak iz Oza

Slavko Kolar
Na leđima delfina

W. M. Thackeray
Ruža i prsten

Desanka Maksimović
Ptice na česmi

France Bevk
Crna braća

J. Broszkiewicz
Velika, veća i najveća

Palma Katalinić
Djetinjstvo Vjetra kapetana

A. R. van der Loeff-Basenau
Lavine bjesne

Aleksej Tolstoj
Zlatni ključić

Gabro Vidović
Zatočenici Pernatog otoka

Erich Kästner
35. maj

Tone Seliškar
Družina Sinjega galeba

Fran Levstik
Pjesme za djecu

Ernest Thompson Seton
Vinipeški vuk

Ivan Cankar
Moj život

Grigor Vitez
Gdje priče rastu

Branko Ćopić
Sin Brkate čete

Vojin Jelić
Hrabriji nego igračka

Ivan Kušan
Domaća zadaća

Marcel Aymé
Druge priče mačke na grani

Ivan Kušan
Uzbuna na Zelenom Vrhu

Gustav Krklec
Majmun i naočale

Ela Peroci
Djeco, laku noć

Gianni Rodari
Telefonske priče

Grigor Vitez
Igra se nastavlja

Ratko Zvrko
Grga Čvarak

Erich Kästner
Čovječuljak

G. Parca—M. Argilli
Čavlićevi doživljaji

Felix Salten
Bambijeva djeca

Mato Lovrak
Družba Pere Kvržice

Stanislav Femenić
Puž na ljetovanju

Milivoj Matošec
Strah u Ulici Lipa

Eva Maria Aab
Vjetropirka Eva

Nada Iveljić
Konjić sa zlatnim sedlom

Višnja Stahuljak
Začarani putovi

Pjesme četiri vjetra
(Izbor i prijevod Grigor Vitez)

Hans Peterson
Matija i vjeverica

Henry Winterfeld
Djevojčica iz svemira

Palma Katalinić
Pričanje Cvrčka moreplovca

Zdenka Jušić-Seunik
Vode su pjevale

Stjepan Jakševac
Vesela godina

Erich Kästner
Emil i tri blizanca

Erich Kästner
Čovječuljak i Malena

Erich Kästner
Blizanke

Jagoda Truhelka
Zlatni danci

Zvonimir Balog
Nevidljiva Iva

Dragan Lukić
Neboder C-17

M. Bjažić—Z. Furtinger
Ništa bez Božene

Sunčana Škrinjarić
Kaktus bajke

Ivan Kušan
Koko i duhovi

Blanka Dovjak-Matković
Neobična ulica

Gianni Rodari
Planeta ispunjenih želja

Mladen Kušec
Dobar dan!

Viola Wahlstedt
Aslak dječak sa Sjevera

Anđelka Martić
Vuk na Voćinskoj cesti

Mato Lovrak
Neprijatelj br. 1

H. C. Andersen
Bajke i priče

Dubravka Ugrešić
Mali plamen

Zlata Kolarić-Kišur
Moja Zlatna dolina

Ivan Kušan
Koko u Parizu

Milivoj Matošec
Veliki skitač

Zdenka Jušić-Seunik
Kupi mi vilovita konja

Antoine de Saint-Exupéry
Mali princ

Vlatko Šarić
Miško

Sunčana Škrinjarić
Dva smijeha

Gabro Vidović
Bjelkan

Astrid Lindgren
Pipi Duga Čarapa

Zvonimir Balog
Ja magarac

Gernet-Jagdfeljd
Katja i krokodil

Stanislav Femenić
Krijesnice

Mladen Kušec
Volim te

Božena Loborec
Četiri dječaka i jedan pas

Blanka Dovjak-Matković
Priče iz Dubrave

Luko Paljetak
Miševi i mačke naglavačke

Drago Ivanišević
Mali, ne maline

Ivan Kušan
Lažeš, Melita

Sunčana Škrinjarić
Zmaj od stakla

Mladen Kušec
Plavi kaputić

Josip Barković
Zeleni dječak

Danko Oblak
Zelena patrola

Višnja Stahuljak
Kućica sa crvenim šeširom

Nada Iveljić
Dobro lice

Gianni Rodari
Torta na nebu

Milivoj Matošec
Dječak sa Sutle

Zvonimir Milčec
Zvižduk s Bukovca

Iris Supek
Trepavice Skitalice

Nikola Pulić
Dolina zečeva

Dubravka Ugrešić
Filip i Srećica

Branko Hribar
Adam Vučjak

Ivan Kušan
Tajanstveni dječak

Pajo Kanižaj
Šarabara

Edmondo de Amicis
Srce

Danko Oblak
Na tragu

Kazimir Klarić
Mrnjau, grizu me

Sunčana Škrinjarić
Svaštara

Anđelka Martić
Djedica pričalo i čarobni vrutak

Zvonimir Golob
Čemu služe roditelji

Frank L. Baum
Čarobnjak iz Oza

Miroslav Antić
Prva ljubav

Gligor Popovski
Mornar Nep

Leopold Suhodolčan
Sakriveni dnevnik

Dragan Lukić
Tri gusketara

Marino Zurl
Mama, kome on to priča

Boro Pavlović
Lipa

Milivoj Matošec
Pustolovina u dimnjaku

Pero Zlatar
Otključani globus

Anton Ingolič
Potopljena galija

Nada Iveljić
Zvijezda na krovu

Toma Podrug
Od Solina do Solina

James Thurber
Trinaest satova i čudesno A

Dobrica Erić
Slavuj i sunce

Miroslav Antić
Garavi sokak

Dragan Božić
Kad se pojavi crveni konj

Anđelka Martić
Šašavi dan

Danko Oblak
Ježek

Miloš Macourek
6000 budilica

Slavko Pregl
Velika pustolovina

Zvonimir Balog
Zlatna nit

Stanislav Femenić
Tikva s nosom

Dušan Radović
Igre i igračke

Branko Ćopić
Orlovi rano lete

Hrvoje Hitrec
Eko Eko

Zlatko Krilić
Prvi sudar

E. B. White
Paukova mreža

Grozdana Olujić
Sedefna ruža

Jevrem Brković
Bašta starca Radosava

Mira Alečković
Ne mogu bez snova

Arsen Diklić
Ne okreći se sine

Svetlana Makarovič,
Mišica spava

Zlatko Krilić
Čudnovata istina

Klára Fehér
Imat ću svoj otok
Indijančev vrt

Josip Pavičić
Poletarci

Zvonimir Milčec
Posljednji zvižduk

Ota Hofman
Sat plavih slonova

Jovan Jovanović-Zmaj
Ala je lep ovaj svet

Dubravko Horvatić
Stanari u slonu

Dragan Lukić
Od kuće do škole

Milovan Danojlić
Srećan život

Anto Gardaš
Ljubičasti planet

Pero Zlatar
Medvjed u zelenoj bundi

Dubravko Horvatić
Junačina Mijat Tomić

Dragutin Horkić
Čudave zgode

Ivan Kušan
Strašni kauboj

Nenad Brixy
Bijela loptica

Rosa Petković
Kapetan valova

Zdenka Čop
Dva dječaka

Tone Seliškar
Mazge i češljugari

Arsen Diklić
Salaš u Malom Ritu

Roberto Piumini
Mladić koji je ušao u palaču

Vesna Parun
Hoću ljutić, neću mak

Irena Lukšić
Zrcalo

Ahmet Hromadžić
Okamenjeni vukovi

Joža Horvat
Waitapu

Zlatko Krilić
Veliki zavodnik

Desanka Maksimović
Priča starog kamena

Pavao Pavličić
Trojica u Trnju

Hrvoje Hitrec
Kratki ljudi

Grozdana Olujić
Nebeska reka

Nada Iveljić
Dođi da ti pričam

Anto Gardaš
Bakreni Petar

Éva Janikovszky
Malinovac i slamčica

Astrid Lindgren
Hrabra Kajsa

Anđelka Martić
Mali konjovodac

Dobriša Cesarić
Srebrna zrnca u pijesku

Arthur Haulot
Crvenko na Mjesecu

Nikola Pulić
Ključić oko vrata

Ranko Pavlović
Čistač obuće

Vlatko Šarić
Rogan

Narodne pripovijetke

A. S. Puškin
Bajke

Palma Katalinić
Anja voli Petra

Pero Čimbur
Automobilom kroz oblake

Anto Gardaš
Izum profesora Leopolda

A. A. Milne
Medo Winnie zvani Pooh

Pajo Kanižaj
Zeleni brkovi

Milovan Vitezović
Kako podići nebo

Stjepan Jakševac
Zlatna ptica sunca

Sunčana Škrinjarić
Kuća od slova

Blanka Dovjak Matković
Zagrebačka priča

Dubravko Horvatić
Grički top

Jadranko Bitenc
Lana — godina mačke

Maja Gluščević
Bundaš iz petog be

Rudyard Kipling
Knjiga o džungli

Ivan Kušan
Ljubav ili smrt

Stjepan Tomaš
Dobar dan, tata

Zlatko Krilić
Zagonetno pismo

P. C. Asbjörnsen i J. Moe
Norveške bajke i priče

Raspe — Bürger
Pustolovine baruna Minhauzena

Anto Gardaš
Pigulica

Damir Miloš
Bijeli klaun

Jadranko Bitenc
Twist na bazenu

Ljerka Car Matutinović
MAiLU

Zvonimir Balog
Bosonogi general

Michel Tournier
Petko ili divlji život

Nikola Pulić
Sablja Vuka Mandušića

Ivana Brlić-Mažuranić
Jaša Dalmatin

Izdavačka radna organizacija
Mladost
Zagreb, Ilica 30

Generalni direktor
Branko Vuković

Likovni urednici
Irislav Meštrović
Branko Vujanović

Tehnički urednik
Zlatko Klinger

Korektori
Marija Molnar
Marija Špiranović

Naklada: 5000 primjeraka

Tisak: RO »Zrinski« TIZ, Čakovec – 1989.

CIP — Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 886.2(02.053.2)-31
ŠK D

BRLIĆ-Mažuranić, Ivana
Jaša Dalmatin potkralj Gudžerata / Ivana Brlić-Mažuranić ; [ilustracije iz prvog izdanja Vladimir Mažuranić mlađi]. — 1. izd. u ovoj biblioteci. — Zagreb : Mladost, 1989. — 196 str. : ilustr. ; 21 cm. — (Biblioteka Vjeverica)

ISBN 86-05-00327-8

mladost